

ბ. აბრამიშვილი, პ. ზაქარაია ი. ციციშვილი

ქართული სუპროტიმოპლავების ისტორია

თბილისი 2000

სახელმძღვანელოში წარმოდგენილია ქართული ხუროთმოძღვრება საწყისი ეტაპიდან შუა საუკუნეების ბოლომდე. ფაქტობრივად, წიგნი პირველი ცდაა, სადაც განხილულია არქიტექტურის თითქმის ყველა სახეობა. რადგან ყველა ხანა ერთნაირად არ არის შესწავლილი, ამიტომ წიგნშიც ეპოქებს არათანაბრადაა წარმოდგენილი.

სახელმძღვანელო უხედადაა ილუსტრირებული ნახაზებით, ნახატებით და ფოტოსურათებით.

ნაშრომი ძირითადად განკუთვნილია არქიტექტურისა და ხელოვნებათმცოდნეობის სპეციალობის სტუდენტებისათვის, მაგრამ იგი გამოადგება ყველას, ვინც ქართული კულტურითაა დაინტერესებული.

რედაქტორი პროფ. პ. ზაქარაიძე

რეკვენზენტი დოც. ი. ჰიჭინაძე

შენახვალი

ქართული კულტურა ათასწლეულებს ითვლის. ქართული ხუროთმოძღვრების ჩასახვისა და განვითარებისათვის თვალის გადაღლება შეიძლება თუ უფრო ადრეული ხანიდან არა, ძვ. წ. V-IV ათასწლეულებიდან მაინც. საწყისი პერიოდი ეს ის დროა, როდესაც ჩვენი წინაპარი მიწაზე დამაგრდა და სახლი აიშენა.

საქართველოში ყოველი სახის საშენი მასალა მოაპოვებოდა. აქ იყო, ხის მრავალი ჯიშით, თიხა — ალიხისა თუ აგურისათვის, ქვა — დაწყებული რიყის ქვით და დამთავრებული მარმარილოთი. მიუხედავად ქვის ასეთი მრავალფეროვნებისა, ქართველის გემოვნებას ყველაზე უკეთ ქვიშაქვა, კირქვა და ტუფი მოეზგო. პირველ ხანებში იგი ბუნების ნაბოძებ ქვას თუ იყენებდა, მას შემდეგ, რაც ადრეანტიკურ ხანაში რკინის იარაღი საბოლოოდ მოიმარჯვა, თლილი ქვით აშენებს. აგურის გამოწვა მან ადრე ისწავლა, მას სხვადასხვა სახით იყენებს, მაგრამ მისთვის იგი მაშინდევლი არასოდეს ყოფილა. ქართული არქიტექტურა, ფაქტობრივად, ქვის არქიტექტურაა.

მიუხედავად ტერიტორიის სიმცირისა, საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში მკვეთრად განსხვავებული კლიმატური პირობებია და, შესაბამისად, ცალკეულ რეგიონთა კულტურაც თავისებურია. ეს კი უცილობლად ამდიდრებს ქართულ ხუროთმოძღვრებას და ანიჭებს მრავალფეროვნებას.

საქართველოს ისტორიაზე დიდი გავლენა მოახდინა მისმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამ. იგი განთავსებულია ევროპისა და აზიის მიჯნაზე. აქ იყო დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნების გზააყარი. ეს, ერთი მხრივ, თუ კარგი იყო, მეორე მხრივ, მას დიდი უბედურებაც მოჰქონდა, რადგან ქვეყანას უხდებოდა ყოველი მხრიდან მოჯარული მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევა. უთანასწორო ბრძოლები ასულწილობით გრძელდებოდა, რამაც გარკვეული დავი დაასვა ქვეყნის ცხოვრების ყოველ მხარეს. პარალელურად ხდებოდა მეხოხებულ ქვეყნებთან კულტურულ ურთიერთობათა გადაჯაჭვაც. საქართველოსთვის დამლუპველი იყო კულტურის დაბალი დონის ხალხების შემოსევა. მაგრამ ხმელთაშუა ზღვისა და წინა აზიის სახელმწიფოთა გარემოცვაში მოქცეული საქართველო თავიდანვე ორიენტაციას იღებს დასავლეთზე და ერთხელ არჩეული გეზის ერთგული რჩება ბოლომდე — საქართველო ევროპული კულტურის ქვეყანა და მისი შექმნის მონაწილეცაა. აღნიშნული გეზი საბოლოოდ დამკვიდრდა მას შემდეგ, რაც საქართველომ ქრისტიანობა, ფაქტობრივად, ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებთან ერთდროულად აღიარა.

ერთგული კულტურის ჩამოყალიბებისას საქართველო, ისე როგორც სხვა ერები, მესობელი ცივილიზებული ქვეყნის კულტურიდან ზოგ რამეს იღებდა, მაგრამ მას პირდაპირ და უშუალოდ არასოდეს ნერგავდა. ის ითვისებდა იმ მარცვალს, რომელიც მიუსადაგებოდა მის იდეალებს და გადამუშავებული სახით მხოლოდ მაშინ

აურცლებდა, როცა ყველაფერს გაითავისებდა. მაგრამ აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ იგი თვითონაც ყოველთვის შემოქმედი ქვეყანა იყო. იგი ქმნიდა ეროვნულს, რომელიც იდგა მოწინავე ქვეყნების მხატვრულ ამოცანათა სიმამლესზე.

ქართული ხელოვნების სხვადასხვა დარგებიდან ხუროთმოძღვრებას განსაკუთრებული ადგილი უკავია თავისი მრავალსახეობით; კერძოდ, მოგვეპოვება ეკლესიები, საცხოვრებელი სახლები, სათავდაცვო ნაგებობები, სამეურნეო შენობები, ხიდები და, ვინ იცის, კიდევ რამდენი რამ. მარაღია, საქართველოში ჯერ ძეგლების აღრიცხვაც კი არ არის დასრულებული, მაგრამ განა ცოტაა ის 20 თუ 25 ათასი ძეგლი, რომელზეც ზოგადი წარმოდგენა მაინც გვაქვს? სამწუხაროდ, ამ მცირე ფართობის ტერიტორიაზე ქართველი აშენებდა და მტერი ანგრევდა, მაგრამ ის, რაც გადარჩა, საკმარისია იმისათვის, რომ ქართულ ხუროთმოძღვრებას მაღალი შეფასება მიეცეს. სხვადასხვა პერიოდში ქართული ხელოვნება ქმნიდა ისეთ მაღალმხატვრულ ქმნილებებს, რომლებიც აშკარად ამშვენებენ მსოფლიო ხელოვნებას.

სახელმძღვანელო კოლექტიურ ნაშრომს წარმოადგენს. მისი პირველი მონაკვეთი, ანტიკური ხუროთმოძღვრების ჩათვლით (გვ. 7-54), ეკუთვნის პროფ. ი. ციციშვილს, მეორე მონაკვეთი (გვ. 55-107) – IV საუკუნიდან X საუკუნის შუა ხანებამდე – პროფ. გ. აბრამიშვილს, ხოლო მესამე მონაკვეთი (გვ. 107-246) – X საუკუნიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე – პროფ. პ. ზაქარაიას.

რადგან ამგვარი ხასიათის სახელმძღვანელო პირველად გამოდის, იგი, ცხადია, არ იქნება სრულყოფილი. ავტორები მადლიერებით მიიღებენ ყოველ შენიშვნას და სურვილს, რომელსაც მკითხველი გამოთქვამს.

ქართული ხუროთმოძღვრების საფუძისები

პირველყოფილი საზოგადოების ხუროთმოძღვრება

ისტორიული მიმოხილვა

ქვის ხანა

საქართველოს ტერიტორია გამოირჩევა კულტურის ძეგლების სიმრავლით. აქ წარმოდგენილია კაცობრიობის განვითარების უკლებლო ყველა ეტაპი, დაწყებული პალეოლითის ადრინდელი საფეხურებიდან. ბოლო დრომდე ცნობილი იყო, რომ საქართველოს მიწა-წყალზე ადამიანის ცხოვრება იწყება აშელის პერიოდში (ძვ. წ. 800 ათასი წელი), მაგრამ უკანასკნელი წლების გამოკვლევებმა (დმანისის გათხრები) გვიჩვენა, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ადამიანის ცხოვრება ერთი მილიონ 800 ათასი წლის წინათ დაწყებულია.

შემდეგი ეტაპის – მუსტიეს ეპოქაში უკვე ჩანს პირველყოფილი ადამიანის ფართო განსახლება საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე (საკაქია, ჯრუჭულის ხეობა, ცუცხვათის მღვიმეები და სხვ.). არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად დადგენილია ქვის ხანის სტადიების – ხედა პალეოლითისა და მეზოლითის კულტურის ადგილობრივი საფუძველი და განვითარების უწყვეტი პროცესი. ამასთანავე, კავკასიის პალეოლითის ძეგლები გარკვეულ სიახლოვეს იხევენ მახლობელი აღმოსავლეთის (სირია, ერაყი, პალესტინა) გვიანპალეოლითურ ძეგლებთან. საქართველოს მეზოლითური ძეგლები ძირითადად განლაგებულია ხეობებსა და მაღალმთიან ადგილებში მდინარეების სიახლოვეს. მეურნეობაში უკვე გამოიყოფა მონადირეთა და მეთევზეთა ჯგუფები. ამავე პერიოდში იწყება ვეზოგამურის გვაროვნული თემების ფორმირება. საგულისხმოა, რომ ამავე დროს ეყრება საფუძველი პირველყოფილი ადამიანის მაგიურ აზროვნებასთან დაკავშირებული ხელოვნების ჩასახებასაც. ასე მაგალითად, დაბა წაღკის მახლობლად, მდინარე პატარა ხრამის ხეობაში მდებარე მღვიმეში აღმოჩენილია პეტროგლიფები – ცხოველთა და მონადირეთა გამოსახულებების ასამდე ნახატი.

ცხადია, რომ არქიტექტურის აღმოცენებას ვერ დაეუკავშირებთ პირველყოფილი ადამიანის მიერ მღვიმეთა თუ სხვა ბუნებრივ თავშესაფართა გამოყენებას. იგი დაკავშირებულია ადამიანის შეგნებულ მოღვაწეობასა და შრომის იარაღების შემწობით. შექმნილ პირველ ნაგებობებთან. მხოლოდ ხელოვნურ ნაგებობებში ხდება ადამიანის მიერ მასალების თვისებების და ნაგებობების ცალკეული ნაწილების კონსტრუქციული არსის გააზრება.

განვითარების შემდეგი სტადია – ნეოლითის ეპოქა (ძვ. წ. X-VI ათასწლეულები) საქართველოს ტერიტორიაზე წარმოდგენილია მრავალი სადგომით (ანასეული, კისტრიკი, საკაო, ოდიში, მაცისციხე, მამათი, სამელეკლდე და სხვა.) ამ დროს იწყება მწარმოებლურ მეურნეობაზე – მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე

გადასვლა. ადამიანი ტოვებს გამოქვაბულს და იშენებს საცხოვრებელს მუდმივი სამუშაო ადგილის მახლობლად. ნეოლითური ძეგლები, ღია ნამოსახლარების სახით, მთისწინა ბორცვებსა და ტერასებზე გვხვდება. როგორც ირკვევა, ნეოლითური დასახლება ხასიათდება თავისუფალი, სტიქიურად აღმოცენებული განაშენიანებით. თვით საცხოვრებელი წარმოადგენდა თიხით შეღესილ წნულ ნაგებობას, რომლის შიგნით ცხოვრობდა საერთო კერის მქონე გეაროვნული ჯგუფი. სენაკის რაიონის სოფელ ხორშის ადრენეოლითური ხანის ნამოსახლარზე გამოვლენილია 20-25 სმ დიამეტრის ბოძების საყრდენი ორმოები, შიგნით ვერტიკალურად ჩადგმული ქვებით. ორმოების განლაგების მიხედვით, სახლები სწორკუთხა გეგმისაა, სადაც ერთი მხარე მომრგვალებული ჩანს. სამივე მიკელეული ნაგებობა დამხრობილია დასავლეთიდან აღმოსავლეთით. მათი ფართობი დაახლოებით ტოლია - 4 X 3 მ, 5 X 4 მ. იატაკის დონეზე აღმოჩნდა ხელსაფეხკავის ქვები, კერის ოვალური ორმოები და სხვა. ქალაქ გალის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ჩხორთოლის ნამოსახლარზე გამოვლენილი იყო მრავალსენაკიანი საცხოვრებლის იატაკი, კერები, რიყის ქვით შემოწყობილი ბოძების საყრდენი ორმოები და სამეურნეო დანიშნულების ორმოები. ამავე რაიონში მდებარე ლუბურისში მიკელეულია ოვალურად განლაგებული შვიდი ნასახლარის ნაშთი, რომელთა შორის მანძილი აღწევს 200-300 მეტრს.

როგორც ვხედავთ, ნეოლითის ეპოქაში, ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლასთან ერთად, ხდება გეარების თავმოყრა დასახლებულ ადგილებში. ამ ეპოქაში ყალიბდება ძირითადი არქიტექტურული სქემები ნაგებობის ნაწილების ფუნქციონალური განლაგებით. იქნება დამოუკიდებელი ნაგებობა გადახურვით, რომელიც განსახლავს საცხოვრებლის ფორმასა და ზომებს.

ამასთან, ელინდება ურთიერთკავშირი წინა ახის უძველეს სამიწათმოქმედო კულტურებთან, ე. ი. საქართველოს ტერიტორია აქტიურად მონაწილეობს უძველესი სამყაროს განვითარების პროცესში.

ბრინჯაოს ხანა

საქართველოს ტერიტორიაზე დასახლებული ტომების კულტურა განსაკუთრებით ინტენსიურად ვითარდება ბრინჯაოს ხანაში, რომელიც, თავის მხრივ, ყალიბდება ენეოლითური კულტურაზე. საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის ველებზე, მდ. ხრამის ნაპირებზე გამოვლენილია ძვ. წ. V-IV ათასწლეულების ათეული ნასოფლარი - საცხოვრებელი ბორცვები: არუხლო, შულავერის გორა, იმირის გორა; ნასოფლარი ტერასებზე - სადახლო; კონცხზე მდინარეთა შესართავთან - წოფი; მთის კალთებზე - აძრანის გორა. ნასოფლარი არუხლო წარმოადგენს ხელოვნურ ბორცვს, რომლის დიამეტრია 150 მეტრი, სიმაღლე კი 6 მეტრი. გათხრების შედეგად გამოვლინდა აღმხის წრიული ფორმის შენობების ნაშთები. შენობათა დიამეტრია 3-3,2 მეტრი, კედლების სისქე - 30-35 სანტიმეტრი. ხოცელს შემოვლელი მქონია ორი

თავდაცვისა თხრილი. ადრეული თხრილი 2 მ სიღრმისა და 9,5 მ სიგანისა ყოფილა და მოგვიანო თხრილზე უფრო დიდ ფართობს სახლერავედა. ამ თხრილებში წყალი მიედინებოდა.

ნასოფლარები შულავერის გორა და იმირის გორა წარმოადგენენ ხელოვნურ ბორცვებს მდ. ხრამის მარჯვენა ნაპირას (სურ. 1, 2, 3). ისინი შექმნილია ხანგრძლივი ბინადარი ცხოვრების შედეგად. შულავერის გორის დიამეტრი 100 მეტრს აღემატებოდა, ხოლო კულტურული ნაშთების სიმაღლე 7 მეტრს აღწევდა. 252 კვმ. ფართობზე, რომელიც აქ გაითხარა, აღმოჩნდა 32 ნაგებობის ნაშთი – საცხოვრებელი სახლების და სამეურნეო ნაგებობების კედლები, ქვითა შემოღვარებული კედლები და თიხატკეპნილი სათაესი, განკუთვნილი საკვებისა და წყლის მარაგის შესანახად. შულავერის გორის ნაგებობანი წარმოადგენენ გვერდში წრულ ან ოვალურ გუმბათურ შენობებს. შენობათა ზომები იცვლება მათი დანიშნულების შესაბამისად. მოზრდილი შენობები, ფართობით 12,5-16,5 კვმ., საცხოვრებელია, ხოლო მცირე შენობები, დიამეტრით 2-3 მეტრი, სამეურნეო დანიშნულებისაა, საკედლე მასალად ნახმარია ლეკალური მკვრივი ალიზი, რომელიც დაწყობილია თიხის ხსნარზე. საცხოვრებელ სადგომს ჰქონდა პატარა კარი და გუმბათში სარკმელი. კედლის ძირში, თიხატკეპნილ და მოლესად იატაკში ჩასმული იყო კვერცხისებური თიხის კერა ჩაუქრობელი ცეცხლის შესანახად.

მეორე ნასოფლარში გათხრილ 40 ნაგებობათა შორის 20 საცხოვრებელია და ამდენივე – დამხმარე, სამეურნეო დანიშნულებისა. ამგვარად, საცხოვრებელი კომპლექსი შეიცავდა საცხოვრებელ ოთახს, ასეთივე წრული ფორმის სამეურნეო ნაგებობას საკვების მარაგის შესანახად და თიხატკეპნილ ორმოებს, უმთავრესად, წყლის მარაგისათვის. სახლს აქაც ჰქონია პატარა კარი. ალიზის აგურის პორიზონტალური რიგები ქმნიან კედელს, რომლის დახრილობა თითქმის საფუძვლიდან იწყება და ქმნის გუმბათის მრუდეს. ალიზის ყოველი შემდგომი რიგი გადმოშეკრულია 2-3 სანტიმეტრზე. ასე იქმნება ცრუ თავი, რომლის საფეხურები გასწორებულია თიხის ბათქაშით.

იმირის გორაზე საცხოვრებელი კომპლექსების დაგეგმარება უფრო ორგანიზებულია. სხვა ნასოფლარებში კი შენობები შექურულია უსისტემოდ. აქ სოფელს ჰქონია 12 მეტრის დიამეტრის მოედანი, რომლის ორგანიზაცია გარკვეული სისტემით, გაშენებულია საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი. საფიქრებელია, რომ აქ ასახულია გეაროვნული წყობილების განვითარების სხვა საფეხური. კერძოდ, ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლასთან დაკავშირებით იქმნება თემები, სადაც მიწის დამუშავება ხდება ერთობლივად, ანდა მიწით სარგებლობა ინდივიდუალურია, ხოლო სარწყავი წყალი საერთო და სხვ. მოედანი სოფლის ცენტრში, ჩვეულებრივ, წარმოადგენს ბაკს საქონლისათვის, როგორც სოფლის ყველაზე ძვირფასი ქონებისათვის. ასეთ ნასოფლარებში, ანგარიშით, უნდა ეცხოვრა 300-500 ადამიანი.

სამხრეთ საქართველოს ენეოლითური ხანის ნასოფლარებში დამოწმებულ საცხოვრებელ სახლებს ბევრი საერთო ნიშანი აქვთ ამავე პერიოდის აზერბაიჯანის ტერიტორიის (შომუ-თეფე, კოულ-თეფე), სომხეთის (შენგავითი, გარნისი),

აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვის, წინა აზიის, ჩრდილო მესობოტამიის ნასოფლარებთან, სადაც აგრეთვე გვხვდება წრიული და ოვალური ფორმის გუმბათოური შენობები. ამგვარად, სამხრეთ საქართველოს ტერიტორია ენეოლითისა და მომდევნო პერიოდში კვლავ შედიოდა წინა აზიის კულტურის არეალში.

ადრეული ბრინჯაოს ხანის ძვ. წ. III ათასწლეულის ნასოფლარები მრავლადა შემონახული შიდა ქართლში (ხიზანანთ გორა, ქვაცხელები, გუდაბერტყია) (სურ. 4, 5, 6, 7). ეს ნასოფლარები განლაგებულია მდინარეების გასწვრივ და ხეობებში, როგორც ჩანს, ეს მცირე გეოგრაფიული დასახლებანია კომპაქტური განაშენიანებით, სადაც სახლები ემხრობა ერთმანეთს მცირე გასასვლელებით მათ შორის. სახლები აგებულია თიხითა და აღმით ან სარიითა და ლასტით არმირებული თიხით. გვერდში შენობები თითქმის კვადრატულია, მომრგვალებული კუთხეებით. ხიზანისა და სხვა სურსათის შესანახად გამოიყენებოდა მნამქები და ორმოები, თუმცა სოფელში ყოფილა საცავებაც მიწის მოსახლეობისათვის. გადახეები 'ხოგერთ სოფელში, აღბათ, გათეალისწინებულია საქონლის დასაცავად (ბაკი). ყურადღებას აპყრობს გვერდის მდრეკილება წრიულობისაკენ, კუთხეების მომრგვალება. რაც კონსტრუქციიდან არ გამომდინარეობს და უფრო ტრადიციულ მთავითობებს. მართლაც, ხიზანანთ გორაზე, მომრგვალებულ კუთხეებიანი კვადრატული შენობების ქვეშ, აღმოჩნდა წრიული გვერდის მქონე გუმბათოური შენობების ნაშთები.

ქვაცხელებში გამოვლენილია 25 საცხოვრებელი სახლი. მათი ერთი ნაწილი აგებულია აღმით, მეორე კი სარიითა და ლასტით არმირებული თიხით, შენობა ღვას კეჩქებით მოკრწელებულ ბაქანზე და გვერდით კვადრატულია (4,5 X 4,85 მ). კუთხეები აქაც მომრგვალებულია. კედლები აგებულია აღმით (43 X 17 X 10 სმ), შენობას ფასადის მხრიდან მიწის სიგრძეზე ახლავს დერეფანი (4,2 X 1,8 მ). შენობის გრძელ დერეფანზე მოთავსებულია შესასვლელი კარი. თიხის იატაკი წარმოადგენს მოპირადებულ ნაღესობას. მის ცენტრში მოთავსებულია ხუთშეგარჯიანი დიდი კრა, რომლის უკან დრმა, წრიული ორმოა, რომელშიც ჩამაგრებული იყო ხის საყრდენი ბოძი. თიხის უკანა კედლის გაყოლებაზე გამართულია ერთი მეტრი სიგანის დაბალი ბაქანი, როგორც შენობის გადახურვის ნაშთებიდან დგინდება, შენობა გადახურული ყოფილა ბანურად - დედაბოძა და თავზეზე დამყარებული კოჭებისა და ლასტის სისტემით, რომელიც ცენტრში ქმნიდა სარკმელს - ერთოს. ამგვარად, ქვაცხელებსა და სხვა ამ ტიპის ნასოფლარებში გაერცვლებულია სავსებით ბანიან-ერდოიანი, დედაბოძზე დაყრდნობილი გადახურვის შემცველი სახლები. ხწორედ ასეთი შენობები წარმოადგენენ საქართველოში შემდგომში ფართოდ გაერცვლებული „დარბაზული“ ტიპის სახლების პროტოტიპს.

აღსანიშნავია, რომ მსგავსი სურათი გვხვდება აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში, სადაც ამავე დროისათვის მდებარეობენ (მაკენი, ტროა), რომელიც ბუფრი რამ აქვთ სარითი საქართველოს ბანიან-ერდოიან სახლებთან.

ძვ. წ. III ათასწლეულის ბილოს და II ათასწლეულის დასაწყისში, შუა ბრინჯაოს ხანაში, იქმნება ე. წ. „ორიადილის კულტურა“. ეს პერიოდი წარმოდგენილია დიდი სამარხი ყორჯანებთან - რიელი დამარხვის რიტუალითა და მდიდარი ინვენტარით.

ბედნიესა და სამგორის ყორღანებში, ქვის ყრილის ქვეშ, აღმოჩნდა ხის ძეგური შენობები, რომლებსაც ჯარგეალის კუთხეებში შქონდათ ჭდეები და ისინი ერთმანეთთან ნახევარი ხით იყენებ გადაბმულნი. სამარხ-საკანში ჩადიოდა დახრილი დერეფანი – დროშისი. სამარხთა მრავალფეროვანი ინვენტარი (ოქროსა და ვერცხლის სამკაულები და ჭურჭელი, ბრინჯაოს იარაღი, მშენიერი კერამიკა და სხვა, მიგვიჩინებებს კულტურის საერთო დონის აღზევებაზე. ამასთან, ვლინდება საზოგადოების დანაწევრების პროცესი. სოფლის მეურნეობაში ადვილად დასამუშავებელი იარაღის (ბრინჯაო) გაქონამ გამოიწვია მოსავლის გადიდება და საკვების ისეთი რაოდენობით წარმოება, რაც საშუალებას იძლეოდა შეენახათ ადამიანები, რომლებიც არ მონაწილეობდნენ საკვების წარმოებაში, მაგრამ საჭირო იყენებ სამეურნეო ცხოვრების მართვისა და თავდაცვისათვის (ჯარისკაცები, დარაჯები, მჭედლები და სხვა). ასე ხდება თემობრივი არისტოკრატის გაჩენა. სწორედ ამის მაჩვენებელია ტომების ბელადების მდიდრული ყორღანული სამარხები.

შუა ბრინჯაოს ბოლო პერიოდს მიეკუთვნება კოლხეთის დაბლობის ნასოფლარები – ნოხეამუ, დიხა-გუძუბა, დიხა-ზურგა და სხვა. ისინი წარმოადგენენ ადამიანის ხანგრძლივი ცხოვრების შედეგად შექმნილ ხელოვნურ ბორცვებს. ბორცვები შემოიღებულა ფართო არხებითა და მიწაყრილებით. ნასოფლარის ქვეშ შექმნილია ხის (წაბლი, კაკალი, წიფელი) მორებისაგან შედგენილი საფუძველი, რომელზეც შემდეგ აგებულია ხის ჯარგეალის ტიპის ან წნულის წრიული ანდა მრავალწახნაგა ფორმის შენობები.

გვიანი ბრინჯაოს და რკინის ხანას მიეკუთვნება ნასახლარები თბილისის ჩრდილო-დასავლეთის განაპირას – დიღმის ნასოფლარებში. აქ, ქედის ფერდობზე გაშლილი სახლები ერთოთახიანია და ნაწილობრივ შეჭრილია მიწაში. სახლები აგებულია რიყისა და ფლეთილი ქვით, აქვთ ბრტყელი გადახურვა, თიხატყეპნილი იატაკები. კედლები შებათქამებულია თიხით. ზოგიერთ შენობაში კედლის პირას შემორჩენილია ხის საყრდენები. სახლებს ახლავს პურის საცხობი ქურა და ბაქანი სამსხვერპლთათი და საკურთხევლებით.

საგულისხმოა სოფელ ხოვლესთან გორაზე აღმოჩენილი ნასახლარები დათარიღებული ძვ. წ. XIII-VI საუკუნეებით. საცხოვრებელი სახლები აქ სწორკუთხივანი გეგმისაა (10 X 4,5 მ). შენობის წინ სვეტებიანი დერეფანია. მის უკან მოთავსებულია ძირითადი ოთახი, რომელაც სიგრძეზე ორ ნაწილად იყოფა. მარცხნივ ადამიანთა სამყოფელია და აქვს თიხატყეპნილი იატაკი, ხოლო მარჯვნივ მოთვლილქებული ბოსელია, კედლის პირას გამართული ბაგათი და მეორე მხარეს სანერწყულით. ოთახის ზურგის მხარე ეთიშობა ღუმელს, სანაცრესა და სალოცავს მუდმივი ცეცხლით. წინა მხარეს გამართულია კარი, რომლის ქუსლი ფოსიან ქვაში მოძრაობდა. ღუმელის ზომაა 1 კმ. იგი შედგება საცეცხლურისა და საცხობისაგან. საცეცხლურის ალი საცხობში გადიოდა და მისი კარიდან სითბო ოთახშიც შედიოდა. ბოლი კი აღიოდა ღუმელის თავზე გამართული ერდოდან. დაბალ ბაქანზე გამართულია სალოცავი, მას კედლიდან დაცილებულ თიხის შეუულ სიბრტყეზე დაქერწყილი აქვს ტალღისებური ზოლი, რომლის ქვეშ, სამი მოკვეთილი

კონუსია გამოქანდაკებული. ეს კონუსები ვერძის თავებს გვაგონებს. აღსანიშნავია, რომ ასეთი მკაფიო გვემის სახლები ხოვლეგორაში ძვ. წ. VI საუკუნემდე უცვლელ რჩება. სახლები აგებულია ჰორიზონტალურად დაწყობილი ხის ღეროებითა და თიხით. ოთახის გადახურვა ყვრდნობა კედლის სვეტებსა და თავისუფლად მდგომ საყრდენებს

მეგალითური ნაბეგრბანი

ნასოფლარებთან ერთად, საქართველოში აღრიცხულია მეგალითურ ნაგებობათა თითქმის ყველა სახე. წაღკის, თეთრი წყაროს და სამხრეთის სხვა რაიონებში შემორჩენილია მენძირები - შეუულად დაყენებული მონოლითები, რომლებიც თითქმის სახეშუუცვლელია ადამიანის მიერ. დოლმენები გეხედება ძირითადად აფხაზეთში (სოფლები: ახანთა, ეშერი, აჭანდარა, ოთხარა). დოლმენი (სურ. 8) შედგება ხუთი დიდი ფილისაგან, რომლებიც კარგადაა მორგებული ერთმანეთთან. მათთვის დამახასიათებელია ტრაპეცოული სახის გვემა უფრო განიერი წინა და ვიწრო უკანა კედლით, ფილების ნაპირებისა და შიგა სიბრტყის გულდასმით დამუშავება, ნარიმანდები წინა და უკანა კედლების დასამაგრებლად და მრგვალი ხერული წინა კედელში, რომელიც იხურებოდა საგანგებო ცობოლათი. ფილების ზომები (ეშერის დოლმენის ზედა ფილის სიგანეა 5,2 - 4,85 მეტრი, სიგრძე - 3,7 მეტრი, სისქე - 0,5 მეტრი, რაც შეადგენს 9, 342 კმ-ს და იწონის 22,5 ტონას) გვაფიქრებინებს, რომ მათ გადაადგილებასა და დაყენებაზე ბერკეტები, მიწაყრილები და საფეხურიანი ფერდები გამოიყენებოდა. ამასთანავე, ასეთი სამარხი საკნის ასაგებად აუცილებელი იქნებოდა მძლავრი გვაროვნული კოლექტივის უზარმაზარი შრომა. დოლმენების სამარხი ინვენტარი და დამუშავების ტექნიკა გვიჩვენებს, რომ მათი მშენებლობა ხორციელდებოდა ბრინჯაოს ეპოქაში ძვ. წ. III ათასწლეულის ბოლოსა და II ათასწლეულის დასაწყისში.

საქართველოს ტერიტორიაზე, განსაკუთრებით მის სამხრეთ რაიონებში შემორჩენილია მრავალი, ე. წ. ციკლოპური ციხე. უნდა ვიფიქროთ, სწორედ ამ ციხეებზეა საუბარი ურარტუელი მეფეების - არგინტი I-ისა და სარდურ II-ის დიაოხის ტერიტორიაზე ლაშქრობებთან დაკავშირებულ წარწერებში. ამ მონაცემებით, ყოველ 5-6 სოფელზე მოდიოდა თითო გამაგრებული ციხე (წარწერებში მოიხსენიება ქალაქები) მოსახლეობისა და მათი ქონების დასაცავად. თუმცა, ეს ციხეები სერიოზულ წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა ძლიერი ქვეყნების (ასურეთი, ურარტუ) ჯარებს და განკუთვნილი იყო გვაროვნულ-თემურ გაერთიანებებთან საბრძოლველად.

აღსანიშნავია, რომ ციკლოპური ციხეების სამშენებლო მასალები და მშენებლობის ტექნიკაც (სურ. 9, 10, 11, 12) განსაკუთრებით კონსერვატულია და ვრცელდება ენეოლითიდან ვიდრე ფეოდალურ ეპოქამდე. უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ ციკლოპური ციხეები გვიჩვენებენ მისი ცხოვრების მხოლოდ ბოლო

ბერიოდს და მათი სტატიკაში განხილვა, ისტორიული პროცესების გათვალისწინების გარეშე, არ შეიძლება. ასეთი ძველების განხილვისას უნდა გავითვალისწინოთ ისეთი საკითხები, როგორიცაა: ციხისათვის ადგილის შერჩევა, ციხის და სოფლის (დასახლების) ურთიერთობა და მდებარეობა, სამაროვნები და მათი ინვენტარი, ციხის კედლების სისტემა, სამშენებლო ტექნიკა, არქეოლოგიური მონაცემები, საცხოვრებელი სახლების ტიპები და სხვა. ციკლოპური ციხეები უნდა შექმნილიყო საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომხდარი გარკვეული ცვლილებების შემდეგ – ბრინჯაოს ეპოქაში მეცხოველეობა დებულობს უპირატეს მნიშვნელობას ეკონომიკაში, ამასთან, ხდება ქონებრივი დანაწევრება. ცალკეულ ტომებს შორის იწყება მუდმივი შეტაკებები და თავდასხმები სამოყრებისა და საქონლის გამო. ეს პროცესი უნდა დაწყებულიყო ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში. ამის გათვალისწინებით შეიძლება დავაჯგუფოთ ციკლოპური ციხეები და მათთან დაკავშირებული ნასოფლარები. უძველეს ფორმად უნდა ვივარაუდოთ მრგვალი ან ოვალური ფორმის გეგმის სახლების ჯგუფებისაგან შედგენილი ნასოფლარები. აქ საცხოვრებლად ხშირად გამოყენებულია კლდის ბუნებრივი ნაპრალები. გაგანიერებული და საცხოვრებლად გამოყენებული კამერები დაკავშირებულია ვიწრო დერეფნებით და ზემოდან გადახურულია ქვის დიდი ღოდებით. ასეთი ნასოფლარების მაგალითებია: ბელენის ლოდოვანი, გოხნარის ლოდოვანი, ბეშთაშენი. მათ ჯერ არ იცავენ გალაყანი, რაც აიხსნება არა მარტო ტექნიკური მიზეზებით, არამედ, პირველ ყოვლისა, იმით, რომ ჯერ არ დამდგარა ამის აუცილებლობა.

ნასოფლარების მეორე ჯგუფი განლაგებულია გაბატონებულ ბორცვებზე, რომელიც ციცაბო, ძნელად მისადგომი ფერდობები აქვთ. ბორცვის ზედაპირზე იქმნება უულკანური წარმოშობის მკვერივი ქანების ბუნებრივი განფენა. ეს ფენები (ირიქითადად აღწეხიტები, ბასალტები, ტრაქიტები) ხასიათდება გახლჩვით ატმოსფერული პროცესების შედეგად. ქვის ახლჩვილი ბრტყელი ზედაპირი საშუალებას იძლეოდა ეს ქვები, ყოველგვარი დამუშავების გარეშე, გამოყენებინათ მტკიცე კედლების ასაგებად. ასეთი საკმარის ერცული ნასოფლარები უკვე დაცულია გალაყანით. გამავრებული სოფლებია (ციხეები): ოხნი, ავრანდუ, გოხნარი II. ეს ის სოფლებია, რომლებიც დაგროვილი საქონლისა და ხორბლის მარაგის დასაცავად იხლუდებიან მძლავრი გალაყანით და დებულობენ ციხის სახეს.

მესამე ჯგუფს უნდა მივაკუთვნოთ ისეთი ციხეები, სადაც გალაყანის შიგნით ცალკე კედლით გამოყოფილია შიდა ციხე, დაცული არა მარტო გარედან, არამედ შიგნიდანაც. შიდა ციხის გამოყოფა ტომის გაბატონებული ჯგუფისათვის (ტომის ბელადი და მისი გვარი) მოწოდებს გვაროვნული წყობის დამშლის პროცესის დაწყებას, რაც დამახასიათებელია ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისისათვის.

მეოთხე ჯგუფს შეადგენენ მრგვალი კომქისა და კონსტრუქციების წყალობით გოფრირებული, ტალღისებურ კედლებიანი ციხეები. ასეთ ციხეებს მიეკუთვნება – გუმბათი, ნორდევანი, პანტიანი, სანთა. ეს ციხეები აგებულია ძვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში.

ციხეების უკანასკნელ ჯგუფში შედიან შაორი, ქოროლო, ჩხიკვათა, სადაც

კედლები აგებულია მომცრო ან ოდნავ დამუშავებული ქვებით. ციხეების კონფიგურაცია, საცხოვრებელი სახლები და მათი კაემირი ქრისტიანულ ძეგლებთან, მიუხედავად გალაყანთა კონსერვატიული წყობისა, ადრინდელ შუა საუკუნეებზე მიგვაჩვენებს.

ციკლოპური ციხეები დღესაც დიდ შთაბეჭდილებას ტოვებენ. მათი მაღალი კედლების ქვედა ნაწილი (3-4 მ სიმაღლეზე) აგებულია ბაზალტის ან სხვა ქანების დაუმუშავებელი დიდრონი ღოდებით. კედლების აგებისას იწყობოდა გარე და შიგაროგების მიმმართველები, ხოლო სიერცე მათ შორის იესებოდა ამავე ქვის უფრო მცირე ნატეხებით. ქვის ასეთ საფუძველზე ზემოთ კედელი ამოყვანილია ალიზით. კედლის სისქე აღწევს 2,5 - 3 მეტრს (სანთა, აერანლო), ხშირად კი 4,5 - 6 მეტრსაც (ნორდეანი). აღსანიშნავია, რომ ასეთი ციხეები გეგმდება სომხეთში, დასავლეთ აზერბაიჯანსა და, საერთოდ, ქვიან ქვეყნებში.

გარე კახეთში, გარეჯის უდაბნოს ზონაში, აეროფოტოგადაღებების საშუალებით, გამოვლინდა ძველი ნამოსახლარების ნაშთები. ისინი ჯგუფებადაა განლაგებული. მოზრდილი დასახლების ორგელიე შეიმჩნევა შედარებით მცირე დასახლებები. ჩანს, რომ ნაგებობათა უმეტესობა ერთდროულად, წინასწარ შედგენილი გეგმითაა ნაშენი. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ჩანს კომპლექსი „ნაომარ გორაზე“. აქ თითქოს ვლინდება გრანდიოზული სასახლეების, ტაძრებისა და საცხოვრებელი უბნების კონტურები. ისინი გვაგონებენ ძველი ხეთების დედაქალაქის - ხატუმაშის ხუროთმოძღვრების ანსამბლებს და მიეკუთვნებიან ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარსა და I ათასწლეულის შუა პერიოდს. სამწუხაროდ, ვინაიდან არქეოლოგიური გათხრები აქ მხოლოდ დაწყებით სტადიაშია, საუბარი ამ ძეგლებზე ნაადრევად გვეჩვენება.

კომპოზიციური ხერხები

ცხადია, რომ პირველყოფილი საზოგადოების პერიოდში საუბარი საკუთრივ ქართულ ხუროთმოძღვრებაზე არ იქნებოდა სწორი. მაგრამ საქმე გვაქვს უშუალო წინაპრების, ქართველი ტომების ხუროთმოძღვრებასთან, მათ კულტურასთან, სადაც ძირითადი არქიტექტურული ტიპები, კონსტრუქციული ხერხები და მხატვრული ფორმები გამოთქმულია და შემდგომი განვითარება პოვა ხუროთმოძღვრებაში.

უცვლილობად პირველყოფილი საზოგადოების ეპოქაში ჩაისახა წრიული და ოთხკუთხა გეგმის სიერცითი კონცეფციები. უკვე მენჰირში ვლინდება ადამიანის მისწრაფება შექმნას მხატვრული სახე. ევრტიკალურად დაყენებული მონოლითი ბოძი ან სვეტი თავისი მარტივი და მეტყველი ფორმით შეადგენს არქიტექტურის ერთ-ერთ საფუძველს. დოლმენებში, პირველად მონუმენტურ არქიტექტურაში, იფარგლება შიგა სიერცე და გამოიყოფა ნაგებობის გარე მოცულობა. მალის გადიდების მიზნით ნახმარი ცრუ თაღისა და კამარის კონსტრუქცია ბრინჯაოს

ხანის ნასახლარებში ქმნის საფუძველს მომავალი კამარებისა და გუმბათების შესაქმნელად.

როგორც აღინიშნა, ენეოლითის ეპოქის ძეგლები, გარკვეულ თავისებურებათა მოუხედავად, ავლენენ მსგავსებას მთელი ამიერკავკასიისა და ირანის, ანატოლიის, წინა აზიის ქვეყნების მიმდებარე ოლქების კულტურასთან. ბრინჯაოს ხანაში ე. წ. მტკვარ-არაქსის კულტურა ასევე ავლენს ურთიერთობას წინა აზიის (ირანი, მესოპოტამია), მცირე აზიის და ეგვიპტის ზღვის (მეგარონის ტაძის შენობები, შვერილიანი და რქოსანი კერები მიკენში და ტროაში) ცივილიზაციებთან. საქართველოს ტერიტორიაზე საზოგადოების განვითარების ადრინდელ სტადიებზე ნაგებობათა ტიპების და კონსტრუქციული ხერხების თანხედება უახლოესი ქვეყნების ნაგებობებთან ბუნებრივია, რადგან ისინი ევრდნობიან მსგავს სამეურნეო საფუძველს და საზოგადოების განვითარების დონეს.

აღრეკლასობრივი საზოგადოების პერიოდის ხსროთიმოქვრეპა

ისტორიული მიმოხილვა

ისტორიული წყაროების მიხედვით, ძვ. წ. II ათასწლეულში ქართველ ტომებს ცხოველი ურთიერთობა ჰქონიათ წინა აზიის კულტურულ სახელმწიფოებთან. ამ პერიოდში მათ მუხობლად სამხრეთით ბინადრობდნენ ხეთები, მთიანელები, ასურელები, მოგვიანებით – ურარტუელები, ძვ. წ. XII საუკუნეში ქართველი ტომების ნაწილი საკმოდ ღრმად შეიჭრა წინა აზიაში და ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით დაწინაურდა ქართველი ტომების გაერთიანება – დიაოხი. როგორც ჩანს, ეს იყო ძლევა-მოსილი ქვეყანა, რომელსაც მეფე განაგებდა. დიაოხი მდგრად ებრძოდა ასურეთის აგრესიას და შემდგომ ურარტუს ძლიერ სახელმწიფოს, რომელიც აღმოცენდა მის სამხრეთით ძვ. წ. IX საუკუნეში. ამ ბრძოლებში დასუსტებულ დიაოხის ტომების გაერთიანებას საბოლოოდ ბოლო მოუღო ქართული ტომების მხორე ძლიერმა გაერთიანებამ – კოლხამ, რომელიც შავინსევსპირეთის სამხრეთ და აღმოსავლეთ ნაწილში ჩამოყალიბდა. XI-VIII საუკუნეებში ამ გაერთიანებას სათავეში ედგა მეფე, რომელიც სამეფოს მოხელეების შემწეობით განაგებდა. ამ გაერთიანების შესახებ მოგვითხრობს ცნობილი მათი არგონავტების შესახებ, სადაც, ლეგენდარულ ამბებთან ერთად, ასახულია კოლხეთის მაღალი მეტალურგიული და სამწიფო-ქმელო კულტურა.

ძვ. წ. VIII საუკუნის ბოლოს წინა აზიაში შემოიჭრნენ სკვითო-კიმერიელების მომთაბარე ტომები. ჯერ რუსეთის სამხრეთისა და ჩრდილო კავკასიიდან შავი ზღვის აღმოსავლეთის სანაპიროს გასწვრივ კოლხეთს გადაუარეს კიმერიელებმა, ხოლო შემდეგ, ამჯერად კასპის ზღვის სანაპიროს გასწვრივ და დარიალის

ხეობიდან შემოიჭრნენ სკვითები. ამ შემოსევებმა გაანადგურა მოსახლეობა და ბოლო მოუღო კოლხას სამეფოს.

ძვ. წ. VII საუკუნის ბოლოს ამიერკავკასიის სამხრეთით დაწინაურდა მიდიელთა სახელმწიფო, რომელმაც დაამხო ასურეთი, ხოლო ძვ. წ. VI საუკუნის დასაწყისში ურარტუც. როგორც ჩანს, მიდიელებმა ბოლო მოუღეს ქართული ტომების გაერთიანებასაც (დააოხი), რის შედეგად დაიწყო მცირე აზიიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით ამ ტომების მოძრაობა. ასე, მცირეაზიურ-ხეთური ტრადიციების მატარებელი მესხური ტომების ნაკადმა გადმონაცვლა ჩრდილოეთით, მათი სახელი შემოინახა ათვისებულმა ტერიტორიებმა (სამცხე, მესხეთი) და, ვგებ, თვით იბერიის სახელმწიფოს ცენტრმა — მცხეთამ.

მაგრამ აღმოსავლეთ საქართველოს ტომების გაძლიერების პროცესი დააყოვნა მიდიელთა ნაკლებად მტკიცე სახელმწიფოს ნაცვლად ძვ. წ. VI საუკუნეში აღზევებულმა ირანის აქემენიდების ძლიერმა სახელმწიფომ. მან დაიმორჩილა საქართველოს სამხრეთის ტომები, თუმცა ჩრდილოეთის ოლქები, სადაც ძირითადად გადაინაცვლეს ქართული ტომების გაერთიანებებმა, არ ცნობდნენ აქემენიდების ხელისუფლებას და არ ემორჩილებოდნენ მას.

საწარმოო ძალების განვითარების შედეგად, ქართველი ტომების მიერ რკინის ათვისების ეპოქაში, შეიქმნა გეაროვნული თემის დაშლისა და მონათმფლობელური საზოგადოების ჩასახვის წინამძღვრები. ენობრივი და კულტურის მსგავსების საფუძველზე, ქართული ტომების ჯერ კონსოლიდაციისა და შემდეგ გაერთიანების შედეგად, ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებში საქართველოს ტერიტორიაზე იქმნება ორი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი: აღმოსავლეთ საქართველოში — იბერია და დასავლეთ საქართველოში — კოლხეთი.

ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებში შავი ზღვის აღმოსავლეთის სანაპირო ობიექტი ბერძნების ყურადღებას იქცევს. ყველაზე მარჯვე ადგილებში მათ დააარსეს ბერძნული ახალშენები — ფახისი (ფოთის მახლობლად), დიოსკურია (სოხუმის მახლობლად), გიენოსი (ოჩამჩირის უბანში). მოგვიანებით პიტონტი (ბიჭვინთა). ასეთივე ახალშენები დაარსდა ჩრდილეთ შავიზღვისპირეთშიც (პანტიკაპეონი, ოლვია, ხერსონესი და სხვა). ბერძნებს, ბუნებრივად, ამოძრავებდა სავაჭრო ინტერესები. მათ გააქონდათ კოლხეთიდან ადგილობრივი მასალები — სელი, ბეწვეული, ტყაეი, საშენი ხე-ტყე, ოქრო, რკინა, გააყვდათ მონებიც. სამაგიეროდ, შემოაქონდათ თავისი ხელოსნობისა და ხელოვნების ნაწარმოებები, ძვირფასი კერამიკული ჭურჭელი, ქსოვილები, ქანდაკებები, აგრეთვე ზეთი და ღვინო. ამგვარად, ბერძნულმა ახალშენებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ძველი კოლხეთის სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში. ისინი ხელს უწყობდნენ ეაჭრობისა და წარმოების განვითარებას. ამის მახეებზელია თუნდაც ძვ. წ. VI საუკუნეში ადგილობრივ მოჭრილი ვერცხლის ფული — „კოლხური თეთრი“.

ქართლის, ანუ იბერიის სამეფოს შექმნა რთულ ვითარებაში მიმდინარეობდა. ეს პერიოდი ასახულია ქართულ საისტორიო წყაროებში. მათი გადმოცემით, როდესაც აღუქსანდრე მაკედონელმა დაიპყრო ირანი და წინა აზია, დამპყრობლები შემოვიდნენ

საქართველოშიც, მათ მოჰკლეს მცხეთის მამასახლისი და ქვეყნის მმართველად დააყენეს თავისი სარდალი - აზო, რომელიც ემორჩილებოდა საბერძნეთის მეფეს. თუ დამკვიდრდა მცხეთაში და, თითქოს, დაიმორჩილა არა მარტო ქართლი, არამედ დასავლეთ საქართველოც (ვერისი) და ხარკი დაადო კავკასიის მთიანეთს (ოსები, ლეკები, ხაზარები). აზო საშინლად ავიწროებდა ადგილობრივ მოსახლეობას. მისი ბრძანებით დაანგრეს ქართლის ციხეები და ხოცავდნენ ყველას, ვისაც კი იარაღს აღმოუჩინდნენ. აზომ ჩამოიყვანა არიან-ქართლიდან ათასი სახლი მდებარეობდა და ათი სახლი მთავარსაგან.

კარგა ხნის შემდეგ გამოჩნდა ჭაბუკი ფარნავაზი (მცხეთის მამასახლისის ძმის-შვილი), რომელიც დაუკავშირდა დასავლეთ საქართველოს ერისთავს ქუჯის და მასთან ერთად მოაწყო აჯანყება აზოს წინააღმდეგ. აზოს ჯარის ნაწილი ქართველების მხარეზე გადმოვიდა, დამპყრობლები დაამარცხეს, ხოლო თავით აზო დაიღუპა. ამგვარად, ძვ. წ. IV-III საუკუნეთა მიჯნაზე წარმოიქმნა ქართლის სამეფო ფარნავაზიანთა დინასტიით სათავეში. ფარნავაზმა ქუჯი ვერისის მმართველად დააყენა. ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილებში მმართველებად განაწესა ერისთავები, რვა საერისთავოს გარდა. შიდა ქართლში საგანგებო ერთეულის სათავეში მთავარსარდალი (სასპეტა) განაწესა. ფარნავაზი მფარველობდა მის მხარეზე გადმოსულ აზოს მებრძოლებს და განაწესა ისინი თავისი ქვეყნის სხვადასხვა მხარეს (მათ აზნაურები ეწოდა). მეფემ კვლავ ააშენა მცხეთის ხეივანი და სხვა ციხეები, მთავარ ღვთაებად გამოაცხადა არმასი, რომლის კერძი მცხეთაში, მაღალ მთაზე (ბაგინეთში) აღმართა. საქართველოში გამოცხადდა ერთიანი რელიგია. ლეგენდები ფარნავაზს მიაწერენ აგრეთვე ქართული ენის გავრცელებასა და დამწერლობის შექმნას.

ამ პერიოდში წარმოქმნილი ქართლის სამეფო, ისევე როგორც კოლხეთის სამეფო, წარმოადგენდა ადრეკლასობრივ სახელმწიფოს პირველყოფილ-თემური საზოგადოების გადმონაშთებით, ქვეყნის სათავეში იდგა მეფე, საზოგადოების პრაილდვირებულ ფენას შეადგენდა მეფის საგვარეულო სამხედრო პირნი და ქურუმები. უმუშალო მწარმოებლები იყვნენ თავისუფალი მუშაუბები და მონები, რომელსა რიცხვი შედარებით მცირე ყოფილა.

ძვ. წ. III საუკუნეში იბერიამ დიდ სიძლიერეს მიაღწია. მისი საზღვრები გაფართოვდა სამხრეთით, აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთითაც.

ძვ. წ. II საუკუნიდან იწყება რომის იმპერიის ექსპანსია აღმოსავლეთით. ხანგრძლივ ბრძოლების შემდეგ რომაელებმა დაამარცხეს პონტოს მეფე მთარიატე. შემდეგ შეატრნენ სომხეთსა და აღბანეთში. ძვ. წ. 65 წელს რომაელთა სარდალი პომპეუსი საქართველოსკენ დაიძრა. იგი აღმოსავლეთიდან მოადგა არმასციხეს. ქართველთა მეფემ არტაგმა რომაელებს სათანადო წინააღმდეგობა ვერ გაუწია, ქართველები დამარცხდნენ და ბოლოს დასაჯებაზე დათანხმდნენ. რომაელებმა დალაშქრეს კოლხეთაც და იქ მმართველად თავისი მოხელე არისტარქე დააყენეს. ცხადია, რომაელებისათვის რთული იყო შორეულ იბერიაში გამაგრება, ამასთანავე პართიასთან ბრძოლაში მათ ესაჭიროებოდათ მოკავშირე. ამიტომ, ახ. წ. I-II საუკუნეებში ქართლის მეფეს რომაელთა მოკავშირეობა და მეგობრობა დაეკისრა.

ამას მოწმობს ახ. წ. 75 წლის ქვაზე ამოკვეთილი წარწერა იმპერატორ ვესპასიანუს მიერ იბერიის დედაქალაქის ზღუდეების გამაგრების შესახებ, საჩუქრები, რომლებსაც უგზავნიდნენ იბერიის მეფეებს, და ბოლოს, მეფე ფარსმან II-ის მიწვევა რომში და მარსის მოედანზე მისი ცხენზე ამხედრებული ქანდაკების დადგმა.

მთელი ეს პერიოდი ასახულია წერილობით წყაროებში. ბერძენი და რომაელი ისტორიკოსების (ჰეროდოტე, ქსენოფონტე, პლინიუსი, სტრაბონი, დიონ კასიოსი) ლაკონიურ ცნობებში იბერია ხასიათდება როგორც ქვეყანა განვითარებული მეტალოურგიითა და მაღალი სამშენებლო ხელოვნებით. ეს ცნობები შეიესო არქეოლოგიური გათხრების უტყუარი მასალით, რომლის მიხედვით საქართველოში უკვე კლასიკურ პერიოდში არსებობდა მნიშვნელოვანი ქალაქები: მცხეთა-არმაზციხე, ეანი, შორაპანი, გორი, კასპი, სარკინე, უფლისციხე და სხვა. საქართველოს საქალაქო ცხოვრების მაღალ დონეს ძვ. წ. I ათასწლეულის ბოლოსა და ახ. წ. პირველ საუკუნეებში გვიხატავენ ბაგინეთის, არმაზისხევის, ვანის, კლდეეთის, ბორის, სამაგროს გათხრების შედეგად გამოკლენილი ყოფის საგნები და სამკაულები სამარხი ინვენტარის მიხედვით, მოსახლეობის მაღალი და საშუალო ფენებიც ფლობდნენ ვერცხლისა და ბრინჯაოს ჭურჭელს, ოქროს სამკაულებს, შესრულებულს შესანიშნავი ხელოვნებით. ოქროს ბეჭდები პორტრეტული გეგმით, მარგალიტებით შემკული საყურეები, აჟურული ყელსაბამები და დიადემები, გულსაკადები და აბზინდები, სამაჯურები და ქამრის ბალიები მოთქვილი პატოსანა ქვებით, დამუშავებული გავარსით, გრეხილითა და წნულით, ბრინჯაოს და რკინის იარაღი, მოხდენილი მინისა და ვერცხლის ჭურჭელი გვისურათებენ მეტალოურგიის, როგორც ხელოვნების (ტორეტიკა, ჭედურობა) და მინის წარმოების განსაკუთრებულ აყვავებას. იბერიის ქალაქების კულტურული დონის მაჩვენებელია აგრეთვე მრავალრიცხოვანი ეპიგრაფიკული ძეგლები. ეს წარწერები გვაოცებენ თავისი სტილით და გრძნობების ფაქტში გადმოცემით (სერაფიტას საფლავის ეპიტაფია, ზევახისა და კარაპეტის გემა და სხვა). ეს გარემოებაც უკიდობლად მოწმობს იმ დროის საზოგადოების მაღალ დონეს, საზოგადოებისა, რომელსაც უნდა ჰქონოდა სათანადო სასახლეები, ტაძრები „აგებული არქიტექტურული ხელოვნების წესების შესაბამისად“.

ქალაქთმშენებლობა

„ქარილის ცხოვრების“ მემკვიდრის ლეონტი მროველის აზრით, ქალაქები წნდება ქართველთა ეთნარქის ქართლოსის დროიდან. ქართლოსის ცოლმა ააშენა ქალაქი რუსთავი, მცხეთოსმა – ქალაქი მცხეთა, ოძრხოსმა – ოძრხე და თუხარისა, ჯავახოსმა – წუნდა და არტაანი, უფლოსმა – უფლისციხე, ურბნისი და კასპი. მაგრამ ქალაქების წარმოშობისათვის საჭიროა სათანადო ეკონომიკური და სოციალური პირობები – ხელოსნური წარმოება და ვაჭრობის განვითარება. ეს კი ხდება იმ პერიოდში, როდესაც ხდება გეგაროენული წყობილების რღვევა და კლასობრივ საზოგადოებაზე

გადასვლა. ასეთი რამ საქართველოში შეიმჩნევა ძვ. წ. VI-V საუკუნეებში. მართალია, ასეთი ქალაქები, როგორცაა უფლისციხე, მცხეთა, როსთაეი, როგორც დასახლებული პუნქტები, არსებობდნენ გაცილებით ადრე (ძვ. წ. II ათასწლეულიდან), მაგრამ, როგორც არქეოლოგიურმა და ისტორიულმა კვლევებმა გვიჩვენეს, ისინი ქალაქებად იქცნენ მხოლოდ ძვ. წ. IV-III საუკუნეებში.

როგორც აღინიშნა, დასავლეთ საქართველოში სავაჭრო ურთიერთობის განვითარებას ხელი შეუწყო შავიზღვისპირეთზე ბერძნული ფაქტორიების გაჩენამ. ზღვისპირა ქალაქებთან ერთად, ქალაქური ტიპის დასახლებანი შეიქმნა ქვეყნის შიგნითაც (ეანი, დაბლაგოში, ქუთაისი). განსაკუთრებით ვითარდება ვაჭრობა ელინისტურ პერიოდში, როდესაც საქართველოზე გადიოდა სავაჭრო გზები. ვაჭრობის სატრანზიტო გზები. სავაჭრო გზების არსებობა ხელს უწყობდა ქალაქების განვითარებას ძირითადი მდინარეების გასწვრივ. ამ პერიოდის მნიშვნელოვან ქალაქებად ისტორიული წყაროები ასახელებენ: მცხეთა-არმაზს, ურბნისს, კასპს, უფლისციხეს, სარკინეს, განიანს, ოძრხეს, კოლხეთში – ქუთაისს, შორაპანს, დიშნას, არქეოპოლისს-ნოქალაქებს. ქალაქის მშენებლობისათვის უპირატესობა ენიჭებოდა პლატოს ბორცვებზე ან მთის კალთებს. ასეთი მდებარეობა, თავდაცვის საკითხებთან ერთად, უზრუნველყოფდა წვიმის წყლის ბუნებრივ ჩადენას და ხსნიდა ქალაქიდან საინტერესო ხედებს. ქალაქისათვის ადგილის შერჩევისას მნიშვნელობა ენიჭებოდა წყლით მომარაგებას. ამიტომ ქალაქები შენდებოდა მდინარის პირას ან მთებზე იმ შემთხვევაში, თუ არსებობდა მთის წყაროები. ყველა ქალაქი მდებარეობდა გაბატონებულ მადლიობებზე, რომელთაც ჰქონდათ ბუნებრივი ზღუდეები მდინარეებისა ან ღრმა ხეობების სახით. ხშირად ქალაქს გარშემორტყმული ჰქონდა ხელოვნური მშრალი თხრილებიც (უფლისციხე, ურბნისა).

ქალაქს სოფლიდან განასხვავებდა მისი თავდაცვითი კედლებით შემოსილუდე. გარდა ამისა, ქალაქში უნდა ყოფილიყო საზოგადოებრივი და ადმინისტრაციული შენობები, ქალაქური საცხოვრებელი სახლები და სავაჭრო ადგილები – ქულები. თავდაცვითი კედლებს, ბუნებრივია, ჰქონდა ჭიშკრები. ქუჩების სიგანე ყველგან უმნიშვნელოა და საშუალოდ 3-4 მეტრს აღწევს. ძვ. წ. ბოლო საუკუნეში ქუჩები ხშირად მოკირწყლულია (ეანი, ძაღისა). ქალაქებს ჰქონდა განვითარებული წყალსადენისა და კანალიზაციის ქსელი. კერამიკული მიწებისაგან შედგენილი წყალსადენის ქსელი დამოწმებულია მცხეთა-არმაზში, ძაღისაში, ბიჭვინთაში და სხვა. მთის ფერდობებზე განლაგებულ ქალაქებს ჰქონდათ ტერასული სტრუქტურა. შენობები ნაწილობრივ შეჭრილია ფერდობში და იქნება სხვადასხვა დონეზე მდებარე გრძივი ქუჩები, რომელთაც აკავშირებდა ქუჩების კედლებზე განლაგებული მოკლე ქუჩები. ტერიტორიის რელიეფი მაქსიმალურად იყო გამოყენებული. სავაჭრო, რელიეფის მარჯვე გამოყენება და მასთან შენობების შერწყმა ქართული ხუროთმოძღვრების დამახასიათებელ თვისებად წარმოგვიდგება. მშენებლებისათვის, აღბათ, არ იყო უცნობი ელინისტური სამყაროსა და წინა აზიის ქალაქმშენებლობის ხერხები. ამას მოწმობს სტრაბონის ცნობა იბერიის ქალაქების მშენებლობაზე „არქიტექტურული ხელოვნების წესების შესაბამისად“.

ყურადღებას იმსახურებს აგრეთვე მცხეთაში სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ახ.წ. IV საუკუნის საფლავის ქვის ეპიტაფია - „ერული აქოლისი, არქიტექტონი და არქიზოგრაფი“. ამ წარწერის მიხედვით, შეიძლება დაეასკნათ, რომ ანტიკურ მცხეთაში, ყოველ შემთხვევაში ახ. წ. პირველ საუკუნეებში, არსებობდა სპეციალური თანამდებობრივი პირი, რომელიც ხელმძღვანელობდა ქალაქის მშენებლობასა და არქიტექტურას, მის კეთილმოწყობასა და მხატვრულ სრულყოფას.

ქალაქის ტერიტორია, უმეტეს შემთხვევაში, არ უნდა ყოფილიყო დიდი. თუმცა საუბარი გვაქვს კედლებით შემოზღუდულ მის ტერიტორიაზე გარეუბნების გარეშე. მსხვილი ქალაქების ტერიტორია, როგორც, მაგალითად, მცხეთა, აღწევდა 30 ჰექტარს, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში მათი ფართობი განისაზღვრებოდა 5-30 ჰექტარით. სტრაბონის თქმით, შორაპნის ციხე დაიტევდა მთელი ქალაქის ტერიტორიას (10 ათასი კაცი).

ქალაქის აუცილებელ შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა შიდა ციხე (აკროპოლისი). შიდა ციხის ერთი ან ორი მხარე ემხრობოდა კლდოვან ფლატეს, ხოლო დანარჩენი მხარეები მიმართული იყო ქალაქისაკენ. ასეთი მდებარეობა დამოწმებულია არმაზციხეში, ნოქალაქეში, შორაპანში, დმანისში.

მცხეთა შედგებოდა ორი ძირითადი ნაწილისაგან - „არმაზით კერძი ქალაქისა (მტკერის მარჯვენა ნაპირას) და მუხნარით კერძი ქალაქისაგან“ (მტკერის მარცხენა სანაპირო). დიდი მცხეთა, როგორც ირკვევა, გარდა საკუთრივ მცხეთისა და შიდა ციხისა (არმაზციხე), შეიცავდა საპიტახშოს (ერისთავთა რეზიდენცია) - წიწამურს, სარკინეს, ნაქულბაქეეს. ეს უბნები სასოფლო რაიონებსაც შეიცავდა, რომლებიც ინახავდნენ დედაქალაქის მოსახლეობას. ეს გამაგრებული უბნები ქმნიდნენ დიდი მცხეთის ერთიან სასავედაცვო სისტემას. ჩრდილოეთიდან მცხეთას იცავდა ღარათისკარ-ბებრისციხე-წიწამურის სიმაგრეები, დასავლეთიდან სარკინე - სავანე, ხოლო აღმოსავლეთიდან ნაქულბაქეეის ზღუდე. არქეოლოგიურმა გათხრებმა გამოავლინეს საკუთრივ მცხეთის ირგვლივ არსებული გალავნის ფრაგმენტები. ქალაქის ჩრდილო ნაწილში, მცხეთის გორაზე აღმოჩნდა თლილი ქვითა და კირის დუღაბით ნაგები გვიანდელი ანტიკური ხანის ზღუდის ნაწილი. ქალაქის ცენტრში მშრალი ხევის მარჯვენა მხარეს გალავნის ჩრდილო უბანზე აღმოჩნდა კარიბჭე - არაგვის კარი. კარიბჭის კედლები ნაგებია ნატეხი ქვით და მოპირკეთებულია თლილი ქვებით. გარედან იგი გამაგრებული ყოფილა სექტორის მოყვანილობის კოშკებით. გალავანი და კოშკები ამოყვანილია ალიზით. გარდა ამისა, დედაქალაქს ჰქონდა შიდა ციხე, რომელიც სამეფო რეზიდენციას წარმოადგენდა.

არმაზციხე - მცხეთის შიდა ციხე მდებარეობს მცხეთის მოპირდაპირე მხარეს. მდ. მტკერის გაღალმა, ბავნიეთის მთაზე აქ გამოვლენილია საფორტიფიკაციო ნაგებობათა მთელი სისტემა (სურ. 14, 15, 16, 17, 18, 19). ბორცვის უმაღლეს წერტილზე აღმოჩნდა დიდი ზომის ქვათილები, რომლებიც საფუძველს იძლევიან ვივარაუდოთ, რომ აქ მდებარეობდა არმაზის საკერპე ადგილი (მეფე ფარნავაზის მიერ დადგმული ძვ. წ. IV საუკუნის ბოლოსა და III საუკუნის დასაწყისში). აქედან ქვემოთ მთის კალთას მიჰყვება უძველესი ზღუდე, რომელიც ძვ. წ. IV-III

საუკუნეებით თარიღდება. ეს კედელი აღიზით იყო ამოყვანილი, აღიზის მსხვილი აგურები დაწყობილია თლილი ქვის საფუძველზე. დამრეც ფერდობზე კედლის ასაგებად საფუძელის ქვები ჩასმულია კლდეში ამოკვეთილ ფოსოებში. ყოველ ხუთ მეტრზე კედელი გამაგრებული ყოფილა კონტრფორსებით, ხოლო დაახლოებით 50 მეტრის მანძილზე კედელს ახლავს ოთხკუთხა კოშკები. აღიზის წყობაში სიმტკიცისათვის გარდიგარდმო დატანებული ყოფილა ხის ძელები. აღიზის კედელი შელესილია თიხის ბათქაშით ატმოსფერულ ნალექებისაგან დასაცავად.

შემდეგი პერიოდის გალავნით შემოზღუდულია არმაზის ქედის „დასასრული“ – აღმოსავლეთის ბოლო მადლობი. აქ ქედი ციცაბოა და შემდეგ თანდათანობით ვაკდება. ამ შემადგენლობას აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით მდ. მტკვარი ჩაუდის, სამხრეთ-აღმოსავლეთით კი პატარა ქედი გასდევს. ამ უკანასკნელს მწვერვალთან უერთდება ამჟოლი ქედი და ამ ორ მომცრო ქედს აუყვება გალავანი. ასე იკვრებოდა ციხის ტერიტორია, რომელიც დიდ სწორფერდა სამკუთხედის მოყვანილობისაა და მისი ტერიტორია 30 ჰექტარს აღწევს. განსაკუთრებულ გამაგრებას მოითხოვდა სწორედ სამკუთხედის სამხრეთი მხარე – აქ აღმოჩნდა ზღუდეთა ორი რიგი. კედლები მაღალი ყოფილა და განიერიც (2,8-3,0 მ). კედლის საფუძველი და კოშკები შექმნილია თლილი ქვების კარგად დამუშავებული კვადრებით. ყველა ქვა ერთიმეორესთან გადაბმულია ორმაგი „მერცხლის კედის“ ტიპის სამაგრებით. აქაც, როგორც უძველეს კედელზე, საფუძელის კვადრები ჩასმულია კლდეში ამოკვეთილ ბუდეებში. ამ მტკიცე, გულდასმით შესრულებულ საფუძველზე ამოყვანილია აღიზის კედელი. კედელს აქაც ახლავს ოთხკუთხა კოშკები. გალავანი თარიღდება ძვ. წ. I საუკუნით.

შემდეგი პერიოდის კედლები ციხის ქვედა ტერასას გასდევს, ამასთან ერთად შეიძინება ამ პერიოდში. ადრე აშენებულ ზღუდეთა გამაგრება, ან დანგრეული კედლების აღდგენა. ეს კედლები მიეკუთვნება ახ. წ. I-II საუკუნეებს. კვადრები უხეშად არის დამუშავებული და წყობაში უხეშად არის გამოყენებული კირის დუღაბი. უკანასკნელი ზედა ფენა წარმოდგენილია ფლეთილი რიყის ქვის კედლებით კირის დუღაბზე და მიეკუთვნება ადრინდელ შუა საუკუნეებს – ახ. წ. V-VI საუკუნეებს.

როგორც ვხედავთ, არმაზციხეზე უკვე ადრინდელ პერიოდში (ძვ. წ. III ს.) თავდაცვით ნაგებობათა მშენებლობაში გავრცელებული ყოფილა ქვათლილების საფუძველზე აგებული აღიზის გალავნები. აღიზის კედლების კოშკები და ბურჯები დახურული იყო დიდი ზომის კრამიტით. კრამიტით შეიძლება გადახურული იყო მთელი გალავანიც. ეს ხერხი შესაძლოა ტრადიციულად ჩაითვალოს, თუ გაითვალისწინებთ ციკლოპური ციხეების ზღუდეთა წყობას. ამასთან, ასეთივე ტექნიკით აგებულია სხვა ციხეების გალავნებიც: გორი, სარკინე-სავანე, წიწამური და სხვა. ეს კი ადასტურებს, რომ აღიზის კედლები ქვის საფუძველზე მთელი ქართლის სამეფოს დამახასიათებელი ხერხია.

გორი უძველესი ქალაქი და გზაჯვარედინის კვანძი იყო. აქ თავს იყრიდა არა მარტო დასავლეთიდან და აღმოსავლეთიდან, არამედ ჩრდილოეთიდან ლიახვზე და სამხრეთიდან მდ. ტანას ხეობით მომავალი გზები. საფუძრებელია, რომ ციხესა და ქალაქს საფუძველი ჩაეყარა სწორედ იმ კლდოვან გორაზე, რომელიც ტაფობის

შუაშია აღმართული. 1966 წელს, გორის ციხის ჩრდილოეთ ფერდობის ჩამოხეობის შედეგად, გამოვლინდა ანტიკური ხანის დამახასიათებელი გალავანი - ქუთალოვების რამდენიმე რიგი, რომლის ზემოთ ამოყვანილია ალიზის კედელი. იგი დახურულია არმაზციხის ანალოგიური კრამიტით. ეს კი საფუძველს იძლევა გორის გალავანი ძვ. წ. I ათასწლეულის ბოლო საუკუნეებით დაეთარილოთ.

სარკინე მღებარეობს მცხეთის დასავლეთით 8 კმ-ის მანძილზე, მტკვრის მარცხენა ნაპირზე. სარკინეს ორ უბანზე - საეანეთის ქედსა და გრძელ მინდორზე - გამოვლენილია ძვ. წ. III-II საუკუნეების გალავანი ალიზის კედლებით და ალიზის კოშკი. გრძელ მინდორზე დიდი რაოდენობით გამოვლინდა კირქვის არქიტექტურული ფრაგმენტები: ოთხური სვეტის თავი, ელინისტური ხანის რთული ჩუქურთმებით შემკული სვეტის, ნახევარსვეტისა და ლავგარდნის ნაწილები. აღმოჩნდა ტერასულად განლაგებული, ქვათილილებითა და ალიზით ნაგები, მცხეთური კრამიტით გადახურული საკულტო და საცხოვრებელი ნაგებობანი და ლითონის გამოსადნობი სახელოსნოს ნაშთები.

მცხეთის ჩრდილოეთით, სოფელ წიწამურთან (სტრაბონის სექსამორა), ძვ. წ. წიწამურის სერზე, გათხრების შედეგად აღმოჩენილია ციხესიმაგრე, რომელიც არაგვის კარს კვტავდა. აქ აღმოჩენილია არმაზციხის მსგავსი დიდი, კარგად გამოყვანილი ქვათილიების საფუძველი ალიზის წყობისათვის. საფუძვლის კვადრები ერთიმეორესე სამაგრებით - პირონებით არიან გადაბმული, თანაც როგორც თარახულად, ასევე შეეულადაც. აქვე გალავნის შიგნით აღმოჩნდა წრიული მოყვანადობის შენობის კარგად გათლილი და ორმაგი სამაგრებით გადაბმული კვადრების წყობა. ამჟამად ძნელი დასადგენია აქ წრიული ფორმის კოშკი იყო თუ საკულტო ნაგებობა.

უფლისციხე კლდეში ნაკვეთი ქალაქია. სწორედ ამიტომ, საქართველოს სხვა ქალაქთა შორის, მან ყველაზე მკაფიოდ და სისრულით შემოგვინახა გვემარების სისტემა, თავდაცვითი ნაგებობების, საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი შენობების სახეები (იურ. 20, 21, 22, 23, 24, 25). უფლისციხის ათვისება ძვ. წ. III ათასწლეულში დაწყებულია. შემდეგ, უკვე ძვ. წ. II და I ათასწლეულების მიჯნაზე, აქ ერთ-ერთი ძლიერი თემი დასახლებულა, არსებული ბუნებრივი ქვაბები საცხოვრებლად გამოიყენებოდა და სამოსახლოც გაუმაგრებია. ამ დროის საცხოვრებელი სახლი მარტივი გეგმისაა, ნაგებია ფლეთილი ქვითა და ძელებით, რომელიც თიხის ხსნარითაა შეღესილი. ამგვარად, ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში უფლისციხე შიდა ქარსილის გაბატონებული თემის საცხოვრისი და სატიმო გაურთიანების ბელადის (უფლის) ციხეა. როგორც ჩანს, გარშემო მღებარე თემები მათზე დამოკიდებულნი აღმოჩნდნენ როგორც უფლებრივად, ისე ეკონომიკურადაც.

„მოკალი გამოქვაბულის“ აღმოჩენის შემდეგ დადგინდა, რომ რთული აღნაგობის, ორსართულიანი, არქიტექტურულად გაფორმებული, კლდეში ნაკვეთი დარბაზები, რომელთა ბრტყელი ჭერი კოჭოვანი გადახურვის მიზამეთითაა გაკეთებული, მიეკუთვნება ძვ. წ. VI-V საუკუნეებს.

ძვ. წ. III-I საუკუნეებში უფლისციხე ტიპური ელინისტური ქალაქია

აკროპოლისით, გარეუბნებითა და ხელოსნური წარმოებით (მხატვრული ხელოსნობა, მეთარაღობა, ქსოვილებისა და ტყავის დამუშავება). როგორც ჩანს, იგი უკვე ფართოდაა ჩაბმული საერთაშორისო ვაჭრობაში. ეს პერიოდი წარმოდგენილია კედლების ფრაგმენტებით, სადაც კარგად გათლილი კვადრები მშრალი წყობით დაკავშირებულია „მერცხლის კედლის“ ფორმის სამაგრებით. ეს ხლუდე, რომელიც ძვ. წ. IV-III საუკუნეებიდან იცავდა ქალაქს, მოგვიანებით (ძვ. წ. I საუკუნეში) დაზარულა. მასზე ახალი კედელი დაუშენებიათ, ისიც კვადრებით, მაგრამ გადაბმის სამაგრების გარეშე და კირის დულაბის გამოყენებით. ამ ხანაში ამოიკვეთა გვირაბი და კლდეკარი, დამცველი თხრილი და მცირე კლდეკარი, საწინახელები და საფორტიფიკაციო კედლები.

ახ. წ. I-III საუკუნეებში უფლისციხე კვლავაც მნიშვნელოვანი ქალაქია, თუმცა არსებობს ახრი, რომ იგი უკვე წარმართულ საკულტო ადგილსაც წარმოადგენდა (ტაძრების მომრავლება).

ახ. წ. IV საუკუნეში იწყება ადრეკლასობრივი ქალაქების დაქვეითება და ფეოდალური ციხე-ქალაქების შექმნა. უფლისციხე თანდათანობით კარგავს თავის მნიშვნელობას.

VIII-IX საუკუნეებში, როდესაც იწყება ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის, უფლისციხემ გამორჩეული როლი შეასრულა ამ პროცესში.

„მურიანს ზეით არის უფლისციხე, კვერნაქის გამოკიდებულის კლდის გორასა ზედა, მტკვრის კადესა, რომელი აღაშენა პირველად უფლოს, ძემან ქართლოსისამან, და იყო ქალაქი ჩინვისამდე, აწ არს შემუსვრილი. არამედ შენობა უცხო, კლდისაგან გამოკვეთილი, პალატნი დიდ-დიდნი, ქანდაკებულნი კლდისაგანვე, გვირაბი ჩახურეთით ჩაკაფული მტკვრამდე, დიდი, დასავლით აქეს ქართვი მალაღი, და მას შინა გამოკვეთილი ქვაბნი, მრავალ დიდნი. არამედ აწ შეუვალ არს“. ასე ახასიათებს უფლისციხეს XVIII საუკუნეში ვახუშტი ბაგრატიონი.

ქალაქი, რომლის ფართობი ათ ჰექტარს აღწევს, სამხრეთიდან და დასავლეთიდან კარგად იყო დაცული. აქ კლდე თითქმის ვერტიკალურია, გარდა ამისა, სამხრეთიდან მას იცავდა მდ. მტკვარი. ჩრდილოეთიდან და აღმოსავლეთიდან ქალაქის დასაცავად გამოყენებულია ბუნებრივი ნაპრალების გაფართოების შედეგად კლდეში ამოკაფული თხრილები. თხრილის ზედა ხაზზე მას მოჰყვება მალაღი და მძლავრი ზღუდეები. ქალაქს სამი შესასვლელი ჰქონია, ერთია აღმოსავლეთის, რომელიც ზემოთ მიემართება და იქ ორად არის განშტოებული, სამხრეთიდან კი კლდეზე ამოდის კლდეკარი – კლდეში ჩაკვეთილი საცალფეხო ბილიკი სიგრძით 60 მეტრი და სიგანით 1,5 მეტრი. გარდა ამისა, ქალაქის სამხრეთ ნაწილში მდებარეობს გვირაბი (დამეტრით 3 მ), რომელიც მდ. მტკვრის ნაპირზე გადის და რომელსაც ქალაქის წყლით მომარაგება ეკისრებოდა.

როგორც ვეცნობა, ქალაქი სამ ზონად იყო გაყოფილი: სამხრეთის – ვაჭრობისა და ხელოსნობის, რომელიც გამოყოფილია ბუნებრივი ხეით; ცენტრალური, სადაც განლაგებულია საზოგადოებრივი და საცხოვრებელი შენობები, და ჩრდილოეთის – სამხედრო-სამეურნეო დანიშნულების. საზოგადოებრივი და საცხოვრებელი დარბაზები

კლდეზე ტერასისებურადაა განლაგებული. ტერასები ქალაქში ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ ეშვება, რის შედეგად ქვაბულები, ძირითადად, ორიენტირებულია სამხრეთისაკენ, იშვიათად – აღმოსავლეთისაკენ. ყველა დარბაზი ერთსართულიანია რაღვან მშენებლებმა გაითვალისწინეს ქვიშაქვის დაბალი სიმტკიცე. შუა საუკუნეებში, ამ პრინციპის დარღვევის შედეგად, სართულებად გამოკვეთილ დარბაზები (ქვაბულები) ჩაქცეულა. ქვაბულები უმეტეს შემთხვევაში კომპლექსებს წარმოადგენენ და აქვთ მკაფიო დაგეგმარება. დარბაზების წინ შექმნილია მცირე ზომის მოედანი – ღია ეზო, დარბაზები კი განლაგებულია მის ერთ ან სამ მხარეს. ეზოში გამოდის კამაროვანი (უფრო იშვიათად ბრტყელი) გადახურვის მქონე კარიბჭე რომელიც აერთიანებს მასზე დაქვემდებარებულ ქვაბულებს. თითქმის ყველა კომპლექსში, საცხოვრებელ სადგომთა გარდა, არის დამხმარე სამეურნეო საკუთნაობი.

ქალაქის სამხრეთ ნაწილში (მეორე კლდეკარიდან) იწყება ქალაქის მთავარი ქუჩა. ოგი ჩრდილოეთისაკენ მიემართება ქალაქის ცენტრში მდებარე მოედნისაკენ. მისგან ორივე მხარეს უფრო ვიწრო ქუჩებია, რომელთა გაყოფებით განლაგებულია ხუროთმოძღვრული კომპლექსები. მთავარი ქუჩის ზედა მონაკვეთი მაჰყვება ღრმა ხეეს, რომელშიც აღმოჩნდა საცხოვრებლები და სახელოსნო. ხეის კლდეზე ქუჩას გასდევს კლდეში ამოღარული წყალსაწრეთი არხი.

მდებარეობით, ნაგებობათა სიდიდით და არქიტექტურის სახეობით ხასიათით გამოირჩევა ქალაქის შუა უბანი. პირველ მარცხენა ქუჩაზე სადა ოთახების მწკრივია, მათ მისდევს შეწყვეტილებულკოჭებიანი დარბაზი, ხოლო ქუჩის ბოლოს კესონებიანი დარბაზის კომპლექსია. პირველ ქუჩასა და მთავარ ქუჩას შორის ორი მცირე სადა ოთახი და დიდი საცხოვრებელი სახლია, რომლის ეზოს სჯღრმეში კამარით გახსნილი დარბაზია. შუა უბნის მთელ სიგანეზე მოსწორებულია დიდი ბაქანი, რომელზეც აღმართულია ორსვეტიანი და ოთხსვეტიანი დარბაზების კომპლექსები. დარბაზებს შორის, მთავარი ქუჩისაკენ, გაშლილია სამკუთხა მოხაზულობის ეზო. ოთხსვეტიანი დარბაზის ღონეზე, ხელოვნურად მოსწორებულ ბაქანზე, ერთსვეტიანი დარბაზი და აღინის მოხატულიოთახიანი სახლია, ქარაფის პირას კი XIII-XIV საუკუნეების ეკლესიებია. ბაქნის ჩრდილო-აღმოსავლეთის კუთხეში მთავარი ქუჩიდან ამოსასვლელი კიბეა, კუთხეში კი ციტადელის უმაღლეს ადგილას ასასვლელი კიბეა. აქ დგას კოხტა სახლი, ხოლო მის გვერდით ოთხკუთხა ბაქანია, სადაც ამოკვეთილია ხის სვეტების ჩასადგმელი ფოსოები. მთავარი ქუჩის ბოლოში მდებარეობს მკვლახტანის ოთახის კომპლექსი. ქუჩა კი მიდის დიდი ნაგებობის წინა, ღია დარბაზამდე. მის მქობდად, აღმოსავლეთით, მდებარეობს წითელი ოთახის კომპლექსი. დიდი ეზოს ჩრდილოეთით ორი ოთახია, მათ წინ – ღია დარბაზები, სამხრეთით კი ეკლესია. ზემოთ, მეორე ტერასაზე გრძელი ნაგებობაა, რომელსაც ფასადის ცენტრში ბურჯი ახლავს. აქედან იწყება ღრმად ჩაჭრილი დეღე (სიღრმე 10,2 მ). დეღეს ჩრდილო ნაწილში აღმოჩნდა ძეგლი, დიდი დარბაზის იატაკი და კედლები. როგორც ჩანს დარბაზი არ ყოფილა მთლიანად კლდეში ამოკვეთილი. იატაკში ამოჭრილი ბუდეების მიხედვით, დარბაზს ხის გადახურვა ჰქონდა და კრამიტითაც იყო დახურული. აქ

ვარაუდობენ სასახლის რთულ კომპლექსს, რომელშიც შედიოდა აგრეთვე მომიჯნავე კლდეში ნაკვეთი ნაგებობები და საკულტო ტაძარი „მაყვლიანი“.

ქალაქის ტერიტორიაზე კლდეში ამოკვეთილია არხების ქსელი, ნაპოვნია წყალსადენის კრამიკული მღლებიც, ხოლო სათავე 4 კმ-ის დაშორებით, კვერნაქის ქედის ფერდობზე, „ავანების“ წყაროსთან ყოფილა. ეზოებში ამოკვეთილი მცირე ღრმულები ქანობისაკენ გაჭრილი არხით და მთავარ კარიბჭესთან ამოჭრილი ღრმა არხები მოწმობენ წყალსაწრეტი სისტემის არსებობასაც.

ქვემო უბანში, რომელიც ქალაქის ყველაზე დაბალ ადგილას მდებარეობს, ხელოვნურად მოსწორებული მოედანია, სადაც ამოდის ვიწრო კლდეკარი. უბნის ჩრდილოეთი მხარეს, მოედნის პირას, გაჭრილია ქუჩა, რომლის ორივე მხარეს ჩამწკრივებულია მცირე, დაბალი სათავეები, რომლებიც სავაჭრო რიგების შიდაბეჭდილებას ტოვებენ. სამხრეთის მონაკვეთზე მდებარეობს დიდი დარბაზი, რომელსაც კარგად დამუშავებული კიბე აქვს. აქედან იწყება ჩასასვლელი გვირაბი.

ზემო უბანი ყველაზე განიერია და საცხოვრებლად იყო განკუთვნილი. აღსანიშნავია, რომ საუკუნეზე მეტი ხანია უფლისციხე იზიდავს სიძველის მოყვარულთა ყურადღებას, ამასთან, ქვაბულითა შესწავლა-დათარჯილებაში სუფევდა ახრთა წარმოუდგენელი სხვადასხვაობა. გამოქვაბულითა ერთი და იმავე ზღვუვის მკვლევართა ერთი ნაწილი მას შუა საუკუნეებით ათარიღებდა, მეორე – გვიანანტიკურით, ხოლო მესამე – უფრო ადრეულით, მაგრამ მაინც გაურკვეველი პერიოდით. უფლისციხის შესწავლის მეცნიერულ საფუძველზე დაყენება შესაძლებელი იყო მხოლოდ ფართო არქეოლოგიური გათხრების გზით. მართლაც, 1957 წელს დაწყებულმა გათხრებმა შუქი მოჰფინეს ამ უნიკალური ქალაქის წარმოქმნას, განვითარებას და სხვა გაურკვეველ საკითხებსაც.

ცენტრალური ქუჩის დასაწყისთან მდებარე მოედნის სამხრეთით მტკვრისპირა ფლატეა და თითქოს აქ დამცველი კედელი არ უნდა ყოფილიყო, მაგრამ გათხრების შედეგად გამოვლინდა უფლისციხის უძველესი ზღუდე-გალავანი, ნაგები კარგად დამუშავებული ქვანაგებობით, რომელიც წყობის თითოეული ქვედა მწკრივი კლდეში ნაკვეთი სპეციალურ თაროზე დევს. კედრებში სიმეტრიისათვის ამოკვეთილია მერცხლის კუდის ფორმის ფოსოები სამაგრებისათვის. ამ საფუძველზე კი ამოყვანილია აღიზის კედელი. ეს ზღუდეები ძვ. წ. IV-III საუკუნეებით თარიღდება. ამ კედლების ზემოთ (დანგრევის შემდეგ) ახალი სასიმაგრო კედელი დაუმუშავებიათ – ისიც თდელი კვადრებით, მაგრამ გადაბმის ფოსოების გარეშე.

ამას გარდა, სასახლის კომპლექსის ხედა ტერასაზე მდებარე მოედნის დასავლეთ კიდეზე, შეუქულ ფლატესთან იყო გამოქვაბული, რომელშიც ჩასვლა შეუძლებელი აღმოჩნდა. როგორც იქნა ამ „მოუკელ გამოქვაბულშიც“ შეაღწიეს და აღმოჩნდა ორგანოყოფილებიანი კომპლექსი, რომელიც ძვ. წ. VI-V საუკუნეებში ამოკვეთილია. იატაკზე ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კრამიკული ნაწარმის ფრაგმენტები იყო დაკვლილი. ამ დროის შემდეგ ამ დარბაზში ადამიანს აღარ უცხოვრია და კომპლექსი მთუკალი გამხდარა ფლატეს ჩაქცევის გამო. „მოუკელი გამოქვაბულის“ დარბაზის ჭერი ზუსტად ისეთივეა, როგორც სასახლის დარბაზის ჭერი. ამგვარად, გამოირკვა, რომ

კოჭური გადახურვის მქონე დარბაზები ადრეანტიკურ ხანას - ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებს მიეკუთვნება.

როგორც დავინახეთ, უფლისციხის ქალაქის ანსამბლის ღირსებას ძირითადად ძვ. წ. IV-III საუკუნეთა დარბაზები განსახლავრავნ. სწორედ მათ უკავიათ ქალაქის ცენტრალური, გამორჩეული უბანი. მათთვის დამახასიათებელია კედლის გონიერი, რაციონალური გამოყენება, მრავალფეროვნება, ეხოიანი სახლების გვერდის დახვეწილი ორგანიზაცია. ყველა ნაგებობა გამოკვეთილია განსაკუთრებული მონდომებით. დარბაზებში გააზრებულია არა მარტო მათი ინტერიერი, არამედ ფასადებიც. დარბაზების გაფორმებაში ვხვდებით როგორც ქვის არქიტექტურისათვის დამახასიათებელ დეკორს, ასევე ხის ნაგებობათა კონსტრუქციული ელემენტების იმიტაციებსაც. უფლისციხე ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების მნიშვნელოვანი და ბრწყინვალე ნიმუშია.

ვანი. (სურ. 26, 27, 28). დასავლეთ საქართველოს - კოლხეთის ანტიკურ ქალაქთა შორის, ძველების მრავალფეროვნებისა და რაოდენობის მხრივ, გამორჩევა ვანის ნაქალაქარი. იგი მდებარეობს მდ. სულორის ხეობაში, დაბა ვანის დასავლეთ განაპირას, დაბალ ბორცვზე. ძირითადი ნაგებობები განლაგებული ყოფილა სამკუთხედის მოყვანილობის ბორცვის სამ ტერასაზე, რომლებიც შემოზღუდული ყოფილა მძლავრი, კოშკებით გამტკიცებული გალავნით.

ქალაქის ჩრდილოეთ ნაწილში განლაგებულია შესასვლელი - კარიბჭე, რომლის მხოლოდ დასავლეთის ნახევარია შემორჩენილი. ძირითადი კედელი (სიგრძით 3 მ და სიგანით 2,8 მ) ამაჟამად 1,5 მ სიმაღლისაა. კედლის ქვედა ნაწილის კვადრები ჩასმულია კლდეები გრუნტის ბუდეებში. კედლის გარე მხარე აგებულია მჭიდროდ მორგებული რუსტებიანი კვადრებით. ქვის წყობის ზემოთ კედელი ამოყვანილია ალონით (აგურის ზომებია 52 X 52 X 10 სმ). შესასვლელთან, ქვის პოსტამენტზე აღმართულია ოთხკუთხა სვეტი, რომელზეც მდგარა ქალღმერთის მარმარილოს ქანდაკება. შემორჩენილი ნარიმანდების მიხედვით, კარებში მაგრდებოდა რკინის გისოსი ე. წ. კატარაქტა, რომელიც კეტავდა კარებს საშინაოების შემთხვევაში. კედლის ძირში მდებარე ფილაში გამოკვეთილია კარების ღერძის ბუდე. თვით კარები ხისა ყოფილა, რკინით მოჭედდნო. შესასვლელის შიგნით შექმნილია სწორკუთხა ფორმის ეხო. მისი კედლები მოპირანგებულია რუსტებიანი კვადრებით. დასავლეთის კედელზე მიდგმულია ქვის საკურთხეველი. შიდა ეხოის სამხრეთიდან ადგება ორ მეტრამდე სიგანის მოკირწყლული ქვაფენილი. აღმოსავლეთიდან კარიბჭეს იცავდა ნახევარწრიული ფორმის კოშკი. გალავანს შიგნით, 2,8 მ მანძილზე, მას გასდევს პარალელურად აგებული კედელი. კედელი მათ შორის გაყოფილია ტიხრებით ცალკეულ სექციებად, რომლებშიც აღმოჩნდა ამფორები და ქვის სატყორცნი ბირთვები. ცხადია, ეს სექციები განკუთვნილი იყო სურსათის მარაგისა და საბრძოლო მასალისათვის. როგორც ჩანს, თვით სატყორცნი იარაღი ეწყობოდა კედლის თავზე - მეორე სართულზე. წრიული ფორმის კოშკს 15 მ სიგრძის კედელი აკავშირებდა მეორე ექვსწახნაგოვან კოშკთან. ძვ. წ. III საუკუნის ეს ფრაგმენტი წარმოაჩენს ამ პერიოდის საფორტიფიკაციო კონცეფციას.

ქალაქის ტერიტორიის შიგნით მოსალოდნელი იყო ანტიკური ქალაქშენებლობისათვის ჩვეული რეკულარული დაგეგმარება ქუჩებითა და მოედნებით. მაგრამ, როგორც ელინდება, ვანის დაგეგმარება არ ემორჩილება ამ კანონებს, ნაგებობები გაფანტულია სამივე ბორცვის ტერასაზე. ქალაქის კარიბჭის სამხრეთ-დასავლეთით აღმოჩნდა შენობათა ნაშთები, რომლებიც ძვ. წ. V-I საუკუნეებს განეკუთვნებიან, მაგ., ქვის კედლების ფრაგმენტები ფერადი ბაიქაშით (ძვ. წ. III ს). ძვ. წ. II ს-ის ნანგრევებში აღმოჩნდა ტარანის ლიათონის ნაწილები, კერძოდ, რკინის ურნალი, რომელიც ელინისტურ ხანაში იხმარებოდა თავდაცვით ნაგებობათა დასანგრევად. გაწმენდისას გაირკვა, რომ საქმე გვაქვს საკმაოდ დიდი ზომის ტაძართან. ტაძრის შიგნით აღმართულია სწორკუთხა პოსტამენტზე მდგარი სვეტი - საკურთხეველი. ტაძარს აქონია მოხაიკურთ იატაკი, შედგენილი თეთრი და ვარდისფერი ქვებით, აქვეა აღმოჩენილი მდიდარი შეწირულობა: კოლხური ქვევრი და 40-ზე მეტი ამფორა, 120 სპალინძის მონეტა, რკინის სასაკმევლე, რომლის ჯამის კალთები შემკულია ნატიფი ორნამენტებით. აქვეა ნაპოენი ბრინჯაოს სარიტუალო ჭურჭელი. იგი იდგა არწივის ბრწყალებთან კლანჭებზე და შემკული იყო სამი არწივის გამოსახულებით. ჭურჭლის მოსართავად გამოყენებულია აგრეთვე ექვსი გორელიფური გამოსახულება დიონისეს წრის პერსონაჟებისა (პანი, სატირი, არადნე, მენადები). ჭურჭელს აგვირგვინებდა 18 სმ სიმაღლის ფრთოსანი ქაღალმერთის - ნიკეს ბრინჯაოს ქანდაკება. ეს ჭურჭელი ბერძნული წარმოშობისა ჩანს და ძვ. წ. II საუკუნის მხატვრულ წრეს მიეკუთვნება.

ბორცვის წვერზე აღმოჩნდა გალანით შემოსილული საკულტო ნაგებობათა კომპლექსი. მის ცენტრალურ ნაგებობას წარმოადგენდა საფეხურებიანი საკურთხეველი. ამჟამად შემორჩენილია სწორკუთხა, რუსტებიანი ქვათილილებით ნაგები რუკასაფეხურიანი კიბე, რომელიც მიემართება სწორკუთხა მოედნისაკენ. ასეთი საკურთხევლები აღმართული იყო ტაძრის წინ და აქ სრულდებოდა მსხვერპლის შეწირვის საზეიმო რიტუალი. აქვეა აღმოჩენილი თლილი ქვით ნაგები მცირე შენობა ცეცხლისაგან გაწიფებული კედლებით. საფუძრებელია, რომ ეს იყო მსხვერპლის დასაწვავი შენობა (ძველ ქართულ ყოფაში დადასტურებულია ასეთი შენობა - სახორეელი).

როგორც ჩანს, ქალაქის უმთავრეს ნაწილს წარმოადგენდა მისი ცენტრალური ტერასა კარიბჭის ზემოთ. ამ ადგილას (ძვ. წ. IV ს) იდგა სწორკუთხა შენობა, რომლისგანაც შემორჩენილია კარგად გათლილი ქვათილილებით ამოყვანილი კედლების საძირკვლები. ძვ. წ. III ს-ის მეორე ნახევარში ამ შენობის საძირკველზე აუგიათ მრგვალი შენობა (გარე დიამეტრია 10 მ. ხოლო შიდა 5,4 მ). აქვე ნაპოენია ტრაპეციის ფორმის ქვის ფილები, ალბათ, შენობის პლაფონის კვსონების უჯრედებისა. ამავე ტერასაზე უნდა მდგარიყო კიდევ ერთი მონუმენტური შენობა. ამის მახელებელია არქიტექტურული დეტალები, პირველ რიგში, თეთრი კორიქისაგან გამოკვეთილი ღოშის თავები, რომელთაგან ერთი შენობის მოსართავია, ხოლო დანარჩენი ორი წარმოადგენს სახურავიდან წვიმის წყლის საღინრად განკუთვნილი ხაშის ნაწილს (მათი ზომებია: სიგრძე - 70 სმ, სიმაღლე - 45 სმ, სიგანე - 36 სმ).

როგორც ჩანს, ძვ. წ. I საუკუნეში დიდი და ბრწყინვალე შენობები განადგურებულა.

ბორცვის წვერსა და მის კალთებზე აღმოჩნდა აგრეთვე მძლავრი თავდაცვითი კედლების ნანგრევები, რომლებიც იცავდნენ ქალაქს ძვ. წ. II-I საუკუნეებში. ბორცვზე გამოვლენილია ძვ. წ. V საუკუნის ხის-სამლოცველოს ნაშთები. ქალაქის კარბჭის ჩრდილოეთით, ასიოდგ მეტრის დაშორებით, აღმოჩნდა კიდევ ერთი ტაძარი, რომელიც ორი სწორკუთხა ფორმის დარბაზისაგან შედგებოდა. ეს დარბაზები უკავშირდებოდა კომპლექსურ შენობას (სამსხვერპლოს). დარბაზში აღმოჩნდა ჩატკეული კრამიტის სახურავის ნაშთები, მათ ქვეშ კი ორი კარგად დამუშავებული სვეტის ბაზისები, რომლებზეც ხის სვეტები მდგარა.

ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში ყოფილა სხვადასხვა დროის საკულტო ნაგებობა. პირველი მათგანი (ძვ. წ. III ს-ის ბოლო - II ს-ის დასაწყისი), ორი სამსხვერპლიანი, გვემამი ნახევარდარბაზი ყოფილა. ძვ. წ. II ს-ის ბოლოს აქ აუგიათ ახალი შენობა. იგი წარმოადგენს საკურთხეველს, რომელიც შედგება სწორკუთხა ფორმის ბაქნისა და მასზე მოქმედი 12-საფეხურიანი კბისაგან. სადაც ექვსი საფეხური სწორკუთხაა და ამდენივე ნახევარდარბაზი. საკურთხეველში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ქანდაკებათა მრავალი ფრაგმენტი. განსაკუთრებით საყურადღებოა ბრწყინვალედ მოღელსრებული ადამიანის ხელის მტევნები. საკურთხეველის სამხრეთ-დასავლეთით აღმოჩნდა ხის ძელებისაგან აგებული შენობა, რომელშიც მრავალი საგანი იყო თავმოყრილი, რაც მიგვითითებს შემოწირულობებისათვის საგანძურის არსებობაზე.

როგორც ირკვევა, დასახლება ვანში დაიწყო ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში. ძვ. წ. VI-IV საუკუნის პირველ ნახევარში იგი უკვე ქალაქად წარმოგვიდგება. ეს არის კოლხეთის სამეფოს აყვავების ხანა, ეანი კი ამ სამეფოს ერთ-ერთი აღმინისტრაციული ცენტრია. რომლის სათავეში ადგილობრივი გვაროვნული არისტოკრატია უნდა ყოფილიყო. სწორედ მათ უნდა ეკუთვნოდეს ეანის მდიდრული სამარხები, ოქროსა და ვერცხლის ინვენტარით, როგორც ირკვევა, დიდებულთა საცხოვრებლებსაც და სამარხებსაც ეკავა მხოლოდ ბორცვის ქვედა და ცენტრალური ტერასები, ხოლო ბორცვის წვერზე მხოლოდ საკურთხეველებია. რაც შეეხება რიგით მოსახლეობას, იგი, ალბათ, ცხოვრობდა ქვემოთ, მიმდებარე ტერიტორიაზე.

ძვ. წ. III საუკუნიდან ეანი ახალ ფუნქციას იძენს. ქალაქი შემოიხლევა მძლავრი თავდაცვითი კედლებით. შენდება ქანდაკებით მორთული და კრამიტის სახურავებით დახურული ქვის ტაძრები და საკურთხეველები. მაგრამ ქრება საცხოვრებელი სახლები, რომლებმაც გადიანაცვლეს ეანის დაბალ ნაწილში, მდ. სულორის რიონთან შეერთების ადგილას. ეანი, როგორც ჩანს, გადაიქცა სატაძრო ქალაქად. ეგებ ეს იყო ქალაქი სურეი, რომელიც იხსენიება უკანასკნელ დროს აღმოჩენილ წარწერაში.

ძვ. წ. I საუკუნეში ქალაქი ბარბაროსულად დაინგრა კოლხეთში ბოსფორის მეფის ფარნაკის (ძვ. წ. 49 წელს), შემდეგ კი მითრიდატე VII-ის შემოსევის დროს (ძვ. წ. 47 წელს).

გონიო. ქალაქ ბათუმის სამხრეთით, 8 კილომეტრის დაშორებით, მდ. ჭოროხის შესართავთან მდებარეობს სოფ. გონიო. აქ გზის პირას აღმართულია დიდებული

გონიოს ციხე (სურ. 30). მას ძველად აფსარს უწოდებდნენ. პლინიუსის (ახ. წ. I ს) ცნობით. მღ. აფსარუსის შესართავთან მდებარეობს ამავე სახელწოდების სიმაგრე (კასტელუმი). ფლავიუს არიანე, რომელმაც ახ. წ. 134 წელს, ინსპექციის მიზნით, მოიარა „მაკე ზღვის სამხრეთ აღმოსავლეთი სანაპირო, აღნიშნავს: „აფსაროსში ღვას 5 კოპორტა“ – ე. ი. 3000 ჯარისკაცი. აფსარი იხსენიება ბიზანტიურ წყაროებშიც. აფსარის ცნობით, სენატორმა ათანასემ გუბან მეფის მკვლელები იოანე და რუსტიკე ქ. აფსარუნტში გაგზავნა და იქაურ სატუსალოში დაამწყვდევეინა. პროკოპი კესარიელის გადმოცემით, „ეს ქალაქი ძველად მრავალმცხოვრებნი ყოფილა, მას გარშემო უკლიდა მრავალი კედელი და შემკული იყო თეატრითა და იპოდრომით და მას მრავალი სხეაც ჰქონდა, რაც ჩვეულებრივ. ქალაქის სიდიდის მომასწავებელია. ამჟამად, ამათგან არაფერია დარჩენილი, გარდა ნაშენობათა საბირკელებისა“. ეს ცნობა 554 წელს გუთუნის, მაგრამ აფსარს იხსენიებენ უფრო გვიანაც – VII საუკუნის „პასქალური ქრონიკა“ და VIII საუკუნის მწერალი ეპიფანე კონსტანტინეპოლელი. ასევე იხსენიებს აფსარეს VIII საუკუნის ქართველი მწერალი იოანე საბანისძე, VIII საუკუნის შემდეგ წერილობით წყაროებში აფსარი აღარ იხსენიება. მის ადგილს იკავებს სახელწოდება – გონიო.

გონიოს ციხის ფართობი 4,5 ჰექტარს აღწევს. გეგმაში იგი თითქმის წესიერ სწორკუთხედს წარმოადგენს ზომით 245 X 195 მ. გალავანი გამაგრებულია 18 კოშკით, რომლებიც მილიანად გამოტანილია გალავნის გარეთ, აქედან 14 კოშკი სწორკუთხა ფორმისაა, ბოლო ოთხი კუთხის კოშკი კვადრატული ან მომრგვალებული ფორმისაა. ციხის გალავანი არაა ერთდროულად გაშენებული, მასში აშკარად ჩანს სამი სამშენებლო ფენა. უძველესი ფენა აღწევს სიმაღლეში ორ მეტრამდე და ზოგან დაფარულია მიწით. კედლის სისქე აქ არის 2,3-3,1 მ. უძველესი წყობა წარმოადგენს მსხვილი ბლოკებით შედგენილ ორმხრივ პერანგს. ბლოკების სიმაღლე ერთ მეტრამდეა. შუალედი ორმხრივ პერანგს შორის შეესებოდა ფლავილი ქვით კირის დუკაბზე. კვადრები გარედან კარგადაა დამუშავებული, შიდა მხარე კი უფორმოა, რის გამოც მიღწეულია უკეთესი გადაბმა პერანგსა და შეესებას შორის. მეორე პერიოდის კედლის წყობა ოდნავ განსხვავდება ძველი წყობისაგან. ეს აიხსნება იმით, რომ საქმე გვაქვს ძველი კედლების დანგრევის შემდეგ ქვების მეორედ გამოყენებასთან. ზოგან მაინც თავს იჩენს კვადრების წყობის უსწორმასწორობა. მეორე ფენის კედლის სისქეა 1,6 მ, ამასთან, კედლის დაეწროვება ხდება მხოლოდ შიგნიდან, ხოლო გარედან პირველი და მეორე ფენების წყობა შეთავსებულია და ერთ სიბრტყეს ქმნის. მესამე ფენა წარმოადგენილია კედლებით ძველი ზღუდის თავზე, იგი წერილი ქვებისაგან არის ნაწყობი და აშკარად გამოიყოფა ორივე წინა ფენისაგან. ციხის გალავანში ოთხი ჭიმკარი უნდა ყოფილიყო, ყოველ შემთხვევაში სამი უკვე მიკვლეულია. დღეს ციხეს მხოლოდ ერთი ალაყაფის კარი აქვს – დასავლეთის მხრიდან, ხოლო ჩრდილოეთისა და სამხრეთისა ამოჭრილია.

ისტორიული წყაროების მიხედვით, ახ. წ. II საუკუნის ათიანი წლებიდან აფსარი რომაელთა ბატონობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პლაცდარში იყო (თუმცა თავით სახელი აფსარი მიგვიხიბებს ძველ ტრადიციებზე არიანეს თქმით, სწორედ აქ

დაიღუპა მედეას ხელით აიგეტის შვილი აფსარტე. ამგვარად, რომაელთა მოსვლამდე აქ ქალაქის არსებობა სავსებით დამაჯერებელია). აღსანიშნავია, რომ არც რომაული და არც ბიზანტიური წყაროები არ მოგვითხრობენ, თუ ვის მიერ და როდისაა აგებული ციხე.

აღსანიშნავია, რომ არქეოლოგებმა გონიოს ციხესა და მის შემოგარენში რომაული ხანის მრავალ მასალას მიაკვლიეს: წყალსადენის სისტემას, აბანოს, ქვით მოკარწყელებულ ქუჩას ციხედელის სამხრეთ კარიბჭიდან ჩრდილოეთის კარიბჭემდე, ამფორებს, ბალზამარებს და სხვა. 1974 წ. ციხის სამხრეთით მდებარე ქედზე აღმოჩნდა ე. წ. „გონიოს განძი“. გონიოს ოქროს ნივთები, არმაზისხევისა და კლდეეთის მდიდრული სამარხების ინვენტარი სრულიად ერთგვაროვანია. ისიც თარიღდება ახ. წ. I საუკუნით.

ციხის პირველი ნგრევა დაკავშირებული უნდა იყოს აქ რომის სამხედრო ბაზის გაუქმებასთან. VI საუკუნიდან აფსარი დაიკავეს ბიზანტიელებმა, მათ აღადგინეს დანგრეული ციხე (აღდგენილი ნაწილები შეადგენენ მეთრე სამშენებლო ფენას). რაც შეეხება ბოლო ფენას, იგი XVI საუკუნის შუა ხანას ეკუთვნის, როდესაც „ოსმალეთმა აღაშენეს (უფრო სწორედ დააშენეს) მიტაცებული გონიო“.

უცილობლად განხილვის ღირსია ციხის 18 კომქი. კომქების წყობა გადაბმულია კედლების წყობასთან, რაც მათ ერთდროულ მშენებლობაზე მოგვითხრობს. კომქების უმრავლესობა ორსართულიანია, სართულშუა გადახურვა ხისა ყოფილა. ზედა სართულის გადახურვა, ამავე დროს, წარმოადგენდა ქონგურებიანი პარაპეტით დაცულ საბრძოლო ბაქანს. ბაქნის დონეზე უოველ მხარეს დატანებულია წვიმის წყლის გადასაყვანი ხერხები. ყურადღებას იპყრობს ციხის კუთხის კომქები. ჩრდილო-აღმოსავლეთის კუთხის კომქი გვეგამში კვადრატული ფორმისაა. იგი შეგნით გადაკეთებული ჩანს. მაგრამ დიაგონალურად მიმართული შესასვლელი პირველ პერიოდს ეკუთვნის. იგი ორნაწილიანია. გარეთა - მაღალი და განიერი ნაწილი გადახურულია თაღით, შიდა სოლისებური კვადრით, შიგა - ვიწრო და დაბალი შესასვლელის ნაწილი გადახურულია მცირე თაღით და შედგენილია ხუთი სოლისაგან. ჩრდილო-დასავლეთის კვადრატული კომქი მთლიანად პირველი პერიოდისაა. ყველა კედელში შიგნიდან მოწყობილია თათო ნიშა - სარკმლით. შესასვლელი აქაც ორნაწილიანი და დიაგონალური მიმართულებისაა. იგი ერთადერთი კომქია, რომლის შესასვლელის თაღი ბრტყელი აგურითაა აგებული.

როგორც აღინიშნა, ციხეს ოთხი შესასვლელი უნდა ჰქონოდა. მათი განლაგება გალანის ყველა მხარეს, ცენტრში. დამახასიათებელია რომაული კასტელებისათვის - გვეგამში ოთხკუთხა ციხეებისათვის. ასეთი შესასვლელები განსახვრავდნენ ორი, გაღამკვეთი ქუჩის არსებობას, ერთი მათგანი - განივი, მთავარი ქუჩა ტრიტორიას ორ ნაწილად ჰყოფდა, ხოლო მეორე, გრძივი - უკვე ოთხ ნაწილად. ერთადერთი ამოუქოლავი დასავლეთის ჭიშკარი ფლანკირებულია გარედან სწორკუთხა კომქებით.

ბიჭვინთა. შაეიხდვისპირეთის ქალაქებიდან მეტ-ნაკლებად შესწავლილია ბიჭვინთა, რომელიც მდებარეობს მდ. ბზიფის შესართავის აღმოსავლეთით. აქ

მიკვლეული ციხე-ქალაქის ნანგრევები გაიგივებულია რომაულ-ბიზანტიური ეპოქის მნიშვნელოვან ცენტრთან. ქართული წყაროების ბიჭვინთას, რომელი გეოგრაფი სტრაბონი „დიდ პატარს“ უწოდებს, ხოლო პლინიუსი უმდიდრეს ქალაქად თვლის.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილია რომაული ციხე-სიმაგრე-კასტელუმი და მასთან დაკავშირებული, ასევე გალაციითა და კომკებით გამაგრებული დასახლება. ციხე, რომელშიც რომელია გარნიზონი უნდა მდგარიყო, გეგმაში ოთხკუთხედის მოყვანილობისაა, ზომით 155 X 130 მ, ფართობით – 2 ჰექტარი. გალაციის, რომლის სისქეა 3-3,2 მ, ყოველი მხრიდან აღჭურვილია ოთხ-ოთხი სწორკუთხა კოშკით, ხოლო დასავლეთის კედელი – ხუთი კოშკით. კედლის კუთხეებში მოთავსებულია უფრო მძლავრი, სექტორული ტიპის, ხუთწახნაგოვანი მოხაზულობის კოშკები. კედლები ქვითაა, კირქვის პერანგით. ციხის შიგნით გათხრილია სხვადასხვა დანიშნულების მრავალი ნაგებობა (მოელი განაშენიანების მცირე ნაწილი), რომელთა შორის ელინდება პრეტორიუმი პრინციპათი ცენტრში. აქ უნდა ყოფილიყო მოთავსებული მეციხოვნეთა ჯარის შტაბი – მხედართმთავრობა. ისტორიულმა წყაროებმა შემოგვინახა ბიჭვინთის III საუკუნის მეციხოვნეთა სარდლის სუკკვიანეს სახელი. მან შეუტია და გარეკა ბიჭვინთიდან აქ შემოსული სკიოები. ქუჩის ორივე მხარეს განლაგებული ყოფილა საცხოვრებელი სადგომები, სამკურნეო სათავსები (მარანი, ყურძნის საწური აბაზანები, კრამიკული ქურა-სახელოსნო, აბანოები, საკანალიზაციო არხები და კოლექტორი). ამ ნაგებობათა ქვედა ფენები თარიღდება II-III საუკუნეებით, ხოლო ზედა ფენები – IV-VI საუკუნეებით.

შიდა ციხის სრული-აღმოსავლეთით, გალაციის გარეთ, იქ, სადაც მთავარ ტემპარს ამაგრებდნენ ნახევარწრიული კოშკები, გათხარა რომაული ტიპის აბანო, ანუ ლად-ურად გაწყობილი საბანო განყოფილებებით. აბანო თარიღდება III საუკუნით.

სწორკუთხა ციხეს (კასტელუმი) აღმოსავლეთის მხრიდან გვერის ოვალური ფორმის გალაციითა და კომკებით შემოსილი საქალაქო ტერიტორია, რომელიც 4 ჰექტარს მოიცავს. ციხის აღმოსავლეთით გამოვლინდა IV-VI საუკუნეების ქრისტიანული ტაძრების კომპლექსი შესანიშნავი მოხაზური იატაკით. ამ ტერიტორიაზე აღმოჩენილი მარცვლეულის საწყობები და, რაც მთავარაა, 1500-ზე მეტი ოქროს, ვერცხლის და ვერცხლის მონეტა ბიჭვინთის ეკონომიკის მაჩვენებელია.

სამადლო. ქალაქ მცხეთის დასავლეთით, 15 კილომეტრის დაშორებით, მდ. ბორცვებზე მიკვლეულია ნაქალაქარი სამადლო. ძვ. წ. IV-III საუკუნეებში სამადლო წარმოადგენდა გამაგრებულ ციხეს. ძვ. წ. III საუკუნეში საქალაქო ცხოვრება ვითარდება ნა ს ტ ა გ ი ს ი ს ველზე, რომელიც სამადლოს პარიადორ, მტკერის მარცხენა ნაპირას მდებარეობს. ადრეანტიკურ პერიოდში სამადლო, ბორცვზე, ძველი სამლოცველოს ნანგრევებზე, აგებული იყო კომკის მოყვანილობით ტაძარი.

სამადლოსათვის დამახასიათებელია ტრასული დაგეგმარება – ელინისტური ხანის მშენებლობა ხორციელდება წინასწარ შექმნილ ხელოვნურ ტრასებზე.

სამადლოს ძირითადი ნაგებობები შენდებოდა ადგილობრივი მასალით (ქვიშაქვა, რიყის ქვა, თხა), ამასთანავე, ნაპოვნია მოხიდილი კირქვის კედლებიც, თუმცა,

ძირითად სამშენებლო მასალას მაინც აღიზი (ზენარევი აგური) წარმოადგენდა. სამადლო დანგრეულა მტრის შემოსევების შედეგად ძვ. წ. II საუკუნეში, ხოლო ნასტაგისმა იარსება VII საუკუნის დასასრულამდე.

ძალისი. მუხრანის ველზე, მდ. ნარეკავის მარცხენა ნაპირას, სოფ ძალისის ტერიტორიაზე, აღმოჩნდა ნაქალაქარი ძალისი. აქ ნაპოენია მრავალი საერო თუ საკულტო ნაგებობის ნაშთები, პირველ ყოელისა აღსანიშნავია, დიდი ზომის რომაული ტიპის აბანოს ნანგრეები, დათარიღებული II-IV საუკუნეებით. აღსანიშნავია, რომ აბანოს კომპლექსი და სხვა შენობები (ატრიუმი, ტაძარი) აშენებულია უფრო ადრეული ხანის ნაგებობათა ნაშთებზე, რომლებიც ახალ მშენებლებს მოუსწორებიათ. აქ აღმოჩნდა ქვისგან გამოთლილი ბაზისები და კაპიტლები, რიყის ქვის საძირკვლები აღიზის წყობისათვის, კანალიზაციის კოლექტორები და წყალგაყვანილობის კრამიკული მილები, ბრტყელი აგურით ფენილი ქუჩები და სხვა. ძალისის აბანოები აშენებულია რიყის ქვითა და დულაბით, ყველა სხვა ნაგებობა კი აღიზის აგურით. ყველა ნაგებობა გადახურული ყოფილა კრამიტით. დიდი აბანოს მახლობლად აღმოჩნდა მკორე, უფრო მცირე ზომის, ასევე რომაული ტიპის აბანო გასახდელით, ცივი, თბილი და ცხელი წყლის განყოფილებებითა და აბანოსთან დაკავშირებული „დიონისეს სახლით“. ამ დარბაზს, როგორც აბანოს გასახდელს, აგრეთვე ცივ და თბილ განყოფილებებს აქვთ მეტად საყურადღებო მონაკურთი იატაკები. ძალისის ყველაზე დიდ ნაგებობას სასახლე წარმოადგენს, რომლის ფართობი 2500 კვმ-ს აღწევს და შედგება ოცდაათამდე სხედასხვა სიდიდისა და ფორმის ოთახისაგან, რომელთა ცენტრში გამოყოფა დია ეზო – ატრიუმი. სასახლის სამხრეთით მდგარა კიდევ ერთი დიდი შენობა, რომელიც შეიცავდა შეიდ დარბაზს. როგორც ჩანს, ეს რომაული კურების მსგავსი ადმინისტრაციული შენობაა სხდომებისა და საქმეთა წარმოებისათვის.

აბანოს კომპლექსის სამხრეთით, მისგან 5 მ მანძილზე გამოვლინდა სრულიად უნიკალური ნაგებობა – დიდი საცურაო აუზი. ეს ნაგებობები, გამოხრელთა აზრით, აგებული უნდა ყოფილიყო II-III საუკუნეებში.

გათხრილი მასალის მიხედვით, ძალისმა ძვ. წ. II საუკუნიდან ახ. წ. VIII საუკუნის 30-იან წლებამდე იარსება. მისი განუთარების ყველაზე მნიშენელოვანი დროა ახ. წ. II-III საუკუნეები. გამიხრელების აზრით, ნაქალაქარი ძალისი ქართლის სამეფოს სპასპეტის (მხედართმთავრის) რეზიდენციას წარმოადგენდა. არ არის გამორიცხული, რომ იგი რომის მაღალი მოხელის რეზიდენცია ყოფილიყო.

სატაძრო ხშირომომკვრება

ძველ საქართველოში წარმართულ ტაძარ-სამლოცველოებს შორის მრავალფეროენება აღინიშნება. როგორც უკვე ითქვა, ძვ. წ. III-I საუკუნეებში ვანი სატაძრო ქალაქად ითვლება. კოლხეთის აღწერისას სტრაბონი იხსენიებს ლეკოთიას

სამლოცველოს. საფიქრებელია, იგულისხმება ნაყოფიერების ადგილობრივი ქალღმთაება. ლეკკოთა ამასთანავე ითვლება მევენახეობა-მეღვინეობის და მეტალურგიის მფარველადაც. ვანის ძვ. წ. II საუკუნის ტაძრის გათხრების დროს აღმოჩენილი მითოლოგიური თასი აშკარად მოგვანახებს, რომ იგი დაკავშირებულია მეღვინეობა-მევენახეობის კულტან.

ქართლში აქემენიდების ირანის გავლენით ვრცელდება ცეცხლის ტაძრები (სამადლო, ციხიაგორა, დედოფლის მინდორი). ფარნავეახანთა დინასტიის გამეფების შემდეგ რელიგია თითქოს წარმოადგენს მახდების შერწყმას ჭეშმარიტად ადგილობრივ ნაყოფიერების ასტრალურ კულტან, რამაც ქრისტიანობის გავრცელებამდე მიადწია.

საგულისხმოა, რომ ელინისმის გაერცვლების მოხუცდავად, წინაქრისტიანულ საქართველოში არსად ჩანს ბერძნული ტაძრის ტაძარი. საქმე გვაქვს მხოლოდ ცალკეულ ანტიკურ ფორმათა დასესხებასა და მათ გააზრებულ გამოყენებასთან. ეს კი არსებითად ასხევაებს ქართული არქიტექტურის განვითარებას სხვა რეგიონების არქიტექტურისაგან.

თუ კოლხეთში აშკარად შეიმჩნევა ელინისტური მხატვრული მოტივების და ელემენტების გამოყენება, იბერიაში ყურადღებას იპყრობს კრამიტის ფართო გამოყენება და, აქედან, ორქანობიანი სახურავის გაერცვლებაც. მეტად მნიშვნელოვანია ამ ორქანობიანი სახურავის გუმბათიან შეთავსების საკითხი. გუმბათი, ან მისი საწყისი ცრუგუმბათი ერთდროით, როგორც ვნახეთ, საქართველოში უძველეს დროიდანვე წარმოიშვა და უწყვეტი განვითარების გზა განვლო (გვირგვინიანი დარბაზი).

ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე საქართველოში წარმართულ ტაძართა თითქმის ყოველთვის სამხრეთ-ჩრდილოეთის ორიენტაცია. ამით ხომ არ აიხსნება სამხრეთის კარის უპირატესობა ქართულ ქრისტიანულ ტაძრებში, რაც განპირობებული იყო, ალბათ, ქართული წარმართული პანთეონის მოთხოვნით.

სამადლოს ძლიერ დანგრეულ ნაქალაქარზე, ბორცვზე, ძველი სამლოცველოს ნანგრევებზე აგებულია კომკის მოყვანილობის ტაძარი. იგი კვადრატული ფორმის (14 X 14 მ) შენობაა, რომლის შიგა კვადრატი არ აღემატება 5,5 X 5,5 მეტრს. შესასვლელი მასში დასავლეთის მხრიდან უნდა ყოფილიყო. კომკურა შენობის ფასადური ნაწილი, კუთხის სწორკუთხა შევირდებითა და ასეთივე ფორმის კონტრფორსებით მათ შორის, მსხვილი დაუმუშავებელი ქვის წესიერი რიგებით არის აგებული. კედლის ოთხმეტრიანი სისქე შეესაბამება მცირე ფორმის ფლეთილი და რიყის ქვით. ქვის ამ საფუძვლის ზემოთ კედლები აღიზის აგურისაა. სამადლოს კომკი წარმოადგენს ცეცხლითაყვანისმცემელია ტაძარს და ირანის აქემენიდურა ხანის კომკურა ტაძრის ტაძრების - ფასარგადესა და ნაჟმე-როსთამის მსგავსია. ტაძარი თარიღდება ძვ. წ. IV-III საუკუნეებით.

ციხიაგორა. სოფელ კავთისხევის ჩრდილოეთით, მდ. კავთურას ნაპირას აღმოჩნდა ნაგებობათა კომპლექსი, რომელშიც შედის ტაძარი, მარანი, ბუდელო, წისქვილი, სათონე და საცხოვრებელი შენობები (სურ. 32). კომპლექსი თარიღდება ძვ. წ. IV-III საუკუნეებით. იგი შემოხლულია კომკებიანი, აღიზით ნაგები გალავნით.

ცენტრში დგას საკუთარი კედლით შემოზღუდული ტაძარი. ტაძარი და მისი გალავნის კედლები აგებულია ნატეხი ქვით და აღიზის მშრალი წყობით. კედლებში დატანებულია განივი ძეგლები. ტაძრის ეხონში დგას ქვით ნაგები, გეგმაში კვადრატული, ორი მეტრი სიმაღლის საკურთხეველი. აქვე, ეხოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის კუთხეში, მოწყობილია 25 სმ. სიმაღლის სამსხვერპლო. ტაძრის გალავანში შესასვლელი გაჭრილია დასავლეთ და აღმოსავლეთ კედლებში. ხოლო თვით ტაძარს შესასვლელი აქვს სამხრეთიდან. ნანგრევებში აღმოჩნდა თიხის დისკოები ჯვრების რელიეფური გამოსახულებით და დამდიანი თიხის ბათქაშის ნატეხები ანაბუჯდებით. (ცხენი, ცხენოსანი შუბით, თხა, ჯიხვი). ტაძრის ჩრდილოეთით მას აკრავს ორსართულიანი შენობა (18 X 4,5 მეტრი), კარით დასავლეთის მხრიდან. შენობის პირველი სართული ქვისაა, მეორე სართული კი აღიზის. სართულშუა გადახურვის კოჭების ნაშთები ქვის კედელზე დევს. ამ შენობაში აღმოჩნდა თეთრი კირქვისაგან გამოთლილი სვეტისთავი ურთიერთხურგშექცეული ხარების გამოსახულებით. ასეთი ორმაგპროთომიანი კაპიტელები დამახასიათებელია აქემენიდური ირანის ტაძრებისათვის. ტაძრის გალავნის აღმოსავლეთ კედელზე მიდგმულია შენობა, რომელიც რვა სათავსისაგან შედგება. მათგან ოთხი ერთი ზომის კოლია. იატაკზე დამწვარი მარცვლეულის მიხედვით, ეს შენობა ბელელს წარმოადგენდა. მთავარი ტაძრის დასავლეთით მდებარეობს მცირე ტაძარი, რომლის სქემა წარმოადგენს კვადრატს კვადრატის კუთხეში. მის დასავლეთით გალავანზე მიშენებულია აღიზით ნაგები დიდი მარანი (22 X 7,5 მ). შენობის გრძივ ღერძზე, ქვის ბალიშზე, ხის ოთხი სვეტი მდგარა, ოთხ-ოთხი სვეტი გრძივი კედლების გასწვრივაც მდგარა. ამგვარად, გადახურვა აქ ბანური ყოფილა. მარანში სადგმულია 48 სხვადასხვა ზომის ქვეერი. ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში საწნახელია. ჩრდილო კედელზე მიდგმულია თიხის ორი საკურთხეველი. დასავლეთიდან მარანს აკრავს წისქვილი. მისი სამი კედლის გასწვრივ აღიზით ნაგები მერხია, რომელსაც დაღაბებული იყო ოცდაათამდე ხელსაფქვაკი. წინა მხარეს იატაკზე აღიზისავე საფქვილია. წისქვილს დასავლეთით აკრავს ერთი საცხოვრებელი ოთახი პურის საცხობი ღუმელით და ხელსაფქვაკებით. ეს ოთახი წისქვილის მცველი მოგვის საცხოვრებელი უნდა იყოს. წისქვილის მახლობლად აღმოჩნდა კრამიტით დახურული შენობა, სადაც მდგარა ოთხი თონე. შენობების უმეტესობას თიხატკეპნილი იატაკი ჰქონია, ხოლო ტაძრის ეხოს, თვით ტაძარს და მის მიმდებარე შენობას – ხის იატაკი. გამთხრელების აზრით, კომპლექსი მზის ღვთაების, ცეცხლის ტაძრისაა.

დედოფლის მინდორი. ქარელის რაიონის მდ. ფრონეს აუზში აღმოჩნდა გრანდიოზული სატაძრო კომპლექსი (სურ.33, 34). კომპლექსის ტერიტორია (255 X 135 მ) ორიენტირებულია სამხრეთ-ჩრდილოეთის ღერძზე. კომპლექსის (ტემენოსის) ძირითადი ბირთვი მისი კვადრატული შიდა ეხოა (105 X 105 მ), რომელსაც სამხრეთიდან ესაზღვრება მთავარი ტაძრის ჩრდილო კარიბჭე, ჩრდილოეთიდან – მცირე ტაძარი, აღმოსავლეთიდან და დასავლეთიდან – კარიბჭეები. ტაძარი სწორკუთხა გეგმისაა (46 X 30 მ). მისი კედლები ნაგებია აღიზით რიყის ქვის საფუძველზე. კედლები ორი მეტრის სიმაღლეზეა შემორჩენილი. შეღესილია თიხის

ხსნარით და თითქოს შეღებილიც ყოფილა. ტაძრის ბირთვს შეადგენს ცეცხლი – ოთხსვეტიანი კედრატული დარბაზი აღჭურვილი ასევე ოთხსვეტიანი ფართო კარიბჭით. მას სამი მხრიდან გარს უკლის გარშემოსავლელი, რომელიც ტიხრებითაა დანაწევრებული. ჩრდილოეთის მხრიდან ტაძარს ეკვრის ორსვეტიანი ლოჯია. მისი სვეტები იატაკში ამოღებულ კედრატულ ფოსოებში იდგა. სვეტები ხისა ყოფილა – ლოჯიაში მრგვალი, ხოლო მთავარ ტაძარში და კარიბჭეში ორმაგი, შეწყვილებული მრგვალი სვეტები. ცელას ცენტრში, საკურთხეველის თავზე აღმართული ყოფილა თავისუფლად მდგომ სვეტზე დაყრდნობილი ორსაფეხურიანი გვირგვინი ლიობით (ცენტრში (ერდო). გარშემოსავლელს ცალფერდა კრამიტის სახურავი ჰქონია. კარიბჭის სვეტები დასრულებული იყო მოყვითალო ფერის ქვიშაქვის ზარისებრი კაპიტელებით, რომლებსაც ლოტოსის გამოღობილი ყვავილის რელიეფური ფურცლებია ამოკვეთილი. მისი აბაკი კი შემკულია წნულში მოქცეული ვარდულებით. ცელა, კარიბჭე და ლოჯია ბანური გადახურვისაა, სვეტებზე დაყრდნობილი და ლურსმნებით გადაბმული ხის კოჭებით. შიდა ეზოს ჩრდილოეთის მხარეს, ცენტრში დგას მცირე ტაძარი. ტაძარში შესასვლელი სამხრეთიდან, ორსვეტიანი კარიბჭიდანაა. ცელას ცენტრში იდგა ქვის კაპიტელით დაგვირგვინებული ერთი სვეტი. ცელას აღმოსავლეთიდან და ჩრდილოეთიდან ეკვრის გარშემოსავლელი. ტაძარი გადახურული იყო ორფერდა კრამიტის სახურავით. მცირე ტაძრის აღმოსავლეთით და დასავლეთით მოთავსებულია კედლებით შემოსილი და ერთმანეთისაგან გამოყოფილი სამ-სამი ეზო. ტემენოსის ჩრდილო-აღმოსავლეთის ნაწილში სიმეტრიულად სამ-სამი კედლით გამოყოფილი შენობაა მოთავსებული. თითოეული მათგანი შედგება კედრატული ოთახის, მცირე დერეფნის და კარიბჭისაგან სამხრეთის მხარეს. ამ პატარა ტაძრებს სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან აკრავს ეზოები. ტემენოსის ღია ეზოს აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მხარეს, ცენტრში მოთავსებულია ერთნაირი კარიბჭეები. გარე მხრიდან სახეზეა ოთხსვეტიანი კარიბჭეები. განვიად მდებარე ცელა ფლანკირებულია ვაწრო დერეფნებით. ეზოს მხრიდან ცელას კარიბჭეები ორსვეტიანია. კარიბჭეები კრამიტით იყო დახურული. შიდა კარიბჭეების სვეტისთავები მთავარი ტაძრის სვეტისთავების ანალოგიურია, ხოლო გარეთა კარიბჭეების კაპიტელები განსხვავდება აბაკის ორნამენტით. აქ ამოკვეთილია ლოტოსის სამფურცლიანი პალმეტები და მათ შორის ექვსფურცლიანი ვარდულები.

დელოფელის მინდვრის კომპლექსი თარიღდება ძვ. წ. I საუკუნით. იგი უცვილობლად ძველ-აღმოსავლური საკულტო არქიტექტურის ტრადიციების ამსახველია. შენობათა გვეგებს, სამშენებლო ხერხებს და სვეტისთავებს ანალოგები მოუძებნება წინა აზიის კლასიკურ ხანის ძეგლებში (პერსეპოლისი, სირია, პართიული ნისა და სხვა).

უფლისციხის „მაყელიანი“. ნაქალაქარის შუა უბანში მდებარეობს რიული გვეგის, წარმართული ტაძრის კომპლექსი. მას პირობითი „მაყელიანი“ შეარქვეს (სურ. 35). წინა ეზოდან შევიდით კლდეში გამოკვეთილ დიდ დარბაზში, რომელსაც ამჟამად ჭერი აღარა აქვს. მის უკან სამნაწილიანი, ცენტრში მდგალი კამარით გახსნილი სათავსებია, რომლებსაც დარბაზი რეასავლურიანი სახეიმო კიბით

უკავშირდება. ამ კარიბჭეს სამი მხრიდან უერთდება ორ-ორი ოთახი. ჩრდილოეთის ოთახის ქერი კვადრატული კესონებითაა დამუშავებული. აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ოთახების ჩრდილოეთ კედლების სიღრმეში ორი სამალავი საღაროა. ტაძრის გვერდებში ჩანს კლდოვან ნაგებობათათვის გაგრძელებული უძველესი სქემა - ჯვრული განტოტებისა. შედარებით მარტივია მიმდებარე მცირე ტაძარი იგივე ტაძრების შეწყვეილება, დიდი დარბაზის კედლებთან ორსაფეხურიანი ჩამოსაჯდომი კულტის მსახურთათვის, სარიტუალო ღრმულები, საკურთხეველის ბუდეები და სხვა დეტალები განსაზღვრავენ კომპლექსის სატაძრო ფუნქციას. ტაძარი გამოკვეთილი უნდა იყოს გვიანელინისტურ ხანაში.

უფლისციხის ოთხსვეტიანი ტაძარი. იგი (სურ. 36) უფლისციხის ცენტრალურ ტერასაზე მდებარეობს და ქრისტიანული ბაზილიკის მსგავსია, მაგრამ, როგორც ირკვევა, კლდეში ნაკვეთი წარმართული კულტისათვის იყო განკუთვნილი. დარბაზში კლდეშივე ნაკვეთი ოთხი სვეტი მდგარა (შემორჩენილია მათი ოთხკუთხა ბაზისები). დარბაზის კედლები, ბაზისების შესატყვისად, დანაწევრებული ყოფილა არათანაბარი ზომის სამი დეკორატიული თალით. ადრე შუა საუკუნეებში, კლდის მასივში პასტოფორიუმების გამოკვეთის შედეგად, ნაგებობა ეკლესიად იქცა. იგულისხმება, რომ აქ ყოფილა ცეცხლის ტაძარი, რომელიც საქართველოში ქრისტიანობის დამკვიდრებამდე ფუნქციონირებდა.

ვანის „დიდი ტაძარი“. ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე, კარიბჭიდან ასიოდე მეტრის დამორებით აღმოჩნდა ტაძრის ნანგრევები (სურ. 39-41). აქ გამოიკვეთა სამი სიერციბორიყი ერთეულისაგან შემდგარი კომპლექსი - ძირითადი, კვადრატის მახლოებული დარბაზი, მისი მოსაზღვრე ბუდელი და განცალკევებით, მაგრამ ტაძართან დაკავშირებული კომქისებური ნაგებობა. დარბაზს სამი შესასვლელი ჰქონია: ჩრდილოეთიდან (სიგანე 2 მ), ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან (სიგანე 3 მ), სადაც ქვის კბეის მიუყვართ და დასავლეთიდან (სიგანე 3,8 მ). დარბაზის ზღურბლიდან აღმოჩნდა ხის კოჭების დამწვარი ნაშთები და კრამიტის სახურავის ნაწილები. გამოიკვეთა სარიტუალო ცერემონიალური მოედნები - საფეხურებიანი საკურთხეველი, შეწირულობათა მოედანი. ჩამოქცეული სახურავის ქვეშ, იატაკზე, მშენიურად დამუშავებული სვეტის ორი ანტიკური ტიპის ბაზისი აღმოჩნდა. ბაზისთა განლაგება დიაგონალურია, ამის გამო ფიქრობენ, რომ დარბაზი სვეტებზე დაყრდნობილ გვირგვინს შეჯავდა. იგი შეთავსებული უნდა ყოფილიყო კრამიტის ორქანობიან სახურავთან. მეორე დარბაზი შეწირულობისათვის იყო განკუთვნილი. მასში აღმოჩნდა ოვდადათაძლე სახელობის ჭურჭელი მათ შორის დიდი ზომის კოლხური პითოსები და მოხერხილი ამფორები. მათგან უმეტესობაში აღმოჩნდა ხორბლის და ღომის მარცვლები. ტაძარი უკავშირდებოდა კომკურა ნაგებობას, რომლის წინ მოწყობილი ყოფილა საიხსიერალო მოედანი. ყველა შენობის კედლები აგებულია კარგად დამუშავებული, რუსტებიანი კვადრებით, რომელთა ზემოთ დაწყობილია აღმოსავლური (52 X 52 სმ, 52 X 26 სმ). ტაძარი იარსილდება ძვ. წ. II საუკუნით.

ვანის მრგვალი ტაძარი. ტაძარი მდებარეობდა ნაქალაქარის ცენტრალურ ტერასაზე, კარიბჭის ზემოთ. ამ ადგილას (ძვ. წ. IV ან III საუკუნის პირველ ნახევარში)

მდგარა სწორკუთხა ფორმის შენობა, რომლისგანაც შემორჩენილია კარგად გათლილი კვადრებით ამოყვანილი საძირკვლები (სურ. 42). ძვ. წ. III ს-ის მეორე ნახევარში ამ საძირკვლებზე აუგიათ მრგვალი გუმბათის შენობა. მისი გარე დიამეტრია - 10 მ. ხოლო შიდა დიამეტრი 5,4 მ-ია. აქვე ნაპოვნია ტრაპეციის მსგავსი ქვის ფილები, აღბათ, კქსონების უჯრედებისა მრგვალი შენობის პლაფონიდან.

სამართ ნაბეზობანი

მოუხედავად იმისა, რომ საერო ნაგებობათა უმრავლესობა მთლიანად დანგრეულია, მაინც არქეოლოგიური გათხრების წყალობით, აღმოჩენილია მრავალი საცხოვრებელი სახლის, სასახლის, სახელოსნოს, აღმინისტრაციული შენობის ნანგრევები, აგრეთვე აბანოები, წყალსადენები, საცურაო აუზები და სხვა. აღსანიშნავია, რომ საერო ნაგებობებიც აგებულია ძირითადად იმავე სამშენებლო ხერხებით, რომლებიც თავდაცვითი ნაგებობების მშენებლობის დროსაა გამოყენებული. განსაკუთრებით აღსანიშნავია აბანოების სიმრავლე, რაც კომფორტის ხარისხის ამაღლების მიხედვებელია. საქართველოში გავრცელებული აბანოები რომაული ტიპისაა, ე. წ. ჰიპოკაუსტების სისტემის, რომელიც შექმნილია რომში სერგი ორათას მეორე ძვ. წ. I საუკუნეში. ამავე დროს ჩამოყალიბდა აბანოს სათავსოთა შემადგენლობა. თურმები იწყებოდა გასახდელიდან (აპოდიტერიუმი). შემდეგ განლაგებული იყო ფრაგიდარიუმი, ტემპიდარიუმი და კალდარიუმი - ცივი, თბილი და ცხელი აბანოები.

თუმცა, საერო ნაგებობანი ძირითადად ნანგრევების სახითაა წარმოდგენილი და მათი სრული წარმოდგენა (განსაკუთრებით ფასადების) შეუძლებელია, შემორჩენილი ფრაგმენტებისა და სინქრონული სამარხების მიხედვითაა შესაძლებელი ხდება წარმოედგინათ ამა თუ იმ პერიოდის საზოგადოების შესატყვისი შენობების მხატვრული სახეც.

არმაზციხის „სვეტებიანი დარბაზი“ (სურ. 44, 45). იგი დგას შიდაციხის ქვედა ტერასაზე. წაგრძელებული წესიერი სწორკუთხედის მოყვანილობის დარბაზის ფართობია 185 კვმ. (20,82 X 8,8 მ). კედლები აგებულია კარგად დამუშავებული კვადრებით, მშრალი წყობით, ხოლო სვედა ნაწილი - აღიზით. აღსანიშნავია, რომ ქვის წყობა სიმაღლეში 1,75 მ-ს აღწევდა, ხოლო შენობის დასავლეთის ქვის კედლის სიმაღლე - 3,3 მეტრია, ვინაიდან ამ მხარეს შენობა ფერდობს ებჯინებოდა. დარბაზის გრძივ ღერძზე განლაგებული იყო 6 სვეტი. ადგილზე აღმოჩნდა ხის სვეტების ქვსვეტ ქვის ბაზისი და ქვის სვეტსითავეების ნაწილი. დარბაზს ვარდისფერი მოტივანდილი ატაკი ჰქონია. კედლები შეღესილი და შეღებილიც კი ყოფილა. ატაკზე აღმოჩნდა ხის სვეტების დანახშირებული ნაწილები, პარათული ხელობის ძეგლის მოცეკვავე ქალის ქანდაკება-გამოსახულებიანი ფიგურა, ბრინჯაოს ბრტყელითავეიანი ლურსმნები, ლურჯი, მწვანე და მოწითალო ეგვიპტური პასტის მძივები და ჩუქურთმების გამოსაყვანი ბრინჯაოს ფარგალი. შენობა სამი

მხრიდან იყო გახსნილი და ამიტომ გულდასმითაც დამუშავებული. კედლის შემოყვება ფართო, მკვეთრი ცოკოლი. შენობის ცენტრში აღმოსავლეთის მხრიდან გაჭრილია კარი, საიდანაც დარბაზში ჩადიოდნენ კიბის ოთხი საფეხური. მთავარი ფსადის მხრიდან შენობას აქვს ორი ანტისებრი შეერილი. ჩრდილო ანტის მახლობლად აღმოჩნდა მოგრძო მოყვანილობის წყობა, რომელსაც ცეცხლის კვალი ეტყობა. დარბაზის კედლებში მეორე და მეოთხე კვადრების ზემო ნაწილში ამოჭრილია ოთხკუთხა ფოსოები (ხარაჩოების მოსაწყობად, უფრო კი თაროების კონსოლებისათვის).

„სვეტებიანი დარბაზი“ დახურული იყო კრამიტის ორფერდა სახურავით. იგი ძვ. წ. III საუკუნეს მიეკუთვნება და მიჩნეულია სასახლის კომპლექსის ერთ-ერთ ნაგებობად.

დარბაზის ჩრდილოეთით ემხრობა ანალოგიური მასალითა და ტექნიკით აგებული კედლების ნანგრევები, რომლებზეც დაშენებულია ახ. წ. I საუკუნის შენობები, მათ შორის „ორსენაკიანი ნაგებობა“, რომლის კედლებზე დაკულია ბადისებრი წყობა, ე.წ. „რეტიკულატუმი“. საუკუნის დასაწყისში ამ შენობათა გათხრა, ეთაყინიშვილის დაავალბით, დ. ქუთათელაძეს უკვლია. მან სხვა ფრამენტებთან ერთად აღმოაჩინა „კირის ნალესობის ნატეხი, შეფერადებული წითელ-თეთრ-მწვანედ და მათ შორის ქალის პატარა ნატეხი გულის ზეით გვართან ღამაზად დახატული“. მართლაც, ნალესობის ამ ნატეხზე შემორჩენილია ფრესკის ფრამენტი ქალღმერთის გამოსახულებით.

როგორც აღვნიშნეთ, სახურავი მასალა ამ ნაგებობებში საესებით გარკვეულია. იატაკები მოფენილია კრამიტის უამრავი ნატეხით. კრამიტი დიდი ზომისაა და წითლადაა შეღებილი. გამოიყენება ბრტყელი გვერდუბაკცილი და ღარიანი კრამიტები.

უფლისციხის ორსვეტიანი დარბაზი. უფლისციხის ეს ყველაზე ღირსშესანიშნავი დარბაზი (სურ. 37, 43) მდებარეობს შუა უბნის ცენტრში, ხელოვნურად მოსწორებულ ტერასაზე. როგორც სახელწოდებიდან ჩანს, დარბაზში აღმართულია კლდეშივე ნაკვეთი ორი ოთხკუთხა სვეტი. მას ყვრდნობოდა ჭერი, რომელიც კოჭოვანი გადახურვის იმიტაციას წარმოადგენს. ჭერი ჩრდილო-დასავლეთ არეში ვერტიკალური დიობით (ერდითი) იყო აღჭურვილი. დარბაზის ოთხივე კედელი დანაწევრებულია თაღოვანი დიობებითა და სარკმლებით. დარბაზი კვადრატულია (9.15 X 9, 1 მ) და გვერდით ემსგავსება კიდევაც ცეცხლის ტაძარს წინა ეთით. მაგრამ, როგორც ირკვევა, ეს თაღაპირველად კლდეში ნაკვეთ დახურულ სივრცეს წარმოადგენდა. ამას მოწმობს შემორჩენილი ცოკოლი, რომლის შიდა მხრიდან შეიმჩნევა პილასტრების კვალი. ისინი ისეთივე იმიტაციის სურათს ქმნიდნენ, როგორც კოჭოვანი გადახურვა ჭერზე. როგორც იყო სვეტების პირვანდელი სახე, ვერ დგინდება. იატაკზე შემორჩენილია ბაზისთა მხოლოდ კვალი, ხოლო ჭერზე - კაპიტლების კვადრატული აბაკები. არის მოსაზრება, რომ თაღაპირველად დარბაზი შეიკავდა ნიშებს თაროებით. ამგვარად, აქ შეიძლება ყოფილიყო კარის ბიბლიოთეკა ან საბუთების საცავი. დღემდე გაუგებარია, რას წარმოადგენს წინა

წიში (ყოფილი დარბაზის იატაკის დონეზე) ამოკვეთილი 1, 40 მ დიამეტრისა და 10 სმ სიღრმის ცილინდრული ღრმული. კომპლექსი თარიღდება ძვ. წ. IV-III საუკუნეებით.

უფლისციხის კესონებიანი დარბაზი. მდებარეობს ნაქალაქარის ცენტრალურ, სამხრეთ-დასავლეთის კიდეზე (სურ. 24, 25). იგი სამი კომპლექსისაგან შედგება. განაპირა, დასავლეთის დარბაზი ფასადით ორქანობიანი სახურავის შთაბეჭდილებას ტოვებს. შუა, სახეიმი ხასიათის დარბაზი ფასადის მხარეს მილიანად გახსნილია, გადახურულია ნახევარწრიული კამარით, რომელიც დასრულებულია ზუსტად გამოყვანილი ორფერდა ფრონტონით. კამარის შიდა პირი დამუშავებულია რვაწახნაგა რელიეფური კესონებით. კესონებს შორის კვადრატებია ჩასმული. ეს ხერხი გვაგონებს რომაული არქიტექტურის ხერხებს ახ. წ. I საუკუნეში (თუმცა კესონები შეიძლება მოგვიანებითაც შესრულებულიყო). დარბაზი სამი მხრიდან გასასვლელიებით უკავშირდებოდა მცირე ზომის დამხმარე სათავსებს. კომპლექსის წინ ერთი საფეხურით დაწეული პატარა ეზოა და შემდეგ უფრო დიდი, კიდევ უფრო დაბალი დონის ეზო. ეზოს კიდეზე, ხრამის გაყოფებაზე, კლდეში ამოკვეთილია პარაპეტი ღრმა და დაბალი ჩამოსაჯდომით (ამან წარმოშეა აზრი უფლისციხის თეატრალური ნაგებობის შესახებ. მაგრამ ამისათვის მონაცემები არაა საკმარისი). დანარჩენი დარბაზები და კარიბჭეები დეკორირებულია სადად, უმეტეს შემთხვევაში დამუშავებულია მხოლოდ ჭერი კოჭებით ან ორმაგი მორებით, რაც მიგვათითებს ხის ხუროთმოძღვრების ფორმების დასესხებას.

სარკინეს ტერაკოტებიანი შენობა. სარკინეს ნაქალაქარის ცენტრალურ ტერასაზე გაიხარა ხის ნაგებობის ნაშთები, რომლის კრამიტის ჩაღეწილი სახურავის ქვეშ, იატაკის დონეზე აღმოჩნდა ძვ. წ. II საუკუნით დათარიღებული ტერაკოტის საყურადღებო გამოსახულებანი: ორი მათგანი გორელიეფურაა, მრგვალ ქანდაკებასთან მიახლოებული, გამოსახავს დიონისესა და არიადნეს ბიუსტებს. აღმოჩენილი ოთხი ტერაკოტის ნიღაბი (ერთი მამაკაცისა და სამი ქალისა) შექმნილია ქანდაკებებთან ერთად, იმავე პერიოდში. ნიღაბზე აღბეჭდილი ცოცხალი მიმიკა, თავზე ჩამოკიდებული ყურძნის მტკნელები და წაწვეტილებული ყურები მოწმობენ, რომ საქმე გვაქვს დიონისეს წრის პერსონაჟებთან (მენადები, სატირი). არქეოლოგიური მონაცემებით შეუძლებელია განვსაზღვროთ ამ გამოსახულებათა დანიშნულება, საფიქრებელია, რომ ისინი გათვალისწინებული იყვნენ რომელიმე საკულტო ან სანახაობათა შენობის ინტერიერის შესამკობად. ნიღბების უკანა მხარეზე არსებული პატარა ნახერცები გვიჩვენებენ, რომ ისინი კედელზე მაგრდებოდა. სარკინეს ტერაკოტები შესრულებულია ბერძნული ნიმუშების მიხედვით. ისინი უცვლილობად კოროპლასტიკის გამოჩეულ ნაწარმოებებს წარმოადგენენ და, ვინაიდან დადგინდა მათი ადგილობრივი ოთხისაგან შესრულება, უკვე საუბარი შეიძლება ელნისტურ იბერიაში ტერაკოტული წარმოების არსებობასე.

არმაზის ხეივანის კომპლექსი. მდებარეობს მცხეთის რკინიგზის სადგურის დასავლეთით ორი კილომეტრის დაშორებით, მდ. მტკვრის მარჯვენა ნაპირას. აქ ყოფილა ქართლის ერისთავთა (პიტაჩხთა) რეზიდენცია.

არმაზისხეივანში მიკვლეულ შენობათა სწორკუთხა ფორმის გვემა, შენობათა ხარისხი,

სვეტისთავი და ძირი, ძარძარილოს ქახდაკებათა ფრაგმენტები მოწმობენ, რომ საქმე გვაქვს წარჩინებულთა წრის სასახლის ნანგრევებთან. აქ გამოვლინდა კაპიტალური კედლებით გამოყოფილი სენაკები. დასავლეთის სენაკის (7 X 6,75 მ) ჩრდილო კედლის ცენტრში გაჭრილია კარი, რომლის ზღურბლი მასიური ქვიშაქვის დიდი ფილაქვაა. ზღურბლში ამოკვეთილია საფეხური, რომლის კუთხეებში ამოჭრილია კარის ღერძის ჩასამაგრებელი ფოსოები. შემორჩენილია აგრეთვე კარის ორივე ამყოლი, არქიტრავის დიდი ფრაგმენტი, ქვიშაქვის სვეტის ბაზისი და კორინთული სტილის სვეტისთავი აკანთის ფურცლების მოტივისა. აღმოსავლეთის სენაკი ძლიერ დაზიანებულია, მას კედლე ებმის სამი კედელი, მაგრამ სასახლის დანგრევის შემდეგ მისი კედლები გამოუყენებლად სამარხების ასაგებად. სასახლის ეზო ფილაქნებით ყოფილა მოყვანილი, კრამიტის ნატეხების რაოდენობა კი მიგვიჩივებს კრამიტის სახურავებით შენობათა გადახურვაზე. სასახლის შენობის ჩრდილოეთით აღმოჩნდა გვიანანტიკური ღროის აბანო. ერისთავთა რეზიდენციასთან გათხრილია ნეკროპოლი ერისთავთა და მათი ოჯახების წევრების საფლავებით. სამარხთა მდიდარი და მოხდენილი ნივთები, ჭურჭელი და ეპიტაფიები გვიჩვენებენ იბერიის დაწინაურებული ნაწილის ცხოვრების მაღალ დონეს და საერთო კულტურას. ცხადია, რომ ეს საზოგადოება ცხოვრობდა სათანადო, ასევე შემკულ სასახლეებში.

ძალისის სასახლე. ძალისის ყველაზე დიდ ნაგებობას წარმოადგენს სასახლე (სურ. 46). მისი ფართობი 2500 მეტრს აღწევს და შედგება ოცდაათამდე სხვადასხვა სიდიდის ოთახისა და დარბაზისაგან, რომელთა ცენტრში გამოიყოფა ღია ეზო - ატრიუმი. ატრიუმის ცენტრში მოთავსებული იყო ბორდიურით შემოვლებული შადრეენის ოთხკუთხა აუზი, რომლის კუთხეებში მდგარა სვეტები. ატრიუმის დასავლეთით, თითქოს, ელინდება ასევე გათლილი ქვებით ნაგები ტაძარი, სადაც აღმართული უნდა ყოფილიყო ღვთაება. ოთხივე მხრიდან კედლებით შემოსხლეული ატრიუმის ფართობია 8,35 X 8,35 მ. სასახლის ჩრდილო-დასავლეთის მხარეს განლაგებული ყოფილა საძილე ოთახები, ორგანყოფილებიანი საკუთარი საპირფარეშოთი, საკუთარი წყალსადენითა და კანალიზაციით. ღია ეზოს ჩრდილოეთის ნაწილში დარბაზებია განლაგებული, სამხრეთის მხარეს კი სხვადასხვა სიდიდის ოთახები და წინკარია. სასახლის საძირკველი რაყის ქვისაა, მასზე ერთ წყებად დაწოხილია ქვის თლილი ფილები, შემდეგ კი კედლები ამოყვანილია აღიზის აგურით. ინტერიერში კედლები შელესილი ყოფილა და მოხატულიც. იატაკი სასახლეში ქვის ფილებითაა შედგენილი, ხოლო სახურავი კრამიტისაა. უცოდობლად განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია სასახლის ცენტრალური გათბობის სისტემა. იგი ღია ეზოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, თითქმის ცენტრშია განლაგებული. ცენტრალური გათბობა პიპოკაუსტის სისტემისაა. იგი წარმოადგენს კედლებით შემოსხლეულ ოთახს (11,8 X 11,8 მ). ოთახის სიგრძეზე განლაგებული იყო 13 რიგი, სიგანეზე 6 რიგი (გამონაზარდით - 9 რიგი საყრდენებისა) კალორიფერები. საყურადღებოა, რომ აბანოებში, ჩვეული აგურის ბოძების ნაცვლად, საყრდენად გამოყენებულია 0,6-0,7 მ სიმაღლის კერამიკული მილები. პიპოკაუსტის კედლები ამოყვანილია აგურით. შეეული სამხრეთ კედლის გარდა, ყველა კედელი

საფეხურისებურად არის დაწყობილი. აქედან ცხელი ჰაერი მოედინებოდა კედლებზე დატოვებულ სივარდილებში – არხებში. კალორიფერებს თავზე დახურული ჰქონდათ დიდი ზომის კრამიკული ფილები. საცეცხლე ჰაოკაუსტი ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ყოფილა მოწყობილი. ცენტრალური გათბობის ასეთი სისტემა სწორუპოვარი შემთხვევაა საქართველოში.

ძალისის აფსიდებიანი ნაგებობა. იგი მოთავსებულია სასახლის სამხრეთით და, როგორც ჩანს, უფრო მოგვიანებითაა აშენებული (სურ. 47). შენობის ფართობია 703 კვ. მისი კედლების სისქე სხვადასხვაა. შენობაში ანფილადურადაა განლაგებული სამი დარბაზი და ოთახები მათ შორის. სამივე დარბაზი სამხრეთის მხარეს აფსიდებით ბოლოვდება, მათგან ორი ნახევარწრიულია, ხოლო ცენტრალური მთავარი დარბაზის აფსიდი სამწახნაგოვანია. აფსიდიანი დარბაზების კედლებში შექმნილია ვიწრო გამჭოლი თაღები, საფეხრებელია, ცენტრალური გათბობის არხებისათვის. ყველა მონაცემით, აქ გვაქვს ადმინისტრაციული შენობა, სადაც დარბაზები წარმოადგენდნენ კურობებს – სხლომსაა დარბაზებს, ხოლო მცირე ოთახები აღრიცხვისა და საქმის წარმოებისათვის იყო განკუთვნილი. სამშენებლო მასალად აქაც გამოყენებულია რიყის ქვა, აღიზის აგური, კირის დუღაბი, სახურავ მასალად – კრამიტი.

საცხოვრებელი სახლები

სამთავროს ველის ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე გაითხარა ნამოსახლარი, რომელიც ძვ. წ. პირველ საუკუნეებს ეკუთვნის. პირველი სახლი ნახევრად მიწურია და საფასადო ნაწილით აღმოსავლეთისკენ მიმართული. გრძივი კედლები ნაგებია ქვიშაქვით, ქვატეხილითა და რიყის ქვით კირის ხსნარზე. ზურგის კედელი კი კონგლომერატშია გამოკვეთილი. სახლის სიგრძეა 4,8 მ, სიგანე – 5,0 მ, საერთო ფართობი – 24 კვ. მ. სახლის სახურავი ბანური უნდა ყოფილიყო. იგი რვა ბოძს ეყრდნობოდა. აქედან სამი ზურგის კედელთანაა განლაგებული, ერთი მათგანი მარჯვენა, ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში მდგარა, ორიც – მარცხენა კუთხეში. სვეტის დიამეტრია 0,28 მ. ერთი სვეტი იდგა შუა სახლში. საფასადო კედელი არაა შემორჩენილი. სწორედ აქ უნდა ყოფილიყო შესასვლელი. გადახურვისათვის გამოყენებულია თიხა, ხის ძელები და ნამჯა. იატაკი მოწყობილია მოსწორებულ კონგლომერატზე და ოდნავ დაქანებულია დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. სახლის სამხრეთ-დასავლეთის კუთხეში აღმოჩნდა პურის საცხობი. ზურგის კედელზე გამოჭრილია თახჩა. სახლის მარჯვენა კუთხეში იდგა „ზურგიანი საკურთხეველი.“ შუა სახლში კი ყოფილა კერა. მეორე სახლის ფართობია 14,3 კვ. მ. მესამე სახლისა – 6,8 კვ. მ. სამივე სახლი ერთნაირი ორიენტაციისაა, ერთნაირი გვერდისა და გადახურვის. აღსანიშნავია, რომ ეს არის ადრერკინის ხანის გლეხის სახლების ტიპი. სახლის წინა მარჯვენა კუთხეში ყოფილა ზღვე – პირუტყვის

სადგომი სანერწყულითურთ. სახლების განლაგება ახლო-ახლოს, დამრეც კალ-
თაზე, მოწმობს უკარმიდამო სახლების მაშინდელ მდგომარეობას. ანალოგიური
სახლების ნაშთები, რომლებიც თარიღდება ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახ-
ვერით, აღმოჩენილია ნარეკვაეში.

სამთავროს ველზე, სამაროვნის კიდეზე გამოვლინდა ძვ. წ. უკანასკნელი
საუკუნეების საცხოვრებელი სახლებიც. სახლის საძირკველი ნაგებია ნატეხი ქვით,
კედლები აღიზისაა. ბათქაშით შეღესილ კედლებზე ოთხკუთხა პილასტრებია,
რომელსაც ეყრდნობოდა ხის გადახურვა კრამიტის სახურავით.

კარსნისხევის მარჯვენა ნაპირას გაითხარა ძვ. წ. I და ახ. წ. I-III საუკუნეთა
სახლები. ნამოსახლარი ტერასულადაა განლაგებული ბორცვის ძირსა და თხემზე.
შენობები ოთხკუთხა ფორმისაა. კედლები ნაგებია ქვიშაქვის ქვატეხილით თიხაზე.
საცხოვრებელი სახლი შედგებოდა ოთახისა და მსუბუქი კონსტრუქციის დამხმარე
ნაგებობისაგან. იატაკი თიხატკეპნილია. შუა სახლში გამართულია კერა. შენობა
გადახურულია ბრტყელი და ღარიანი კრამიტით. ერთ-ერთ სახლში კარგად გამოიკვეთა
სვეტების დასამაგრებლად დატოვებული ფოსოები. როგორც ირკვევა, სვეტებზე
გადადიოდა სახურავის მხიდი კოჭები.

აღბათ, ყურადღებას იმსახურებს ბერძენ-რომაული ისტორიკოსების ცნობებიც
ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ხის საცხოვრებელი კომპლების შესახებ. ბერძენი
ისტორიკოსი ქსენოფონტე ბერძნულ ჯართან ერთად ბრუნდებოდა სამშობლოში ძვ.
წ. 401 წელს. თავის „ანაბაზისში“ იგი აგვიწერს ქართული ტომების კომპურა
სოფლებს. მნიშვნელოვანია ქსენოფონტეს ცნობები რელიეფის გამოყენებაზე
გამაგრებული სოფლების მშენებლობისას, მრავალრიცხოვან კომპებზე, რომელთაგან
ზოგი თავდაცვითი დანიშნულებისაა, უმრავლესობა კი საცხოვრებელი. კომპურა
სახლების გარდა, ქსენოფონტე აგვიწერს ამავე რეგიონში ნანახ მიწისქვეშა დარბაზს
ზედა სინაილით. ამ დარბაზის გადახურვა პირამიდული ყოფილა, რაც მოგვანიშნებს
ქართული დარბაზის გადახურვაზე უკვე ძვ. წ. V-IV საუკუნეთა მიჯნაზე. რომელი
არქიტექტორი ვიტრუვიუსი აგვიწერს კოლხეთის ხის ძეგლურა, კომპურ სახლებს და
დასძენს, რომ კოლხური კომპები, ფრიგიულიან ერთად, საცხოვრებლის უძველეს
ტიპებს მიეკუთვნებიან. კოლხურ კომპებს პირამიდული გადახურვა ჰქონიათ.

აქვე გავიხსენოთ სვანურ სოფელ ხაიშში აღმოჩენილი ხის კომპურა სახლის ოქროს
პატარა მოდელი, რომელიც ძვ. წ. III-II საუკუნეებით არის დათარიღებული. მოდელზე
მკაფიოდაა გადმოცემული კედლების მორული კონსტრუქცია, მას აქვს ღია
ფრონტონებიანი ორიგურა სახურავი. ყოველივე ეს მოგვაგონებს სვანეთის კომპურ
საცხოვრებლებს და გამოიხატული არ უნდა იყოს მათ შორის გენეტიკური კავშირიც.

აბაზოელები

არმაზისხევის აბანო. არმაზისხევის ერისთავთა სასახლიდან ათიოდე
მეტრის დაშორებით აღმოჩნდა კომპლექსში შემავალი, ანტიკური დროის აბანო (სურ.

49, 50). აბანო (სიგრძე 26,12 მ, სიგანე – 6,84 მ) ხუთი განყოფილებისაგან შედგება: გასახდელი ოთახის, საცეცხლისა და სამი საბანაო (ცივი, თბილი და ცხელი) სათავისაგან. შენობის განაპირას, დასავლეთით არის გასახდელი (იატაკი ხისა უნდა ყოფილიყო). სამხრეთის კედელში შესასვლელია. აღმოსავლეთის კედელში გაჭრილი კარით (საცეცხლის თავზე) შედიოდნენ ცხელ აბანოში. აქ შემორჩენილია კვადრატული ფილაქეთი ნაგები აუზი. ცხელი აბანო კარით უკავშირდება თბილ აბანოს, სადაც ჩრდილოეთით ნახევარწრიული ნიშაა, სამხრეთის კედელში კი – სწორკუთხა. თბილი აბანოდან გადიოდნენ ცივ აბანოში, რომელშიც სამხრეთის ნაწილში აუზი იყო მოწყობილი და იქ სამსაფეხურაანი ქვის კიბეებით ჩადიოდნენ. აუზის იატაკი დაქანებულია და კუთხეებში დატანებულია წყლის გასასვლელი კერამიკული მილები, რომლებიც უერთდება მდ. მტკვრისაკენ მიმავალ არხს. აბანო მარაგდება ორი წყალსადენით. ერთი ტრასა სამხრეთიდან, არმაზისხევიდან, მომართუბოდა და საცეცხლე განყოფილებასთან ერთოდა სადინარის მუხლს. აბანოს ეს სარეული ძალიან არის დაზიანებული. გაცილებით უკეთ არის შემორჩენილი ქვედა, იატაკქვეშა სარეული. აქ გამართულია ჰიპოკაუსტის სისტემის გათბობა ცხელი ჰაერით, რომელიც მოედინება იატაკის ქვეშ და კედლებში მოწყობილი არხებით (გათბობის ეს სისტემა შექმნილია რომში სურგი ორათას მიურ ძე. წ. I ს.). ქვედა სარეულში რიგებად დაწყობილია მრგვალი ან ოთხკუთხა აგურის 45 სვეტი. სვეტები იყო გადახურული სწორკუთხა ფილებით, რომლებიც ქმნიან ზედა სარეულის იატაკს. ამის გარდა, აბანო თბებოდა კედლებში დატანებული კერამიკული მილებით. თბილი აბანოს იატაკი, სარეულშია გადახურვა და ცხელი ჰაერის მიწოდებული მილები აქც იხეიარეა, როგორც ცხელ აბანოში.

არმაზისხევის აბანო რომაული აბანოების ტიპისაა. სწორედ ასეთი აბანოები იყო გავრცელებული მცირე აზიაში, სირიაში, სომხეთსა და საქართველოშიც. ეს აბანოები, ცხადია, განსხვავდება რომის დიდებულ თერმებისაგან და უპასუხებენ თავის პირდაპირ დანიშნულებას. აბანო მიეკუთვნება ახ. წ. II საუკუნეს.

ძალისხის საზოგადოებრივი აბანო. ეს ზომით ყველაზე დიდი აბანოა (სურ. 53). კომპლექსის ცენტრში მოთავსებულია დია ეზო – ატრიუმი (7,75 X 6,95 მ). აქ შემორჩენილია ერთმანეთთან დაკავშირებული, ტუფის დიდი ფილებით დაგებული იატაკი, რომლის ცენტრში მოთავსებულია აუზი შადრევნით. ატრიუმს დასავლეთიდან ეკერის მცირე აფსიდიანი სენაკი. მისი იატაკიც შესანიშნავად გათლილი და მორგებული ტუფის დიდი ფილებსგანაა. ამ სენაკს ატრიუმიან დაკავშირებს ორი სვეტს შორის მოთავსებული კარი. დასავლეთით იწყება აბანოს ცხელი, თბილი და ცივი განყოფილებები. მათ სამხრეთის მხრიდან ახლავს კარგად გამოხასული აფსიდები. თბილი და ცხელი აბანოს ქვეშ მოწყობილია ჰიპოკაუსტების სისტემა. სიგრძეზე – 11, ხოლო სიგანეზე სვეტების 7 რიგია. სვეტები ამოყვანილია ოთხკუთხა და მრგვალი აგურით. სვეტების ზემოდან დაგებულია დიდი ზომის ფილები და ზედ დახსმულია ჰიდრავლიკური კარხსნარის ფენა. ატრიუმის აღმოსავლეთით მოთავსებული იყო გასახდელი, რომლის ქვეშ მოდიანად არის შემონახული ჰიპოკაუსტის სვეტები. აბანოს კედლებში

ვერტიკალურად ჩაყოლებულია კერამიკული მილები. ეს მილები დაფარულია კერამიკული ფილებით. ამ ფილებსა და კედელს შორის რჩება 3-4 სმ მანძილი – სივრცე, რომელშიც მოედინებოდა ცხელი ჰაერი ოთახების გასათბობად.

აღსანიშნავია, რომ, კერამიკულ მილსადენთან ერთად, ძაღისში დამოწმებულია ტყეის მილებისაგან შედგენილი წყალსადენიც. აბანო თარიღდება II-IV სს.

ძაღისის სასახლის აბანო. ეს აბანო უფრო მცირე ზომისაა და სასახლის გვერდით მდებარეობს (სურ. 76). ისიც რომაული ტიპისაა და სამი – ცივი, თბილი და ცხელი განყოფილებებისაგან შედგება. სამივე განყოფილება ერთნაირი სიდიდისაა და ჩრდილოეთისა და სამხრეთის მხარეს აქვთ ნახევარწრიული აფსიდები. თითოეული აბანოს სიგრძეა 5 მ, ხოლო სიგანე – 2,5 მ. აბანოს ქვის კედლები შეგნდნან და გარედან შელესილია. ცხელი და თბილი აბანოების ქვეშ მოწყობილია ჰიპოკაუსტების სისტემის გათბობა, რომლის სვეტებისათვის გამოყენებულია ბრტყელი, კვადრატული და მრგვალი აგური. ცივ აბანოში დაგებული ყოფილა მოხაიკური იატაკი. მოხაიკას შემოვლებული აქვს არშია მცენარეული ორნამენტით, ხოლო არშიის შიგნით გამოსახულია ზღვის ფაუნა (ჩანს ზღვის ნიჟარა და დელფინის თავი). მოხაიკა თბილ აბანოშიც ყოფილა (რაც იშვიათია). აქ ჩანს გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტები, ფარშეგანგის გამოსახულება და ბერძნული წარწერის ფრაგმენტი. აბანოებს ემიჯნება გასახდელი – აპოლიტრიუმი. იგი გეგმაში სწორკუთხაა (4,9 X 4,7 მ). აქ უკვე მთელი იატაკი დაფარულია სიმეტრიული გეომეტრიული ნაკეთობით.

გასახდელის გვერდით, სასახლის მხარეს, მდებარეობს კომპლექსის ყველაზე თვალსაჩინო დარბაზი, რომლის ფართობი 48,6 კვმ. უდრის (8,1 X 6 მ). დარბაზის გეომეტრიული და მცენარეული მოტივების ორნამენტებით მოჩარჩოებულ ცენტრალურ არეში მოთავსებულია თემატური კომპოზიცია. კომპოზიციის ცენტრში, ეახის ტალავერის ქვეშ. მოთავსებულია დიონისეს და არიადნეს გამოსახულებები, მათ ირგვლივ კი მენადები, პანი, მუხები და წლის ოთხი დროის პერსონიფიკაციები. შემორჩენილი წარწერის მიხედვით (ავლაია, ქარიტი) უნდა ვიფიქროთ, რომ ქვემო განადგურებულ ნაწილში გამოსახული იყვნენ გრაციები. ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ მთელი ძირითადი კომპოზიცია ორნამენტებულია ჩრდილოეთით, ხოლო დარბაზის შესასვლელში მოთავსებული მოხდენილი მოტივი – ეახის ყლორტებითა და უღვაშებით შემკული მამაკაცის ნიღაბი შებრუნებულია სამხრეთით – შემოსვლელისაკენ. როგორც ჩანს, მოხაიკის პანოს აღქმა ხდებოდა ჩრდილოეთის კედლის მხრიდან, სადაც უნდა მდგარიყო საბანკეტო დარბაზის, ტრიკლინიუმის მაგიდები და სავარძლები.

გვეს გარეშეა, რომ საქმე გვაქვს ანტიკურ სამყაროში გავრცელებულ ე. წ. „დიონისეს სახლიან“. მოხაიკის ნაკეთობის იკონოგრაფია, ორნამენტაციის რეპერტუარი და სტილი ათარიღებენ მას ახ. წ. III საუკუნის პირველი ნახევრით და აკავშირებენ მოხაიკური ხელოვნების ანტიოქიის სკოლასთან.

ბიჭვინთის აბანო. ბიჭვინთის შიდაციხის აღმოსავლეთით, გალანის გარეთ, იქ, სადაც ციხის ტემპარს ამაგრებს ნახევარწრიული კომპები, აღმოჩნდა აბანოს

ნანგრევი. აბანოში იყო ხუთი ანფილადურად გაწყობილი განყოფილება: გასახდელი (აბოდიტერიუმი), ცივი აბანო (ფრეიგიდარიუმი), თბილი აბანო (ტემპიდარიუმი), ცხელი აბანო (კალიდარიუმი) და საცეცხლური. გასახდელისა და აბანოების იატაკი აწყობილია კერამიკული ფილებით. აბანოს განყოფილებების ქვეშ მოწყობილია ჰიპოკაუსტების სისტემა დაბალი სვეტებით. ბიჭვინთის აბანო თარიღდება ახ. წ. III საუკუნით. იგი ახლო ღვას რომაული ტიპის მცირე აბანოებთან და, როგორც ჩანს, განკუთვნილი ყოფილა ფართო საზოგადოებისათვის (სურ. 51, 52, 56).

არმაზციხის აბანო. ნაქალაქარის ჩრდილო-დასავლეთის მხარეს გამოკლინდა ძლიერ დაზიანებული აბანოს ნანგრევი. იგი მცირე ზომისაა (7 X 4,7 მეტრი). შემორჩენილია იატაკქვეშა გათბობის ჰიპოკაუსტების სისტემა, ორ რიგად განლაგებული მრგვალი და ოთხკუთხა აგურებით ამოყვანილი სვეტები, რომლებზეც წყო კერამიკული ფილები. შემორჩენილია წყალსაცავი აუზის და კარგად შეღესილი აბაზანის ნაშთები. კედლებში ჩანს კერამიკული წყალსადენის მილები. აბანო თარიღდება ახ. წ. II საუკუნით.

ძალისის საცურაო აუზი. ძალისის აბანოს (სურ. 57) კომპლექსიდან ხუთი მეტრის დაშორებით აღმოჩნდა საქართველოსათვის სრულიად უნიკალური ნაგებობა – საცურაო აუზი. იგი გვეგმაში სწორკუთხაა და ოთხივე მხარეს, კედლების ცენტრში აქვს ნახევარწრიული აფსიდები. აუზის სიგრძეა 33,4 მ, აფსიდებითურთ კი 39,6 მ. სიგანე – 11,5 მ. ამგვარად, აუზის ფართობია 396 კვ.მ. აუზის კედლები (სისქით 0,7-1,0 მ) ამოშენებულია მიწაში რიყის ქვით კირხსნარზე და მოპირკეთებულია მშენივრად გათლილი ქვის ფილებით. მოპირკეთებასა და რიყის ქვით აგებულ კედლებს შორის 10 სმ სისქის ჰიდრაულიკური ხსნარის იზოლაციაა გაკეთებული. აუზის ჩრდილოეთ აფსიდში, რომლითაც იგი უკავშირდება აბანოს, მოწყობილია ცხრა საფეხურიანი კიბე, სამხრეთ-აღმოსავლეთ და ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეებში აუზში აგებულია ქვის მერხები – დასასვენებლად. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, იატაკის ღონეზე მოწყობილია 0,2 მ დიამეტრის ტრაპი, ხოლო კედლის მეორე მხრიდან – კარგად გაკეთებული ჩამკეტი მოწყობილობა, რომელიც შეერთებულია გათლილი ქვით ნაგებ კანალიზაციის კოლექტორთან. ტრაპისკენ დამრეც იატაკს ჰქონდა ჰიდრაულიკური ხსნარის საფენი. საცურაო აუზი წყლით ივსებოდა დასავლეთის მხრიდან ორი მილსადენის საშუალებით. საცურაო აუზი დაკავშირებულია აბანოსთან და აგებული უნდა იყოს ახ. წ. II საუკუნეში ან III საუკუნის დასაწყისში.

აკლამაშვი

ქალაქებს ჩვეულებრივად აკრავს სამაროვნები. დედაქალაქობის პერიოდის მცხეთაში ექვსი ტიპის სამარხი გვხვდება: ორმოსამარხი, ქვისსამარხი, ქვევრსამარხი, კრამიტსამარხი, აგურისა და თიხის ფილებით ნაგები სამარხი. ყველაზე მეტი რაოდენობით აღმოჩენილია ქვის სამარხი. ეს ბუნებრივია, ვინაიდან ასეთი სამარხები

უმთავრესად ახ. წ. I საუკუნიდან ვრცელდება. იმ დროს, როდესაც მცხეთის და მისი გარეუბნების მოსახლეობა მრავალრიცხოვანია და მჭიდროდ დასახლებულიც. ქალაქის მოსახლეობის ძირითადი ფენების (ხელოსნები, ვაჭრები, მხედრები და სხვა) სამარხებთან ერთად გვხვდება მთლიანადკვეთილი სამარხები – სამეფო კარის მოხელეთა სარკოფაგები, ერისთავთა და მათი ოჯახის წევრთა, აგრეთვე სხვა წარჩინებულთა სამარხები, ბოლოს, მაცხოვრებლის ტიპის აკლდამები – აღბათ, მეფისა თუ მისი ოჯახის წევრთა სამარხები.

არმაზციხის-ბაგინეთის აკლდამა. არმაზციხის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, კლდეშვერდის თავზე აღმოჩნდა პირველი ასეთი აკლდამა. მისი საფუძველი კლდეშია ჩადგმული. ამ მიზნით კლდისთავი მოსწორებულია და შემდეგ იქ აკლდამა აუშენებიათ. იგი სრულიად დანგრეულია. ადგილზე აღმოჩნდა მხოლოდ წყობის მცირე ნაწილი, რომელიც საფუძველს გვაძლევს მისი გეგმის აღსადგენად. აკლდამა შედგებოდა ორი ნაწილისაგან: წინა ნაწილია წინკარი ფართობით 5,4 კვმ. და დასაკრძალავი სენაკი ფართობით 7,4 კვმ. ძირითადი სენაკი კვადრატულია, ხოლო წინა ნაწილი მოგრძო. მას კლდეში ნაკვეთი სამსაფეხურიანი შესასვლელი ჰქონდა. ადგილზე შემორჩენილი იყო კედლების საფუძველის პირველი ქვედა და, ნაწილობრივ, მეორე რიგი. კვადრები კარგად არის გათლილი და საგანგებოდ მჭიდროდ მორეცხული იმდენად, რომ კუთხეებში ჩასმულია საგანგებოდ გამოთლილი კუთხური ქვები. გარდა ამისა, კვადრები ერთიმეორეზე ღიითონის სამაგრებით ყოფილა გადაბმული და მათი ბოლოები ტყვიით ჩადუღებული. ეს კვადრები წარმოადგენდა მოპირკეთებას, მის უკან კი იყო კირით ნაშენი ფლეთილი ქვის წყობა. მასზე, პერანგის შემორჩენილი ანაბეჭდების მიხედვით, შეიძლება განვსაზღვროთ აკლდამის პირენადელი სიმაღლე – დაახლოებით 1,5 მ. აკლდამაში გადარჩენილი ინვენტარის მიხედვით იგი შეიძლება დათარიღდეს ახ. წ. I-II საუკუნეებით.

აკლდამა სადგურ მცხეთასთან. ეს აკლდამა აღმოჩნდა სადგურის მიდამოებში. ბაგინეთის ქედის კალთის ძირში. იგი აგებულია საგანგებოდ ამოჭრილ ქვებულში, რომლის კედლები გამაგრებულია ნატეხი ქვით. თვით აკლდამა ოთხკუთხა ფორმისაა. მიუხედავად თავისი მცირე ზომებისა (175-180 X 2,35 მ. ე. ი. მისი ფართობი სულ 4.2 კვმ. შეადგენს), იგი მონუმენტურ შთაბეჭდილებას ტოვებს. აღმოსავლეთის კედლის ცენტრში გაჭრილია დაბალი, მკაფიო, პროფილიანი კარი. კედლები აგებულია კარგად გათლილი ქვის კვადრებით. ამავე ქვითაა გამოყვანილი აკლდამის ნახეარწრიული კამარა. იატაკი შედგენილია ქვის ფილებით. შიგნით აკლდამის კედლები და კამარაც გულდასმით იყო შეღესილი ჰიდრავლიკური კირხსნარით. აღსანიშნავია, რომ აკლდამა აგებულია მშრალი წყობით, მაგრამ ჩამოტეხილი კუთხეები და ფართო ნაწიბურები კირთაა ამოღესილი. ერთადერთი გახსნილი აღმოსავლეთის ფასადი დგას ერთსაფეხურიან ცოკოლზე და დასრულებულია მარტივლავგარდნიანი ფრონტონით. საყურადღებოა, რომ ლავგარდნის ქვედა კუთხეები, ტიმპანი და კედლის ზედა ნაწილი გამოკვეთილია ერთ ქვაში. რაც სიმტკიცეს მატებს ფრონტონს და ამასთანავე მიგვითითებს სახელოვებზე ხის ხუროთმოძღვრების ხერხებიან. აკლდამის ორკალთიანი სახურავი

დახურულია მცხეთის მიდამოებისათვის დამახასიათებელი, დიდი ზომის ბრტყელი და ღარისებრი კრამიტით. ამ მხრივაც აკლდამა წარმოადგენს იშვიათობას - აქ თავდაპირველი სახით, ადგილზე შემორჩენილია უძველესი კრამიტის სახურავი. სამარხში შემორჩენილი ფიჯრები, რკინის საღებავები და სარეცლის ვერცხლის ღვარები გვიჩვენებენ, რომ მიცვალებული (ქალი) ესვენა სარეცელზე. მოუხედავად გაძარცვისა, შემორჩენილი სამარხი ინვენტარი აშკარად გვიჩვენებს, რომ საქმე გვაქვს ქართლის მმართველი წრის წარმომადგენელთან. აკლდამა აგებულია ახ. წ. I საუკუნის ბოლოს და შედის ანტიკური ხუროთმოძღვრების წრეში. მაგრამ მას იმთავითვე ახასიათებს მრავალი თავისთავადი ნიშანი: ფასადის გადაწყვეტა აქ ორიგინალურია, ფრთხილს არა აქვს ჰორიზონტული კარნიზი, რაც იშვიათობაა ბერძნულ და რომაულ არქიტექტურისათვის და, პირიქით, დამახასიათებელია შემდგომი პერიოდის ყველა ქართული ტაძრისათვის. წყობაში არ შეიმჩნევა კლასიკური არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი მკაცრი სისტემა. სწორკუთხა ფორმის შენობის კედლები დახურულია ნახევარწრიული კამარით, ორფერდა სახურავით და სხვა მრავალი.

სამშენებლო ტექნიკა

ძვ. წ. I ათასწლეულში სამშენებლო ტექნიკა ეყარება ძველ ტრადიციებს. მაგრამ, საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობების შესაბამისად, აჯიარებს საკუთარ ტექნიკურ ბაზას. სამშენებლო მასალების შერჩევას განსაზღვრავდა მისი არსებობა მშენებლობის ადგილას. უინაიდან მასალის ტრანსპორტირება წარმოადგენდა მშენებლობის ყველაზე შრომატევად ოპერაციას. მთიან საქართველოში ძირითადი სამშენებლო მასალა ქვა იყო. ქვეყნის სამხრეთის რაიონებში იხმარებოდა ვულკანური ქანები (ანდეზიტო-ბაზალტები). ფართოდ გამოიყენებოდა დასამუშავებლად ადვილი ქვიშაქვები და ტუფები. მაგრამ ფასობდა უფრო მტკიცე კირქვებიც. ძვ. წ. VI-V საუკუნეებში ჯერ კიდევ გამოიყენება ციკლოპური წყობა, მაგრამ ძვ. წ. IV საუკუნის შემდეგ ურცვლდება კვადრული წყობა, როგორც საუბუძველი აღონის კედლებისათვის, ასევე დამოუკიდებლად (სურ. 61, 62) კარგად გათლილი კვადრები ეწყობოდა მშრალად, უხსნაროდ და ერთმანეთთან გადაბმული იყო ხის ან ღიოთხის ორმაგი მერცხლის კუდის სახის პირონებით ან რკინის გამარებით, ბუდეების ტყვიით ჩადუღებით (არმაზციხე, გორი, უფლისციხე, წიწამური). ამავე პერიოდშია კვადრების რუსტებიანი წყობა დაუქუშავებელი ზედაპირით და გათლილი ნაწიბურებით (ვახი). ქვის წყობა ჰორიზონტალურია, ყოველ რიგში ეწყობა ერთნაირი სიმაღლის ქვები, მაგრამ თვით წყობის რიგები სიმაღლეში განსხვავებულია. წყობა ყოველთვის გულდასმითაა შესრულებული. კვადრები განსაკუთრებული მოხდილობითაა გადაბმული შენობის კუთხეებში. სადაც იხმარებოდა საგანგებოდ გამოთლილი კუთხური ქვები - საკდურები (არმაზციხის აკლდამა). ქვის დასამუშავებლად სხვადასხვა იარაღი გამოიყენებოდა. კვადრების სხვადასხვაგვარად დამუშავებული ზედაპირები

მოგვანიშნებს, რომ გამოიყენებოდა ნაირნაირი იარაღი: წერაქვი, წალკატი, ძალაყინი, ბადისპირი და სხვა (სურ. 63). წიწამურის სერზე, ქვის წყობაში აღმოჩნდა ქვის საკვეთი რკინის იარაღი, ხოლო არმაზციხის სვეტებიან დარბაზში – ბრინჯაოს ფარგალიც.

როგორც აღინიშნა, წყობის სიმტკიცისათვის კვადრები ერთმანეთთან სამაგრებით იყო დაკავშირებული. უმეტეს შემთხვევაში, ეს სამაგრები „ორმაგი მერცხლის კედის“ ფორმისაა და ფოსოში ჩადგმულია მუხის პირონები. წიწამურის ქედზე გამოვლენილ წყობაში კვადრები გადაბმულია თარაზულად და შეეუღლადაც. თარაზული გადაბმისათვის გამოიყენებოდა ისრისპირისებრი პირონები, ხოლო შეუული სამაგრები ბრტყელია. პრინციპული მოყვანილობის.

სარკინეს გრძელი მინდვრის გათხრების დროს აღმოჩნდა საკმაოდ დიდი სახელოსნო, სადაც სრულდებოდა ლითონის დაწურვასა და შემდგომ დაშუშებასთან დაკავშირებული რთული სამუშაოები. აღმოჩენილია რკინის საწური ბრძმელების ნანგრევები, ლითონის გამოსადნობ სხელოსნოში რამდენიმე განყოფილებაა, ამათგან, ერთში რკინის გამოწურვა წარმოებდა (იატაკზე დაღვენიანი რკინის წიდაა), მეორეში – ტყეის გამოღობა ხდებოდა, მესამეში – სპილენძის. აქ მზადდებოდა რკინის ცულები, ქვის სათლელი იარაღის ნაშადები და სხვა.

კვადრული წყობა გამოიყენებოდა ძირითადად საზოგადოებრივ შენობებში და მდიდრულ ნაგებობებში, როგორც სახელების კედლები შენდებოდა აღნიხთ ქვის ცოკლებზე. ასეთივე ხერხა გამოიყენებოდა თავდაცვით კედლებში, რადგან აღნიხის წყობა კარგად უძლიანდებოდა კედელიმხგრეველი მანქანების დარტყმებს. ამავე მიზნით, კედლებში დატანებულია ხის მორები როგორც განივად, ისე გრძობად ფასადის საბრტყის მიმართ. აღნიხი ფართოდაა გამოიყენებული ზღუდეებისა და ციხე-კოშკების მშენებლობაში (არმაზციხე, სარკინე, წიწამური, გორი). იხმარებოდა გამომწვარი და გამოუწვავი აღნიხი, როგორც კვადრატული, ისე მოგრძობ სწორკუთხოვანი – მთელი აღნიხის ნახევარი. ეს საჭირო იყო წყობაში კუთხეების გადაბმისათვის.

ძვ. წ. I ათასწლეულის დასასრულის კედლების აგებისას უკვე გამოიყენება კარის დუღაბი. ქართული წყაროების თანახმად, ქვეთკარი იბერიაში შემოღებულია ძვ. წ. III საუკუნეში – „და ამ არღამმან შემოიღო ქვეთკარისა შენობა“, მაგრამ თეიმურაზ ბატონიშვილის განმარტებით, „არღამმან ყოველია და უმრავლესთა ადგილთა ივერისთაა ამცნო ციხეთა შენებულებათა სიმაგრეთასა ქვეთ კართა ქნაი. ამისათვის მიაწერეს მას შემომღებლობა ქვეთკართა ძველთა მემატკანეთაგან ქართულთა“. თეიმურაზის მიხედვით, არღამის დამსახურება ქვეთკარის გაგრძელება იბერიაში. ყოველ შემთხვევაში, ძვ. წ. I ათასწლეულის უკანასკნელ საუკუნეებში თითქოს წინადა კარის დუღაბიანი კედლები, ახ. წ. I ს. მრავალ ნაგებობაში კი უკვე ამკარად გამოიყენებოდა დუღაბი. ამის შედეგად წყდება ან იკვეცება ციხესიმაგრეების აღნიხით მშენებლობა. დუღაბი, ბუნებრივია, აღნიხის წყობას გამოირიცხავს და გაბეჭდილად იკაფავს გზას.

ტრადიციული, საყრდენ-კოჭოვანი სისტემის თანდათან ვითარდება. ამ სისტემას კარგად ასახავს ქვის კოჭოვანი პლაფონები უფლისციხეში. ბანურ სახურავებთან

წრფელად მჩლიკა ორფერდა, კრამიტით დახურული სახურავები. კრამიტი ფართოდ გრცელდება ძვ. წ. IV-III საუკუნეებში. როგორც ვხედავთ, კრამიტით იხურება არა მარტო სამოქალაქო ნაგებობანი, არამედ თავდაცვითი კედლები, აგრეთვე მათი კომპლექსი და ბურჯები. კრამიტი სამშენებლო საქმის განვითარების მანიფესტატია და საქალაქო ცხოვრების მაღალ დონესაც მოწმობს. ამ მხრივ საგულისხმოა იბერიის სტრატონისეული შეფასება: „მართლაც, იბერია მეტწილად კარგად არის დასახლებული ქალაქებითა და დაბებით. ისე რომ, იქ არის კრამიტანი სახურავები...“

იბერიის ქალაქებში ხმარებული კრამიტი ორი სახისაა – ბრტყელი და ღარისებრი. ბრტყელი კრამიტი (სოლენი) ფართო ტრაპეციისებრი მოყვანილობისაა. მას ზედა ნაწილი უფრო განიერი აქვს, ვიდრე ქვედა. გრძივი გვერდები კი აკვეცილი. კრამიტის სიგრძეა – 52,5 სმ, 50 სმ, 46,5 სმ. სიგანე თავში – 44,6 სმ, 41,5 სმ, 37,5 სმ, სიგანე ბოლოში – 36 სმ, 30,5 სმ, 29,5 სმ. კედლების სიმაღლე გარედან – 5-6 სმ.

ღარისებრი კრამიტი (კალიპტერი) წარმოადგენს თიხის ღარს, რომლის ქვემო ნაწილი უფრო ფართოა და ზეითიკენ თანდათან ვიწროვდება. კრამიტის სიგრძეა – 48,3 სმ, 50 სმ. ფართო ნაწილის სიგანე – 19,5 სმ, 21,3 სმ, ვიწრო ნაწილის სიგანე – 14,6 სმ, 13,8 სმ. კრამიტს ზურგზე გაკეთებული აქვს ქიმი, რომლის დანიშნულებაა ზედა მწკრივის ღარიანი კრამიტის ჩამოცურებისაგან შეკავება. გაშრობამდე კრამიტს ჩარხზე უკეთებოდა ქიმი. ქიმის ჩასამაგრებლად ოსტატი ცერით აკეთებდა ფოსოს და მასში სეამდა ცალკე დამზადებულ ქიმს. კრამიტის ზედაპირი წიფლად იღებებოდა (სურინჯი), რაც იცავდა მას ატმოსფერული ნალექებისაგან, ამასთანავე სილამაზისათვის. მცხეთური კრამიტის ზედაპირზე ჩანს სხვადასხვა ნიშნები. ეს ნიშნები შესრულებულია წვეტიანი იარაღით (ხის) ან იშვიათად, თითხით. ამ ნიშნების მნიშვნელობაზე ახრთა სხვადასხვაობაა. ფიქრობენ, რომ ეს არის ან მზა პროდუქციის აღმნიშვნელი რიცხვითი მნიშვნელობა, ან ოსტატის ნიშანი, ან სახელოსნოს ნიშანი – გამომოქსავებული პროდუქციის აღრიცხვისათვის. სახურავის მთელი ზედაპირი მთლიანად იფარებოდა ბრტყელი კრამიტით, ხოლო ვიწროღარიანი კრამიტით იხურებოდა ბრტყელ კრამიტებს შორის შექმნილი ნაკურები. ბენიური შემთხვევით, დღემდე შემორჩენილია პირიანდელი კრამიტის სახურავი მცხეთის აკლდამაში

მხატვრული ხერხები

ამ მრავალრიცხოვან მასალაში, რომელიც აღმოჩენილია ბოლიდროინდელი არქეოლოგიური გათხრების წყალობით (სვეტების ბაზისები და კაპიტელები, ლავგარუნების ფრაგმენტები, კესონები და პრიტილირებული ნაწილები), ყველაზე საყურადღებო მანაც სვეტისთავებია, ვინაიდან ყველაზე უკეთ ასახავენ ეპოქისათვის დამახასიათებელ თვისებებს, განსაზღვრავენ სტილის ხელოვნებაში.

არმაზციხის „სვეტებიანი დარბაზის“ სვეტები (სურ. 65). ამ დარბაზში გრძივ ღერძზე მდგარა ექვსი ხის სვეტი ქვის ბაზისით და კაპიტელებით. ყველა ბაზისი

ადგილზე აღმოჩნდა, ხოლო სვეტისთავეების მხოლოდ ნაწილი გადაარჩა. ბაზისებიცა და სვეტისთავეებიც გამოირჩევა სისადავითა და მარტივი პროფილირებით. კაპიტელი შედგება აბაკისა (მაღალი, გვერდში კვადრატული ფილა) და ყელისაგან. ასევე მარტივია ბაზისი – ოთხკუთხა პლინტზე მოთავსებულია დიდი და ყელი, რომელიც გადადის სვეტში. დარბაზი თარიღდება ძვ. წ. III საუკუნით, მაგრამ აქ არა ჩანს არავითარი მსგავსება ბერძნულ-ელენისტურ სამყაროსთან და ხასიათით უფრო წინა აზიის არქიტექტურულ ტრადიციების არეალშია. დარბაზის ბაზის-კაპიტელები თავიანთი ფორმით მოგვაგონებენ კლდეში ნაკვეთ აკლდამების პორტიკის სვეტებს პაფლაგონიაში. არმაზციხის სვეტებს არ ჰქონიათ დეკორატიული ფუნქცია, იგი ძირითადად კონსტრუქციული ელემენტია და ამ მხრივ პირდაპირ პასუხობს თავის დანიშნულებას.

აქვე არმაზციხეზე, ნაპოვნია კორინთული სვეტისთავეის ქვედა ნაწილი. აკანთის ფურცლების მოყვანილობის მიხედვით, იგი შეიქმნება ძვ. წ. I საუკუნეს მივაკუთვნით.

არმაზციხის ქვეყის სასახლის კაპიტელი (სურ. 69). აღმოჩნდა სასახლის კედელთან. კაპიტელის სიმაღლეა 47 სმ, აბაკის გვერდის ზომებია – 61 და 57 სმ. სვეტისთავე სრულიად გამოფიტულია და მხოლოდ ქვედა ნაწილში იკითხება აკანთის ფურცლების კვალი. სვეტისთავე უნდა ეკუთვნოდეს ნაგებობას, რომელიც ახ. წ. I საუკუნეში მდგარა.

ს ა რ კ ი ნ ე ს ი ო ნ უ რ ი კ ა პ ი ტ ე ლ ი . კაპიტელი აღმოჩნდა რკინის სახელოსნოს ნაშთებში. იგი აქ სხვა ადგილიდან არის მოხვედრილი. კაპიტელს (სურ. 74) აგვირგვინებს კვადრატული აბაკი, რომლის საფასადო მხარეები მორთულია იონიკებით, გვერდითი მხარეები კი სადაა. ჰორიზონტალური საფილუტე ბაფთა რელიეფურად არის ამოხიდილი. მის ქვეშ კაპიტელის ბაზისში მთლიანად დაფარულია ლოტოსის ყვავილის ორი გამწვანებული ფურცლით და შუაგულში ჩასმული რვაფურცლიანი ვარდულით. ბაზისში ქვეშა ორეები დაფარულია პალიმეტებით. ყელს საზღვრავს ასტრაგალი, სადაც მოგრძო ფორმის მარგალიტებია მოთავსებული. ვილუტები გამოხიდილი, რელიეფური ბაფთებით ხასიათდება და არქაიზებულია. სვეტისთავე თარიღდება გვიანელენისტური დროით – ძვ. წ. II ს. მისი ზომებია – აბაკის სიგანე – 329 მმ, კაპიტელის სიგანე – 406 მმ, სიმაღლე აბაკამდე – 136 მმ.

ვ ა ნ ი ს კ ო რ ი ნ თ უ ლ ი კ ა პ ი ტ ე ლ ი . კაპიტელი აღმოჩნდა ვანის საფეხურებიანი საკურთხეველის გათხრის დროს (სურ. 66, 67, 75). იგი მაგარი ჯიშის კორქვისაგან არის დამზადებული და ორი იარუსისაგან შედგება. ქვედა იარუსი აკანთის უიწრო და ფართო ფთხლებით შედგენილი კალათაა. ზემო იარუსის ოთხივე გვერდზე ქალღმერთის ჰორელიეფური ბიუსტია. ქალღმერთის გამოსახულება ხასიათდება მოგრძო, ოდნავ შეზრუნებული თავით. კარგად შეიმჩნევა ორი ნაწნავი. სამოსელი ოდნავ შეიმჩნევა. უკეთ შემორჩენილია სამხარიღლივე სარტყელი. ბიუსტის გარშემო თავისუფალი არეები წერილი მცენარეული ხეებით არის შევსებული. კუთხის ვილუტების ბაზისები დაფარულია აკანთის ფთხლებიანი სამიწეროვანი სარტყლებით. კაპიტელის ფუძე არაა დანაწევრებული კანელორებით, რაც გვიჩვენებს, რომ კაპიტელი გლევი სვეტს აგვირგვინებდა. ვანის კაპიტელი ტაპილოგოურად ახლოა

მეორე ახის გვიანელინსტურ ხანის ძეგლებთან. იგი თარიღდება ძვ. წ. II ს-ით. კაპიტელის სიმაღლე 450 მმ, სიგანე - 750 მმ.

ვანში, იმავე საკურობელების გათხრას დროს, აღმოჩნდა კიდევ რამდენიმე კაპიტელი. ორი კაპიტელი არაფრით განიჩევა ერთმანეთისაგან. ამ კაპიტელებში, ფიგურული კაპიტელებისაგან განსხვავებით, ქალღმერთის ნაკეთის ნაცვლად, ვარდულია მოთავსებული. აქვე ვანში აღმოჩენილია პილასტრის კორინთული კაპიტელი. აგრეთვე ერთი განსხვავებული სწორკუთხა სვეტის კაპიტელი, იგი ქუშაქვისგანაა დამზადებული და მარტივი ფორმისაა. ექნის პროფილი ნაოთხალი ლილივია. გამოყოფილია ყელიც დახრილსიბრტყეობანი სარტყლით. ეს კაპიტელი თავისუფლად მდგომ სვეტს ეკუთვნოდა და თარიღდება ელინისტური ეპოქით.

საირხის დორიული კაპიტელი. იგი თეთრი კირქვისგანაა გამოთლილი. მასში, აბაკოსა და ექნის გარდა, ფორმირებულია ყელიც, რომელიც ექნისგან ორი ღრმა ღარიო გამოყოფა. აბაკო მალალი, გვერდში კვადრატული ფორმის სადა ფილია. ექნის მიული ზედაპირი დაფარულია ლოტოსის ყვავილის ფურცლების ხუთი რიგით, რაც გამოხატავს ლოტოსის ყვავილის გამწიფ გვირგვინს. ყვავილის ფურცლების მხატვრული დამუშავება უახლოვდება გვერდური ორნამენტაციის ფორმებს. ექნისი ყურადღებას იქცევს თავისი ფორმით. მისი პროფილი ქვემოთაა ჩამოხიდიული და აბაკო დაკედებულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. საირხის კაპიტელში დორიული ფორმები შეუთავსება გვერდური არქიტექტურის პტოლემათოსურ სტილს. კაპიტელი ძვ. წ. II-1 სს. თარიღდება. მისი აბაკოს ზომია ერთმეტრიანი კვადრატი, კაპიტელის მიული სიმაღლე 50 სმ. იმავე საირხის მიდამოებში აღმოჩნდა პილასტრის კაპიტელიც, რომელიც მორთულობით პირველი კაპიტელის იდენტურია.

ციხიაგორას ხარის ორმაგპროთოშიანი კაპიტელი. ციხიაგორას სატაბო კომპლექსის (სურ. 71) გათხრების დროს აღმოჩნდა კირქვისაგან გამოკვეთილი კაპიტელი. ეს არის ორი ხარის ან მოხერის ორმაგა პროტომის ქანდაკება. იგი თავისი კონსონაციით იდენტურია აქემენიდური პერიოდის ორმაგპროთოშიანი კაპიტელებისა. აქემენიდურ არქიტექტურაში ყველაფერი და მათ შორის კაპიტელები ემორჩილებიან ერთიან პროგრამას - სამეფო ხელისუფლების განდილებას. ამას ემსახურებოდა პერსეპოლისის კაპიტელების მძლავრი და მკაცრი ხარების სტატიკური ფორ. ციხიაგორას კაპიტელზე გამოსახულია ნული მოხერები მოწყვნილი გამომეტყველებით. მორთულობის მხრეაც ეს კაპიტელი დამორებულია აქემენიდური პლასტიკის სტილს. აქ უარყოფილია ფაფარი, კისრის ვარდულებიანი სარტყელი და სხვა მრავალი. ირანისაგან დამორებულ რეგონებში აქემენიდური არქიტექტურული ფორმები იმპერიის დამხობის შემდეგაც ხანგრძლივად დროის განმავლობაში აგრძელებენ არსებობას. ელინისტური არქიტექტურის ფორმებისა და ორნამენტული სახეების უპირატეს პერიოდში ციხიაგორას კაპიტელში ელინისტური პლასტიკის კვალი არ შეინიშნება. ამგვარად, ეს კაპიტელი გარდამავალ საფეხურზეა ძვ. წ. IV საუკუნეში, როდესაც აქემენიდური არქიტექტურული სტილი გსას უთიბობს ელინისტური მხატვრული ტრადიციების ჯერ კიდევ უაღრესად სუსტად გამოხატულ ნიშნებს.

დედოფლის მინდერის ლოტოსისებური კაპიტელები. დედოფლის

მკორე ახის გვიანელინისტორ ხანის ძეგლებთან. იგი თარიღდება ძვ. წ. II ს-ით. კაპიტელის სიმაღლე 450 მმ, სიგანე - 750 მმ.

ვანში, იმავე საკუროხეველის გათხრის დროს, აღმოჩნდა კიდევ რამდენიმე კაპიტელი. ორი კაპიტელი არაფრით განიზივება ერთმანეთისაგან. ამ კაპიტელებში, ფოფურული კაპიტელებისაგან განსხვავებით, ქალღმერთის ნაკეთის ნაცვლად, გარდუღაა მოთავსებული. აქვე ვანში აღმოჩენილია პილასტრის კორინთული კაპიტელი. აგრეთვე ერთი განსხვავებული სწორკუთხა სვეტის კაპიტელი; იგი ქვიშაქვისგანაა დამზადებული და მარტივი ფორმისაა. ექნის პროფილი ნაოთხალი ღიღია. გამოყოფილია ყველაც დახრილსიბრტყეებიანი სარტყლით. ეს კაპიტელი თავისუფლად მდგომ სვეტს ეკუთვნოდა და თარიღდება ელინისტური ეპოქით.

საირხის დორიული კაპიტელი. იგი თეთრი კირქვისგანაა გამოთლილი. მასში, აბაკისა და ექნის გარდა, ფორმირებულია ყველაც, რომელიც ექნისგან ორი ღრმა ღარიო გამოყოფა. აბაკა მაღალი, გვერდში კვადრატული ფორმის სადა ფილაა. ექნის მიუღი ზედაპირი დაფარულია ლოტოსის ყვავილის ფურცლების ხუთი რიგით, რაც გამოხატავს ლოტოსის ყვავილის გამლიღ გვირგვინს. ყვავილის ფურცლების მხატვრული დამუშავება უახლოვდება ეგვიპტური ორნამენტაციის ფორმებს. ექნუსი ყურადღებას იქცევს თავისი ფორმით. მისი პროფილი ქვემოთაა ჩამოხდიული და აბაკზე დაკიდებულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. საირხის კაპიტელში დორიული ფორმები შეუთავსდა ეგვიპტური არქიტექტურის პტოლემეაითოსურ სტილს. კაპიტელი ძვ. წ. II - I სს. თარიღდება. მისი აბაკის ზიმა ერთმეტრეანი კვადრატი, კაპიტელის მიუღი სიმაღლე 50 სმ. იმავე საირხის მიდამოებში აღმოჩნდა პილასტრის კაპიტელიც, რომელიც მორთულობით პირველი კაპიტელის იდენტურია.

ციხიავორას ხარის ორმაგპროთომიანი კაპიტელი. ციხიავორას სატაძრო კომპლექსის (სურ. 71) გათხრების დროს აღმოჩნდა კირქვისაგან გამოკვეთილი კაპიტელი. ეს არის ორი ხარის ან მოზერის ორმაგი პროტომის ქანდაკება. იგი თავისი კომპოზიციით იდენტურია აქემენიდური პერიოდის ორმაგპროთომიანი კაპიტელებისა. აქემენიდურ არქიტექტურაში ყველაფერი და მათ შორის კაპიტელები ემორჩილებიან ერთიან პროგრამას - სამეფო ხელისუფლების განდიდებას. ამას ემსახურებოდა პერსეპოლისის კაპიტელების მძლავრი და მკაცრი ხარების სტატკური იერა. ციხიავორას კაპიტელზე გამოსახულია წყალი მოზერები მოწყენილი გამომეტყველებით. მორთულობის მხრივაც ეს კაპიტელი დაშორებულია აქემენიდური პლასტიკის სტილს. აქ უარყოფილია ფაფარი, კისრის ვარდულებიანი სარტყელი და სხვა მრავალი. ორანისაგან დაშორებულ რეკონებში აქემენიდური არქიტექტურული ფორმები იმპერიის დამხობის შემდეგაც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში აგრძელებენ არსებობას. ელინისტური არქიტექტურის ფორმებისა და ორნამენტული სახეების უპირატეს პერიოდში ციხიავორას კაპიტელში ელინისტური პლასტიკის კვალი არ შეინიშნება. ამგვარად, ეს კაპიტელი გარდამავალ საფეხურზეა ძვ. წ. IV საუკუნეში, როდესაც აქემენიდური არქიტექტურული სტილი გსას უთმობს ელინისტური მხატვრული ტრადიციების ჯერ კიდევ უაღრესად სუსტად გამოხატულ ნიშნებს.

დედოფლის მინდერის ლოტოსისებური კაპიტელები. დედოფლის

მინდერის სატაძრო კომპლექსის გათხრების დროს აღმოჩენილია 12 კაპიტელი (სურ. 72). ტიპოლოგიურად ეს კაპიტელები ერთმანეთისაგან არ განიირევიან და განსხვავდებიან მხოლოდ დეკორატიული არშიის მორთულობით. ეს კაპიტელები ფორმით მოგვაგონებენ აქემენიდურ ხარისებრ ბაზისებს. კაპიტელის ტანზე ამოკვეთილია ლოტოსის ყვავილის ვიწრო ფურცლები, ზედა არშიაზეა წნულში ჩართული ვარდულები, ეს გვიანხეთური ორნამენტია, რომელიც მიჩნეულია დაუსრულებელი მოძრაობის, უსრულობის სიმბოლოდ. დედოფლის მინდერის კომპლექსი დათარიღებულია ძვ. წ. I საუკუნით.

ანტიკური პერიოდის ქართული არქიტექტურა ხასიათდება სისადავითა და ორგანულობით. მასების განაწილებისა და საერთო ორგანიზაციის საფუძველს წარმოადგენს სწორკუთხედი, რომელიც ხშირად უახლოვდება კვადრატს: შენობებს ახასიათებთ მარტივი პროპორციები (1:1, 1:2). შენობათა კომპოზიცია ექვემდებარება სიმეტრიის ძრითად ღერძს, რომელიც ავლენს მათ ფორნტალობას ხაზგასმული ფასადით. შესასვლელი (ხშირად სამხრეთის მხრიდან) წარმოადგენს ფასადის კომპოზიციურ ცენტრს. სვეტები რიტმულადაა განაწილებული ერთნაირი მანძილით.

შენობათა დეტალურმა გახომამ გამოაგონა ის სიგრძის სახშითა ერთეულები, რომლითაც სარგებლობდნენ ხუროთმოძღვრები და მშენებლები. როგორც გაირკვა, სიგრძის ძრითად საზომს ძვ. წ. I ს. მეორე ნახევარში წარმოადგენდა წყრთა, რომელიც უდრის 52 ხანტიმეტრს. ამ წყრთის ჯერადია არმაზციხის სვეტებიანი დარბაზის და მცხეთის, გორის, სარკინეს შენობათა კედლები და ძრითადი ნაწილები. არმაზციხის აღიხის აგურის ზომებია - 52 X 52 X 12 სმ, 26 X 52 X 12 სმ, სამადლოში - 50 X 50 X 10 სმ, 50 X 22 X 11 სმ. ასეთივე ზომები ახასიათებს კრამიტსაც. შემდგომ, უფრო გვიანდელ ნაგებობებში შეიმჩნევა ამ ზომების შემცირების ტენდენცია 46-48 სმ, 44, 46, 47 სმ. დაეადგინეთ, რომ ახ. წ. I საუკუნეში უკვე ქრება აღნიშნული განზომილების ჯერადი ზომები და სამაგიეროდ ნაგებობათა ნაწილების უმრავლესობის ზომები 16 სმ-ის ჯერადია. სვეტებიანი დარბაზის მომიჯნავე შენობის კედლები ამოყვანილია თლილი ქვით, რომელია შორის ეხედებით მხოლოდ შემდეგ განზომილებას: 16, 32, 48 სმ. ამავე ნაგებობაში მოთავსებულია ბაღისებრი წყობა, სადაც ქვების ზომაა 16 X 16 სმ, ამავე პერიოდის აბანოში მცირე შევრილების სიგრძეა 16 სმ, დიდი შევრილებისა 47-48 სმ. შესაძლებელია ეს არის ბიჯის მეექვსედი ნაწილი - „ციდა“ - 16 სმ. შესაძლებელია, რომ შემდეგ პერიოდებში ასევე ფართოდ გაერცვლებული სახში ერთეული - ადლი წარმოადგენდა „დიდ წყრთას“, ე. ი. ტოლი იყო ორი წყრთისა. ძველი საქართველოს სიგრძის სახშითა ერთეულების საახლოვე წინა ახისა და მცირე ახის (ბაბილონი - 53,1 სმ, პერსეპოლისი - 52,5 სმ, ურარტუ - 51,8 სმ, ევვატე - 52,4 სმ) სათანადო განზომილებებთან - წყრთასთან კვლავ ერთხელ აღასტურებენ იბერიის იმდროინდელი ხელოვნების მჭიდრო ურთიერთობას ძველი აღმოსავლეთის კულტურებთან.

არმაზციხის სვეტებიანი დარბაზის სვეტებში, სადაც ხის ღერო შეთავსებულია ქვის ბაზის კაპიტელებთან, შეიძლება დაეინახეთ კავშირი სიროხეურ ნაგებობებთან და განსაკუთრებით პაულაგონის კლიფიანი აკლდამების სვეტებთან. რაც შეეხება

ადვილად შესაძრწნვეია, თუ ანტიკური პერიოდის არქიტექტორები და მშენებლები როგორ სრულყოფენ ხისა და ქვის დამუშაების მრავალსაუკუნოვან ტრადიციებსა და გამოცდილებას. ცრუთალოენი გადახურვის სისტემის განვითარების შედეგად იქმნება დარბაზული გვირგვინის სახეები და შემდეგ ნახევარწრიული თაღები, კამარები და გუმბათები. პირველყოფილ საზოგადოებაში გაჩენილი პრიმიტიული საყრდენები ამ პერიოდში გარდაიქმნა უკვე ბაზისებისა და კაპიტელების შემცველ სექტებად, საცხოვრებლის პრიმიტიული უჯრედიდან თანდათანობით იქმნება განსაზღვრული კომპოზიციური სისტემისადმი დაქვემდებარებული სადა, მკაცრი სასახლეები. ციკლოპური ციხეების უხეში კედლების ტრადიციებზე განვითარდა წყობის ახალი ტიპები – თლილი ქვების მშრალი წყობა შერწყმული აღიზთან და შემდეგ კი წყობა კირის დულაბზე. ადგილობრივი ტრადიციების სიმტკიცეს ადასტურებენ ხით ხუროობის ფორმები და ხერხები გადმოტანილი უფლისციხის დარბაზებში და მცხეთის აკლამაზე.

შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრება

ადრეული შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრება

ისტორიული მიმოხილვა

IV საუკუნის 30-იან წლებში, მეფე მირიანის ზეობაში, ქართლში ოფიციალურ სარწმუნოებად ქრისტიანობა გამოცხადდა. ამ ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენამ განსაზღვრა იმ დროის ქართლის პოლიტიკური ორიენტაცია, კულტურისა და ხელოვნების განვითარების სრულიად ახლებური გეზი და მიმართულება. ტყვე ქალმა ნინომ (ნუნე), რომელიც ისტორიული წყაროებით კაპადოკიელად არის მიჩნეული, ქართლში ქრისტიანული სარწმუნოება იქადაგა. როგორც ისტორიული წყაროებით ორკვევა, ეს „ახლადნურგელი რელიგია“ იმ დროისათვის არცთუ უცხო ყოფილა ქართველიათვის. ს. ჯანაშია იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ახალი წელთაღრიცხვის III საუკუნეში, თუ უფრო ადრეც არა, საქართველოს მოსახლეობა მცირე ქრისტიანულ თემებშიც იყო გაერთიანებული. შემდეგ კი ასეთი ვარაუდის რეალურობა დაადასტურა ნასტავისის (ნასტავისი) არქეოლოგოურმა გათხრებმა. სადაც III საუკუნის განათხარ ფენაში მცირე ზომის საოჯახო ეკლესიები გამოვლინდა. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ იმ ცნობასაც უნდა მიექცეს ჯეროვანი ყურადღება, რომ ახალი წელთაღრიცხვის დამდეგს მაცხოვრის ჯვარცმას საქართველოდან დაესწრო ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოს კარსნელი, რომლებმაც წილიც კი იყარეს მაცხოვრის კვართზე და, ლეგენდიის თანახმად, ეს საკრალური რელიკვია მცხეთაში ჩამოიტანეს. ასეთ რელიკვიათა რიგში დგება მაცხოვრის „მეწამული ჯვრის“ წმინდა ნაწილები: „სამსტუალნი“ და „ფერხთა საყრდენი ფიცრები“, რომლებიც მანგლისის და ერუსთავის უბეგლესი ეკლესიების სიწმინდეებს შეადგენდნენ. ასეთმა ლეგენდებმა წარმოშვა სხვადასხვა ხასიათის თქულებები ქართლის ქრისტიანობის შესახებ, რომელთა შორის განსაკუთრებულ დირებულებას იქნეს მათი საქართველოს ღმრთისმშობლის წილობრივობის შესახებ.

IV საუკუნე მძინეულია მონათმფლობელი წყობილების დასასრულად და ახალი სოციალურ-ეკონომიკური წყობის დასაწყისად, როდესაც ახალი ტიპის სახელმწიფო მმართველობა წარმოიქმნა. თუმცა, მკვლევართა ერთი ნაწილის თეოდოსიანის, ფეოდალური ურთიერთობის ჩანასახი ქართლსა და ეგრისში უკვე ახალი წელთაღრიცხვის I-II საუკუნეებში შეინიშნება. გ. მელიქიშვილის მოსაზრებით, ელინისტური ხანის ქართლის (იბერიის) ადრეკლასობრივ, ანუ განუვითარებულ სახელმწიფოში ჩვენი წელთაღრიცხვის I საუკუნიდან ინტენსიურად მიმდინარეობს ფეოდალიზაციის პროცესი, რომელიც დაგვირგვინდა IV-VI საუკუნეებში.

საქართველოში ქრისტიანული რელიგიის გავრცელების და დამკვიდრების პროცესი მნიშვნელოვანი წინააღმდეგობებით იყო აღსავსე. თვით პირველი ქრისტიანი მეფის – მირიანის სიმემ ფეროზ ერისთავმა უარი თქვა ქრისტიანული მრწამსის აღიარებაზე. ასეთი წინააღმდეგობანი, რომლებშიც საკუთარე კინფესონალურთან

ერთად, სოციალური უკუფენებიც უნდა დაეინახოთ, განსაკუთრებით მკაფიოდ გამოვლინდა მთიან რეგიონებში, სადაც მეფის ჯრისთავეები იძულებულნიც კი გამხდარან მახვილი ადგიმართათ, ზოგს კი „დაუშინმა მათ მეფემან ხარკი, ოდეს არა ინებეს ნათლისღება.“

ქრისტიანობის გავრცელებისა და განმტკიცებისათვის სათანადოდ ზრუნავდა სამეფო კარი და სამხედრო-სამოხელეო არისტოკრატია – აზნაურ-წარჩინებულები. მკვლევართა დასკვნით, ქრისტიანობა საქართველოს მოეწვინა როგორც აზნაურთა რელიგია, რადგან მათთვის ძალზე ხელსაყრელი იყო ფეოდალური ურთიერთობის ის ფორმები, რაც ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად დამკვიდრების შედეგად კიდევ უფრო მკაფიოდ გამოიკვეთა მიწისმფლობელობის კერძოშესაკუთრულ ხასიათში.

მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეინიშნება მიწისმფლობელობაში. მოიშალა წარმართული პანთეონის როგორც ოფიციალური, სახელმწიფო კულტები (არმაზი, ზადენი, გაცი, გა, აინინა, დანინა), ისე ცალკეულ ტომთა საგვარეულო ხატ-სალოცავეები. შესაბამისად, მოიშალა წინაქრისტიანული კულტების სამიწო მფლობელობა, რასაც აზნაურთა ფეოდალური მიწათმფლობელობის გაფართოება მოჰყვა. ამიტომაც იყო, რომ ქართლის აზნაურები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ როგორც ქრისტიანობის დამკვიდრებაში, ისე დიდ საეკლესიო მშენებლობაში.

საქართველო იმთავითვე ამყარებს მჭიდრო კონტაქტებს უძველეს ქრისტიანულ ქვეყნებთან – ბიზანტიასთან, რომთან, ქრისტიანული აღმოსავლეთის მოწინავე ქვეყნებთან. „ქრისტიანული აღმოსავლეთის“ ცნებაში იგულისხმება რელიგიური უდიდესი კულტურული მემკვიდრეობა, რამაც მნიშვნელოვანწილად განაპირობა და განსაზღვრა კიდევ ქრისტიანული ეპოქის ისეთი წამყვანი ქვეყნების ხელოვნების განვითარება, როგორიც იყო რომი და ბიზანტია. „ქრისტიანული აღმოსავლეთის“ ქვეყნებში, სხვა ხალხთან ერთად, შედიოდნენ ამიერკავკასიის ქრისტიანული სახელმწიფოები: საქართველო, სომხეთი და ალბანეთი.

ქართლის ეკლესია თანდათანობით ერთ საერთო-ადმინისტრაციულ ერთეულად იქცა, რომელსაც თავდაპირველად ეპისკოპოსი გახაგებდა. შემდეგ კი ქრისტიანობის ფართოდ გავრცელებისთანავე ქვეყანა სხედასხვა საეპისკოპოსო ერთეულად დაიყო, რომელსაც მთავარეპისკოპოსი, ხოლო შემდეგ კათალიკოსი განაგებდა. საეკლესიო სფეროში ჩატარებულ ამ რეფორმას ეახტანგ გორგასლის სახელს უკავშირებენ. მანვე შექმლი შეექმნა საქართველოს ცენტრალიზებული სახელმწიფო აპარატი და ეახტანგის ანდერძით მისმა ძემ დანი უჯარმელმა საქართველოს დედაქალაქი მცხეთიდან თბილისში გადმოიტანა. ქართლის ეკლესიამ გორგასლის მეფობის პერიოდიდან მოიპოვა ავტოკეფალია და ანტიოქიიდან მიიღო უფლება მთრონის მოხარშვისა. ეს კი დამოუკიდებელი ეკლესიის ერთ-ერთ აუცილებელსა და მნიშვნელოვან ფაქტორს შეადგენდა. ეახტანგ გორგასლის მიერ ჩატარებული როგორც სოციალურ-პოლიტიკური, ისე საეკლესიო რეფორმები ქვეყნის ცენტრალიზაციის განმტკიცებას ემსახურებოდა.

VI საუკუნეში საქართველო ირანისა და რომის მეტოქეობის ობიექტი გახდა. ასეთ

რთულ ვითარებაში მნიშვნელოვნად დამამძიმებელ ფაქტორად გამოდიოდა გურგენ შუფის აჯანყება, რაც ქართლის სამეფო ხელისუფლების სრული კრახით დამთავრდა. 532 წელს ქართლში მეფობა გაუქმდა. „მათ ქამთაგან ეპყრა უფლება ქართლის მინაურთ“, რაც ფეოდალიზმის განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირობას შეადგენდა. ამ მეტად რთული პროცესის კულმინაციას შეადგენდა ის მნიშვნელოვანი ისტორიული მოსაბრუნე, როდესაც, სათანადო ვითარების მომწიფების შედეგად, „ხელად-რე შეკრბა ქართლი“ და ერისთავად გუარამ დიდი განაჩინეს. ქართლის ასეთი „შეკრება“ – „კონსოლიდაცია“ აპირობებდა ფეოდალიზმის შემდგომ განვითარებას და, შესაბამისად, მისი კულტურისა და ხელოვნების დაწინაურებას.

ქართლში მეფობის გაუქმების შემდეგ თბილისი ქართლის მარზპანის და მმართველთა რეზიდენციად იქცა. ერისმთავრები თუმცა უზენაეს ხელისუფლებას ფლობდნენ, მაგრამ მცხეთის ჯვარის უპირველესმა ქტიტორმა – სტეფანოს ქართლის პატრიკოსმა „მეფობის სახელი ვერ იკადრა სპარსთა და ბერძენთა შინისაგან“. ასეთი ვითარების მოუხედავად, ქართლში ერისმთავრობის პერიოდში საქართველო, კულტურისა და ხელოვნების თვალსაზრისით, მნიშვნელოვან აღმავლობას აღწევს. ეს პროცესი დროებით შეფერხდა VII საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც საქართველო არაბთა ურდოებმა დაიპყრო. არაბობის პერიოდში თბილისში მეფის ნაცვალი – ამირა დაჯდა. ამან დაარღვია საქართველოს მთლიანობა, მაგრამ არაბობის სიმბიზის მოუხედავად, მათმა ბატონობამ ვერ შეაფერხა ქართული კულტურის განვითარება. ეკლესიათა მშენებლობამ პერიფერიებში გადაინაცვლა და ამ ხანებში ქართული ხუროთმოძღვრების არაერთი საყურადღებო ძეგლი აიგო.

ქართლში მეფობის გაუქმების შემდეგ, ორი საუკუნის განმავლობაში მსხაურ-წარჩინებულითა სოციალური დაწინაურება, არაერთი ხელისშემშლელი პირობის მოუხედავად, სწრაფად მიმდინარეობდა. VIII საუკუნის შუა წლებში ცალკეულ საფეოდალოში, მწვავე კლასობრივი ბრძოლის პირობებში წარმოიქმნა „სამთავროები“, რომლებიც თანდათანობით ფეოდალურ პოლიტიკურ ორგანიზაციებად ყალიბდებოდნენ. მცირე „მთავარი“ „დიდი მთავრის“ მფარველობაში შედიოდა და ასეთი პოლიტიკური სტრუქტურა მის არსშივე გულისხმობდა „მცირე სამთავროების“ გაქრობას და „დიდი სამთავროების“ მერ მათი შეერთების გარდუვალობას. ეს კი ქვეყნის გაერთიანებისათვის ბრძოლის დასაწყისის წინა პირობა იყო. ეს პერიოდი, VIII-IX საუკუნეების მიჯნა, ამხადებდა მყარ ნიადაგს ქვეყნის შემდგომი განვითარებისათვის, რაც განსაკუთრებული სიცხადით გამოვლინდა სამთავროების პირველობისათვის ბრძოლის პროცესში.

ამ პერიოდში, ქვეყნის მეურნეობის და ეკონომიკის აღმავლობის გვერდით, იქმნებოდა მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ნაგებობანი, რომლებიც გამოირჩევიან მისხანსწრაფული ორიგინალური გადაწყვეტით. აღმავლობის ეს პროცესი IX საუკუნის 80-იან წლებში მეფის ინსტიტუტის აღდგენით დამთავრდა. ტაო-კლარჯეთის ბეგრატონია სახლმა, დავით კურაპალატის შვილმა – ადარნასემ „ქართულითა მეფის“ წოდებულება მიიღო. ქვეყანაში უკვე გაჩნდა რეალური საფუძვლები ცენტრალიზებული, ერთიანი სახელმწიფო სტრუქტურის შექმნისა, რაც „ყოველი ქართლის“ აღდგენის წინაპირობას შეადგენდა.

ადრეული შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება ორ ძირითად სახედ იყოფა – საკულტოდ და საეროდ.

ნასტავისის ველზე, ქალაქური ტიპის დასახლებების ადგილზე, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა ნაგებობები, რომლებიც გამთხრებელმა ეკლესიად მიიხიეს. ამ ნაგებობებში მოხვედრა მხოლოდ საცხოვრებელი ნაგებობების ინტერიერიდან, ფარულად დატანებული კარი იყო შესაძლებელი.

უძველეს ქალაქ სარკინესა და ნასტავისთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად არის მოხმობილი ქართლის მოქცევის ქრონიკის ის ცნობა, რომ აღექვანდრე მაკლდონელი „სარკინესა ქალაქსა ებრძოდა აიურთმეტ თთუშ და დადგა სარკინესა დასავლეთ კერძო და დასცნა ვენაჭი და რუფ გამოიღო ქსნით და დასხნა კაცი მერუეკნი დასტავითა რუხსათა; და ჰრქვან ადგილსა მას ნასტავისი.“

ამ უძველეს ნაქალაქარში, არქეოლოგიური მასალებით, III საუკუნით განსახლებული ქრისტიანული ეკლესიების გამოვლენა მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენს ქართლის ქრისტიანობის „კატაკომბური“ პერიოდის გასათვალისწინებლად. ჯერჯერობით, საქართველოში არსებული ეს უძველესი ქრისტიანული ეკლესიები, რომლებიც რიყის ქვის საძირკველზე აღმის აგურებით აგებული და აღმოსავლეთით დამხრობილი ნაღისებური მოხაზულობის აფსიდებით მთავრდებიან, გვიანანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელი წითლად შეღებილი კრამიტით არიან გადახურული. აქვე გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალები ამ უძველეს ქრისტიანულ ეკლესიებს კარგად ათარიღებენ III საუკუნის დამდეგით. ასეთი ტიპის საკულტო ნაგებობანი ეხმაურება ქრისტიანობის ადრეულ, არაღვგაღურ საფეხურზე წარმომობილი ფარულ საღოცავ-ეკლესიების, კატაკომბების, მავხოლენუმების გამართვის წესს. ასეთი გამოძახილი ქრისტიანული ქვეყნების უძველეს სამყაროსთან იმ დასკვნის საფუძველია, რომ საქართველო არა მარტო ქრისტიანული სამყაროს წრეში ექცეოდა, არამედ ქრისტიანობის პროცესი აქ ადრევე დაწყებულია. ამდენად, ქართველ ხუროთმოძღვრებს ქრისტიანული ეკლესიის მშენებლობის მეტი ცოდნა და გამოცდილება უნდა ჰქონოდა ამ რელიგიის ოფიციალურად აღიარების პერიოდში.

საქართველოს უძველეს საკულტო ხუროთმოძღვრებიდან მხოლოდ მცირედენი რამ შემოგერჩა. ქართლის მოქცევის ქრონიკის ცნობით, მცხეთაში, სვეტიცხოვლად წოდებული პირველი ოფიციალური, ქრისტიანული ეკლესია ხისაგან აუშენებიათ. ხოთხურიობა საქართველოში ერთ-ერთი უძველესი დარგია. საყურადღებოა, რომ ტერმინი „ხუროთმოძღვრება“, რაც არქიტექტურის ქართული შესატყვისია, ხოთხურიობასთან არის დაკავშირებული და ამ უძველესი დარგიდან მომდინარეა.

საქართველოს მკვიდრო კულტურული კონტაქტები ბიზანტიასა და ქრისტიანული აღმოსავლეთის მოწინავე ქვეყნებთან აპრობებდა აქ ახალი ხუროთმოძღვრული თემების შემოსვლასა და დამკვიდრებას. ასეთი გზით შემოღწეული ახალი თემების გადაახრებისა და ახალი ფორმების და შიგა ხერცის ორგანიზაციის რთულ პროცესს საფუძველად ედო უძველესი ქართული ხუროთმოძღვრული ტრადიციების ქმედითობა.

საქართველოში ადრეული შუა საუკუნეების არქიტექტურაში უპირატესად საკულტო ძეგლებია შემორჩენილი, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს საერო ხუროთმოძღვრების არარსებობას ან თუნდაც შეხლეულებას. საცხოვრებელი სახლების, დარბაზების, საფორტიფიკაციო ნაგებობების, ხიდების, ქსენონების, ქულობაქების და სხვა კომუნალური ნაგებობების სიმცირე გამოწვეულია, ერთი მხრივ, ომისა და შემოსევების დროს ასეთი ობიექტებზე თავდასხმებითა და ნგრევით, ხოლო მეორე მხრივ, ცხოვრების მოთხოვნილებათა შესაფერისი ახალი ხუროთმოძღვრული ტიპების შენვით და ძველის ახლით შეცვლით.

ეს პროცესი საკულტო არქიტექტურაში სხვაგვარად გამოიხატება. რამდენადაც ეკლესია ხეცოური იფარქის მიწიერ ტაძრად შენდებოდა, ამდენად, მასში იმთავითვე იყო ჩადებული ნეოპლატონისტურ-არეოპაგიტული საკრალური იდეალები. ეს კონცეფცია განსაკუთრებულად მკაფიოდ გამოიხატა შიგა სივრცის ორგანიზაციაში, გუმბათის, კონქის, საკურთხეველის აფსიდის აზრობრივ დატვირთვაში. მხოლოდ ინტერიერის მოსართავი ელემენტების იმგვარად გააზრებაში და მხატვრულ-არქიტექტურულად გადაწყვეტაში, რაც სპირიტუალისტურად განაწყობდა და ზეციური სამყაროს განცდას შეუქმნიდა მლოცველს.

საქართველოს ადრეული შუა საუკუნეების საკულტო ხუროთმოძღვრებაში ორი ძირითადი ტიპი გამოიყოფა. ესენია: დარბაზული და გუმბათიანი. პირველ ტიპში ერთიანდება დარბაზული ტიპის ეკლესიები, სამნავიანი და სამეკლესიანი ბაზილიკები, რომლებიც ორფერდა სახურავის ქვეშ არიან მოქცეულნი. მეორე ტიპში – გუმბათოვანი ხუროთმოძღვრებაში – ექცევა ცენტრალურ-გუმბათოვანი თემის ყველაზე მკაფიოდ გამომსახველი ტეტრაკონქები, მათი გარშულებული ტიპები, რომლებიც პირველად ნინოწმინდასა და მცხეთაში განხორციელდა, „თაფისუფალი ჯერის“ ტიპის არქიტექტურული ნაგებობანი, ორქანობიანი სახურავის ქვეშ მოქცეული გუმბათიანი დარბაზები, „კუპელ ჰალე“, ორგუმბათიანი ეკლესიის ერთადერთი მაგალითი, მრავალაფსიდიანი გუმბათიანი ეკლესიები.

ეკლესიათა ეს ტიპები და სახეები დროთა განმავლობაში კარგაენდნენ თავის თავდაპირველ ფუნქციურ დანიშნულებას და ახალ არქიტექტურულ თემებს უთმობდნენ ადგილს. მაგრამ ყველაზე გამძლე მაინც ცალნავიანი დარბაზული ტიპის ეკლესიები აღმოჩნდნენ, რომლებმაც ბოლომდე იარსებეს.

სამშენებლო ტექნიკა

ზემოთ ითქვა, რომ საქართველოში პირველი ოფიციალური ქრისტიანული ეკლესია – მცხეთის სვეტიცხოველი, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობით, ხისგან აუგათ, რაც ამის მოწმობაა, რომ ჩვენთან ხითხურობა იმდროიდანვე საკმაოდ მკაფიოდ დონეს აღწევდა. ის დღემდეც საყურადღებო ჩანს, რომ პირველი სასწაულმოქმედება – „სვეტიცხოვლის აღმართვა“ ხითხურობასთან არის დაკავშირებული.

სვეტიცხოვლის ინტერიერის არქეოლოგიურმა გათხრებმა ცხადყო, რომ ქართლის მოქცევის ქრონიკაში აღწერილ სასწაულს ხოთ ნაგები არქიტექტურული ძეგლი უნდა სდებოდა საფუძვლად, რომლის ნაშთები სვეტიცხოვლის „სვეტის“ ტერიტორიაზე გამოვლინდა ხის ძელების ანაბეჭდების სახით.

ხოთ ნაგები ეკლესიები ადრევე გამოდიან ხმარებიდან. ეს ტრადიცია გვიან შუა საუკუნეებამდე შეინარჩუნა დასავლეთ საქართველოს ცალკეულმა რეგიონებმა. რაც შეეხება მონუმენტურ ხუროთმოძღვრულ ძეგლებს, ისინი კარგად ნათალი ქვის კვადრებით არის ნაგები კირის ხსნარზე. ცალკეულ რეგიონებში სამშენებლო მასალად რიყის ქვა გამოიყენებოდა. ეს მასალა ძირითადად კახეთში იყო ხმარებაში, სადაც ეკლესიათა კედლები წესიერ რიგებად დაწყობილი რიყის ქვისაგან შენდებოდა. ნაგებობათა საპასუხისმგებლო მონაკვეთში გამოიყენებოდა ფოროვანი შირიმის ქვათილები.

რიყის ქვით ნაგებ საკულტო ძეგლებს ვხვდებით აფხაზეთში, სადაც ცალკეულ შემთხვევაში გამოიყენებოდა კონგლომერატი და წყობის თარაზულობისათვის აგურის ზოლის ჩართვა კედლის ამა თუ იმ მონაკვეთში. სხვა დანარჩენ რეგიონებში კი სამშენ მასალად უპირატესად კარგად ნათალი წერილმარცვლოვანი ქვიშაქვის და კირქვის კვადრები გამოიყენებოდა.

საქართველოს ადრეული შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრებაში დამახასიათებელია კარგად ნათალი დიდი ზომის ქვის კვადრების ისე დაწყობა, რომ სუფთად ნათალი ქვების ზედაპირი როგორც საფასადო, ისე ინტერიერის მხრიდან მოსაპირკეთებელ მასალად გამოსულიყო, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ნაგებობის კონსტრუქციულ ელემენტებს შეადგენდნენ. ასე დაწყობილ ქვის კვადრებს შორის დარჩენილი არე ფლეთილი ქვით ივსებოდა კირის ხსნარზე. მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძრის (VI ს.) კედლებს შორის ასეთი ამოყება საერთოდ არც არის და ქვების მაკავშირებლად მხოლოდ კირის დუღაბის თხელი ფენა ჩასხმული. გვხვდება რკინის გამირებით და ტყეის გამდნარი მასით კედლის წყობის დამაგრების მაგალითიც (მცხეთის ჯვარი).

ადრეულ შუა საუკუნეებში სამშენებლო მასალის ტექნიკურ საშუალებათა შორის აღსანიშნავია ქვის კვადრების პორიზონტალური წიბოების 45°-ით ჩაკვეთა, რაც ორი ქვათილის შესაყარზე დაცემული ჩრდილით გამოხატულ პორიზონტალურ ზოლებს წარმოქმნის საფასადო სიბრტყეებზე.

ამავე პერიოდის ქვათილების ზედაპირზე, როგორც ფასადებზე, ისე ინტერიერში ვხვდებით ქვისმთლელთა ნიშნებს. ასეთებია: ლათინური „A“-ს მსგავსი ნიშნები, ვარდულები, სვასტიკები, ვარსკვლავები, ქართულ ასომთავრულით შედგენილი ლიტატურები და სხვა.

ქვის კვადრების ტექნიკურ დამუშავებაშიც შეინიშნება არაერთგვაროვნება. ადრეული შუა საუკუნეების ძეგლებში ქვის ზედაპირი საკმაოდ სუფთად არის ნათალი და მის ზედაპირზე თითქმის არც კი შეიმჩნევა იარაღის ნაკვალევი. მომდევნო პერიოდის – VIII-IX საუკუნეების ძეგლებზე თღის სისუფთავე ერთგვარად მკორდება, მაგრამ მაინც ინარჩუნებს ძველ ტრადიციებს. იარაღის ნაკვალევი ცოტად თუ ბევრად

შენიშნება. X საუკუნიდან კი ქვათლილებზე შედარებით მკაფიოდ გამოიკვეთება ხარლის კვალი. ამ პერიოდიდან ვხვდებით ქვის თლის როგორც დიაგონალზე განვითარებულ ნაკვალევს, ისე „თევზისფხურსა“ თუ „წიწვიანს“ ან სამ-ოთხ ზოლისონტალურად გავლებულ ზოლებს.

ქვით ნაგებოთ არქიტექტურული ნაგებობანი გადახურულია კამარებით, რომლებიც ქარგილის საშუალებით იკვრებოდა. თხელ კამარათა სიხისტის გასაძლიერებლად კამარები ნაწვერდებოდა გამბჯენი თაღებით, რომლებიც ადვილებდნენ კიდევ კამარის ამოყვანას. ადრეულ შუა საუკუნეებში კარის ღიობები ძირითადად არქიტრავით გადახურებოდა, რომელთა ზევით, ზღუდარში, სიმძიმის გამტვირთველი 3-4 სანტიმეტრის სიმაღლის გრძივი ჭრილი იყო ამოკვეთილი. ადრეული ხანის ხუროთმოძღვრულ ძეგლებში კარის ღიობების ზევით, არქიტრავზე ნალისებური მოხაზულობის ღუნებები იყო გამართული.

გუმბათიან ხუროთმოძღვრებაში VI-X საუკუნეებში გუმბათქვეშა კვადრატოვანი შრავაღწახნაგზე ან წრეზე გადასვლა ტრომპების სისტემით ხორციელდებოდა. რასაც შედარებით მოგვიანო ხანებში ცვლის აფრები, ანუ პანდატივები. ბაზილიკის შიგა სივრცის დამანაწვერებელ ელემენტებად გამოიყენებოდა გუმბათი კვადრატული, ჯერული ან „T“-ს მოხაზულობის სვეტები და კვდლის სიბრტყეებში ჩამყნებული ნახევარსვეტები – პილასტრები, რომლებიც ერთმანეთს მხოლოდ თაღური გადახურვით უკავშირდებოდნენ.

ადრეული ხანის საკულტო ნაგებობათა გადასახურ მასალად ძირითადად კრამიტი გამოიყენებოდა. ადრექრისტიანული ხანის ეკლესიებში ვხვდებით გვერდებაკვცილ წითელწერნაქიან კრამიტებს, რომელთა ზედაპირზე, ჯერ კიდევ სველ თიხაზე, დაწნებით შეწყველებული ტაღლისებური ზოლი გაუვლიათ. წითელი წერნაქით დაუფარავთ და გამოუწვავთ. ასეთი სახის – გვერდებაკვცილი კრამიტების შემადგირთველ ზოლად ეწყობოდა დარისებური კრამიტი, რომლებიც ორი მომჯნავე კრამიტის ორ აკვცილ გვერდს ფარავდა და ასეთი სტრუქტურით იფარებოდა ეკლესიის გადასახურავი ქანობის მთელი ფართობი. გვერდებ კრამიტებზე ამოტვიფრული ძველი ქართული ასონიშებით – ასომთავრულით შედგენილი ლიტურგია (მცხეთის ჯვარი). კრამიტების ქვედა რივი ეკლესიის კარნიხის ზემოთ, სწორხაზოვნად იყო დაწყობილი, რომელთა დარისებური კრამიტების ნახევარწრულ არეებში თიხისავე გამოშწვარი დეკორაციულად გაფორმებული ან რელიეფური გამოსახულებიანი იყო მონოგრამიანი ანტიფიქსები მაგრდებოდა.

წინარექრისტიანული ხანის ტექნიკურ საშუალებათა გათვალისწინების ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითად გამოდგებოდა ატენის სიონის უძველესი ბაზილიკის (V ს.) „საფუძელის დაღება“, რაც ელინისტური და გვიანანტიკური ხანის ქართულ ხუროთმოძღვრებაში ფართოდ გამოიყენებოდა რიყის ქვით შექმნილი საძირკვლის სახით, უმეტესწილად კი აღიზით ნაგებ არქიტექტურისათვის. ამ თვალსაჩინოსით ის ფაქტიც საკურადღებოდ უნდა ჩანდეს, რომ ნასტაგისის III საუკუნის ეკლესიების საძირკვლის რიყის ქვა შეადგენდა, რომელსედაც აღიზით იყო ეკლესიის კედლები ამოყვანილი.

ადრეული შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების მაღალი საშემსრულებლო დონე გვიჩვენებს, რომ იგი წინა ეპოქის სამშენებლო ტექნიკის საფუძველზე აღმოცენდა. რაც ითვალისწინებდა უღელბო ქვის წყობაზე ზუსტად მორგებული ქვების უძველეს ტრადიციებს. ამით აიხსნება ქართულ ხუროთმოძღვრებაში და განსაკუთრებით მის ადრეულ ეტაპზე ქვათილილების ასეთი გულდასმით დამუშავება და წყობაში მათი რიგებად დაწყობა.

საკულტო ხუროთმოძღვრება

წერილობითი წყაროების ცნობებით და არქეოლოგიური გათხრებით გამოვლენილ საკულტო ნაგებობათა გათვალისწინებით, საქართველოში „ადრექრისტიანული“ პერიოდიდანვე ინტენსიურად მიმდინარეობდა ეკლესიათა მშენებლობა, რომელთა მხოლოდ მცირე ნაწილმა მოაღწია ჩვენამდე. როგორც ირკვევა, ქართული ეკლესიამონასტრების მშენებლობა საქართველოს ფარგლებს გარეთაც მიმდინარეობდა ჯერ კიდევ IV-V საუკუნეებსა და მომდევნო ხანებში. ასეთი მშენებლობის არაერთი ძეგლი გამოვლინდა სირია-პალესტინაში, თებეს ნეკროპოლის ტერიტორიაზე და ბიზანტიური სამყაროს არაერთ რეგიონში.

ადრეული შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრებაში არაერთი ისეთი ძეგლი დასტურდება, რომლებიც წარმართული „საგზებელის“, ცეცხლის ტაძრის ახლებურად გადაკეთების შემდეგ ქრისტიანულ ეკლესიად გაუხდიათ. არც საქართველო ყოფილა ამ მხრივ გამონაკლისი. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა დიდი ზომის საინკაინი თუ სამეკლესიანი ბაზილიკის ნაშთები, რომლის დანგრევის პერიოდი, არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე, VI-VII საუკუნეებით განისაზღვრა. დიდი ზომის ბაზილიკების რიგში დგება აგრეთვე გრანდიოზულ ხელოვნურ სუბსტრუქციაზე აგებული ატენის სიონის თავდაპირველი ბაზილიკის გათხრებით გამოვლენილი ნაშთები. ასეთი ფაქტობრივი მასალები, რაც წერილობითი წყაროების ცნობების გვერდით არქეოლოგიური მასალებით არის გამაგრებული, გვარწმუნებს, რომ ქრისტიანობის საწყის ეტაპზე პატარა ზომის ეკლესიათა გვერდით დიდი ზომის საკულტო ნაგებობებიც შენდებოდა. ჯერ კიდევ III საუკუნეში ქრისტიანული ეკლესიის მშენებლობის ფაქტი, რაც ნიუთიურად დადასტურდა ნანტაგისის ველზე, აგრეთვე აქვე გამოვლენილი საკმაოდ დიდი ზომის ბაზილიკის ნაშთები, რომელიც, არქეოლოგიური მასალების გათვალისწინებით, VI-VII საუკუნეებში უნდა დანგრეულიყო და რომლის აგების თარიღი IV საუკუნის მიწურულით თუ V საუკუნის დამდეგით არის განსაზღვრული, იმ მიღებული თვალსაზრისის ხელის შემწველ ფაქტორად გამოდიოდა, რომლის მიხედვითაც ჩვენთან, ადრეულ შუა საუკუნეებში მხოლოდ მცირე ზომის ეკლესიები შენდებოდა.

ქრისტიანობის ოფიციალურ სახელმწიფო სარწმუნოებად აღიარების პერიოდში-დან ქართველ ხუროთმოძღვართა წინაშე ახალი ამოცანა დადგა. მათ უნდა შექმნათ მორწმუნე ქრისტიანთა თავშესაყარი, რომელიც ბევრ მლოცველს დაიტევდა და სადაც შესრულდებოდა იმ დროისათვის მისაღები ექსტრისტოული ლიტურჯიკა. ქრისტიანულ სამყაროში და, მათ შორის საქართველოში სამწავიანი ბაზილიკები დომინირებენ და მათ ენიჭებათ უპირატესობა ადრეული შუა საუკუნეების საწყისი პერიოდის ხუროთმოძღვრებაში. ამ თემასთან თანაარსებობენ დარბაზული ეკლესიებიც, მაგრამ წამყვანი ადგილი გარედან შემოტანილსა და ქრისტიანული სამყაროს მოწინავე ქვეყნებში შექმნილ ბაზილიკურ თემას ენიჭება. თანამედროვე ქართულ სახელოვნებათმცოდნეო ლიტერატურაში მიღებული თვალსაზრისით, ამ ტიპის ძეგლთა შორის უძველესია IV საუკუნით განსაზღვრული ნეკრესის ბაზილიკა.

ბოლნისის სიონი საქართველოს ტერიტორიაზე ჩვენამდე მოღწეულ ქრისტიანულ საკულტო ნაგებობათა შორის ერთ-ერთი უძველესი სამწავიანი ბაზილიკაა (სურ. 77-80). ძეგლი მდებარეობს ქვემო ქართლში, თბილისის სამხრეთ-დასავლეთით 65 კილომეტრის მანძილზე, მდ. ფოლადაურის მარცხენა ნაპირზე. ტაძარი ყურადღებას იქცევს მასიური, დამჯდარი არქიტექტურული ფორმებით, არქაული რელიეფური ქანდაკებებით და, ჯერჯერობით, ყველაზე ძველი ქართული ასომთავრული წარწერებით.

ბოლნისის სიონის თარიღი თავდაპირველად VI საუკუნით განისაზღვრა. ტაძრის ტერიტორიაზე 1937 წელს ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გამოხრებმა (ლ. მუსხელიშვილი) ბაზილიკის სამშენებლო წარწერა გამოავლინა. არქიტრაფზე ითხსტრაქინად განაწილებული რელიეფურად ნაკვეთი წარწერის ნაკლები მონაკვეთები მოლიანად, იქნა აღდგენილი და წაკითხული ა. შანიძის მიერ. ამ აღდგენილი წარწერის მიხედვით, ბოლნისის ეკლესიის მშენებლობა დაუწყიათ ირანის შაჰის - პეროზის (459-484) ზეობის მეოცე - 478/79 წლებში და თხოთმეტი წლის შემდეგ - 493/94 წლებში დაუმთავრებიათ. სამშენებლო წარწერაში საქართველოს იმდროინდელი მეფის - ვახტანგ გორგასლის მოუხსენიებლობა იმ ვითარებით იყო ახსნილი, რომ ბოლნისის ქვეყანა პიტაინძის ოურისდიქციაში შედიოდა და, ამდენად, საქართველოს მეფისაგან დამოუკიდებლად გრძნობდა თავს. გამოითქვა ვარაუდი, რომ ირანის ზეწოლით არჩივს ვახტანგ გორგასლის ნაცვლად ეკლესიის მშენებლობის დაწყება-დამთავრების ქრონოლოგიურ მინიშნებად პეროზი დაესახელებინათ.

არსებობს სხვა თვალსაზრისიც. ა. შანიძის მიერ აღდგენილი და წაკითხული წარწერის მიხედვით, სიონის მშენებლობის დაწყება-დამთავრების ქრონოლოგიის მიმართ იმთავითვე განხდა ერთგვარი სკეპტიციზმი, რაც ძირითადად „პეროზ მეფის“ წაკითხვაში და ძველი ქართულისათვის მიუღებელ კონსტრუქციაში გამოიხატა. მკვლევრები „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ და ქართლის ცხოვრების იმ ცნობებსაც ანიჭებდნენ განსაკუთრებულ ყურადღებას, რომელთა მიხედვითაც ბოლნისის ეკლესია V საუკუნის პირველი ნახევრის მეფეების - ბაკურის ან ფარსმანის

ზეობაში უნდა ყოფილიყო აშენებული. ახალი თვალსაზრისით, ა. შანიძის მიერ აღდგენილ „პეროზ მეფისა ზე“-ს ნაცვლად კითხულობენ „პეროზ მეფეთა თვისისა ნახპეტობასა“ და პეროზს აიგივებენ პირველი ქრისტიანი მეფის – მირიანის სძესთან – ფეროზთან. ასეთი ახლებური წაკითხვა-აღდგენის საფუძველზე ტაძრის მშენებლობას IV საუკუნის მიწურულით თუ V საუკუნის დამდეგით განსაზღვრავენ. ერთ შემთხვევაში 342/3-356/7 წლებით დაკონკრეტდა ბოლნისის სიონის აშენების დრო.

ბოლნისის სიონის გადათარიღების ასეთი ცდა კრიტიკულად იქნა შეფასებული თანამედროვე ქართულ ხელოვნებათმცოდნეთა და ისტორიკოსთა მიერ. ტრადიციული თვალსაზრისის დამცველთა არგუმენტაციაში ერთადერთი დასკვნის ძალით გამოიკვეთა მათი პოზიცია, ჩვენ პირველ თარიღს ეუჭვრთ მხარს. როგორც არ უნდა გადაწყდეს ეს დავა, ბოლნისის სიონის ბაზილიკა საქართველოს ადრეული შუა საუკუნეების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ძეგლია.

ივ. ჯავახიშვილმა ატენის სიონთან დაკავშირებით თავის დროზე გამოთქვა ასეთი მოსაზრება: „სიონი“ ტექნიკურა ტერმინია და ღვთისმშობლის მიძინების სახელზე აგებულ ბაზილიკას ნიშნავდა. ასეთი დასკვნის საფუძველად მიიჩნევდა ბერძნულიდან ქართულად ნათარგმნ ტექსტს, სადაც, როგორც ჩანს, ბოლნისის სიონი, რომელიც სამშენებლო წარწერაში „სამების“ სახელზე აშენებულ ეკლესიად მოიხსენიება, გარკვეულ დროს ღვთისმშობლის მიძინებასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული და შესაბამისად „სიონად“ სახელდებული.

ბოლნისის სიონის არქიტექტურული მასების საერთო აბრისი კვადრატულია, რასაც ნაწილობრივ არღვევს საკურთხეველის აფსიდის ნახევარწრიული შევრილი და სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში შეჭრილი სტოა. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქრისტიანული ხანის ასეთ ადრეულ ძეგლში კვადრატული კომპოზიციური სტრუქტურა წინარე ქრისტიანული ხანის წარმართული საკულტო ხუროთმოძღვრებიდან მომდინარე თუქმა, რასაც ითვალისწინებდა ბოლნელი ხუროთმოძღვარი ქრისტიანული ბაზილიკის მშენებლობის დროს.

შიგა სივრცის ორგანიზაციაში მკაფიოდ გამოიხატა აღმოსავლეთ-დასავლეთის სივრცითი ღერძზე არქიტექტურულ ფორმათა განვითარება, რაც ბაზილიკური თუქმის ერთ-ერთ ძირითად კომპონენტს შეადგენს. ინტერიერი სამ ნავედ ნაწვერდება გეგმაში ჯვრული ფორმის ხუთი წყვილი სვეტით. საგრძნობლად მაღალი შუა ნავე ცილინდრული კამარით არის გადახურული. შედარებით დაბალი გვერდითი ნავეების გადახურვა ნახევარცილინდრული კამარებით არის განხორციელებული. შიგა სივრცეში მკაფიოდ გამოიყოფა ნახევარწრიული აფსიდით დამთავრებული ცენტრალური ნავე. ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში წართულია ერთმანეთისადმი პარისპირ დამხრობილი ორავსიდიანი სანათლაეი, რომელში შესვლა მხოლოდ ინტერიერში გაჭრილი ფრთადერთი კარით არის შესაძლებელი. მეორე სამლოცველო, რომელიც სიონზე აღმოსავლეთიდან არის მდებარე, VIII საუკუნის მინაშენია.

ტაძრის ჩრდილოეთიდან ეკერის ხუთმადიანი ღია სტოა, საიდანაც კარის ორი

ლიობით შევდივართ ეკლესიაში, სამხრეთით მოთავესებული ორმაგთალიანი სტოადან ტაძარში მხოლოდ ერთადერთი კარით შეიძლება მოხვედრა.

ბოლნისის სიონის უძველესი სამშენებლო ტრადიციები ისეთ არქიტექტურულ ელემენტებში ვლინდება, როგორებიცაა: აფსიდის სატრაუმფო თაღის ნაღისებური ფორმა, რაც მკაფიოდ გამოიხატება აგრეთვე სიონის სტოების კამარებში და არქიტრავეების ზემოთ გამართულ ღია ლუნეტების ფორმაში. ბაზილიკას თავდაპირველად სამი შესასვლელი ჰქონდა. დასავლეთ კედელში გაჭრილი კარი, რაც ასეთი ტიპის ნაგებობისათვის მთავარი შესასვლელი უნდა ყოფილიყო, მხოლოდ გვიან შუა საუკუნეებშია აქ გამართული. დასავლეთიდან კარის უქონლობით თავდაპირველ ნაგებობაში ისპობოდა გრძივი ღერძის მნიშვნელობა, რისაც მკაფიოდ გამოხატავს მისწრაფება კვადრატის საფუძველზე განვითარებული ცენტრალური კომპოზიციისადმი. ბოლნისის სიონის არქაულობაზე მეტყველებს აგრეთვე სამკვეთლოს და სადიაკონეს უქონლობაც, რაც ექპარისტის ჯერ კიდევ ჩამოუყალიბებელ არქაულ ლიტურგიკაზე მიგვანიშნებს.

ტაძრის ინტერიერის განათება ერთგვარად შეზღუდულია. განათების წყაროს შედგენს კარის ღიაობები, არქიტრავეების ზემოთ მოთავესებული ღია ლუნეტები და სარკმელთა საკმაოდ შეზღუდული რაოდენობა. სიონის სამივე ნაწილსავე საერთო ორქანობიანი სახურავის ქვეშ არის მოქცეული. გრძივ ფასადებზე მდებარე სტოები და ნახევარწრიული შეკრებილი აფსიდა დამოუკიდებელი ცალფერდა და ნახევარწრიული გადახურვით ფორმდება. ამით ეჭლეოდა ეკლესიას ბაზილიკისათვის დამახასიათებელი გარე მოხაზულობა, ბაზილიკური სილუეტი. გამოითქვა თეატრალური, რომ მხოლოდ ცენტრალური ნაწილი უნდა ყოფილიყო თავდაპირველად გადახურული ორიგინალური სახურავით, ხოლო გვერდითი ნაწილები და სტოები ცალფერდა სახურავებით გადახურებოდნენ.

სიონის კედლები ნაგებია მომწვანო ყვრის კარგად ნათალი კვადრებით. დასავლეთი კედლის სამშენებლო მასალაში ჭარბობს აგური, რაც გვიანი ხანის რესტავრაციის შედეგია. ბაზილიკის საფასადო სიბრტყეები მოკლებულია დეკორაციულ გაფორმებას, თუ არ ჩავთვლით კბილანა კარნიშებს. სამაგვროდ, მთელი ყურადღება გადატანილია შიგა სივრცის რელიეფური ქანდაკებებით მორთვაზე. საკურთხეველის კონქის ორივე იმპოსტი, აგრეთვე, სანათლაის და გვერდითი სტოების კამიტლები სიონის რელიეფური გამოხატულებებით და მცენარეული დეკორით ირთება. სადაც ხასკანსული სემანტიკური დატვირთვით არის წარმოდგენილი ხიცოცხლის, ანუ „ხე ცხორების“ და ირმების თემა. აქვე ფართოდ გამოიყენება წრეების ურთიერთგადაკვეთით შედგენილი წრე-რომბების დეკორი, კოეზისებური ფორმის კანტოურები.

ბოლნისის სიონის რელიეფურ ქანდაკებებში აირეკლება სასანური ორანის და სირიული ხელოვნების გამოძახილი. ამავე დროს მათში გამოვლინდა ხესე კვიას ადგილობრივი ხალხური ტრადიციები.

ბოლნისის სიონის გვიანი ხანის სარესტავრაციო სამუშაოები XVII საუკუნის პირველ ნახევარზე მოდის, როდესაც მარიამ დედოფლის და როსტომ მეფის ბრძან-

ებით, სიონის დასაღვლეო კედელში კარი გაუჭრიათ. ამავე საუკუნის ბოლოს ბოლნელ ეპისკოპოსის – ნიკოლოზის ეკლესია შეუკეთებია, მოუხატეინებია და დასაღვლეო ნაწილში აგურის სამრეკლო აუშენებინებია.

ბოლნისის სიონის სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული თავისებურებანია: კედლარტში ჩაწერილი სამი ნაგი და ორი გაღერვა, ორფსიდიანი სანათლაღი, რაც ჯგერჯგერობით ერთადერთია ქართულ არქიტექტურაში, გრძივ კედლებზე სარკმელთა უარყოფა, დასაღვლეის ნართექსის უქონლობა. ამ ნიშნებით განსხვავდება იგი ელინისტური ბაზილიკებისაგან და მსგავსებას აქვს მცირე აზიისა და სირიის ბაზილიკებთან.

ნოქალაქევის სამნავიან ბაზილიკათა შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ეგრისის უძველესი დედაქალაქის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილი, პირობითად, პირველ ბაზილიკად სახელდებული ეკლესია, რომელიც IV საუკუნის მეორე ნახევრის დარბაზული ტიპის ეკლესიის ნანგრევებზე აუგიათ (სურ. 81, 82). ასეთი სტრატეგია იმთავითვე მიგვანიშნებდა, რომ IV საუკუნის ნანგრევებზე უშუალოდ დაშენებული ბაზილიკა საკმაოდ ადრეული ხანის საკულტო ნაგებობა უნდა ყოფილიყო.

ნოქალაქევის „პირველი ბაზილიკა“ მდებარეობს „ორმოცმოწამეთას“ გუმბათიანად გადაკეთებულ ბაზილიკასა და სასახლეს შორის. ეკლესია ფრამენტულად არის შემორჩენილი, მაგრამ მისი ცალკეული არქიტექტურული ელემენტები საშუალებას გვაძლევს ძირითად ფორმებში წარმოვიდგინოთ ეს უძველესი ბაზილიკა. ჯერ ერთი, იგი საკმაოდ დიდი ხომისაა. აქვს ხუთწახნაგა შევრილი აფსიდი, რაც დამახასიათებელია ე. წ. „ელინისტური ბაზილიკის“ არქიტექტურული ტიპისათვის. მსგავს შევრილებს ეხვდებით გვიანანტიკურ-ადრეფოდიალური ხანის წინა აზიის ქრისტიანულ არქიტექტურაში. თუმცა, დასაღვლეო საქართველოს საკულტო ხუროთმოძღვრებაში შევრილიანი აფსიდები შუა ეფოდიალურ ხანაშიც დასტურდება. ისიც აღსანიშნავია, რომ ასეთი შევრილაფსიდიანი ეკლესიების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა თვალსაზრისი, რომ ისინი ადრეული ხანის ნაგებობის ნაშთებია, რამდენიც ჩართეს და მეორედ გამოიყენეს გვიანი ხანის არქიტექტორებმა თავის ნაწარმოებებში. ნოქალაქევის სამნავიანი ბაზილიკის სიძველეზე მტყველებს მისი ჯერ კიდევ დაუხვეწავი ფორმები, სიგრძივ ღერძზე განვითარებული ნაგებობის შესამჩნევად ტრაპეციული საერთო აბრისი, სადაც დასაღვლეო მონაკვეთი 20 სანტიმეტრით განიჭრია ეკლესიის აღმოსავლეთ ნაწილზე. ბაზილიკის დასაღვლეითი გამართულია ნართექსი. თუმცა, ხეყულებრივი ნართექსებისაგან ამ ნიშნით განსხვავდება, რომ იგი დიად უკავშირდება გვერდით ნაგებს. საკმაოდ განიერ ცენტრალურ ნავს ეიწრო გვერდითი ნაგები სამ-სამი თაღით უერთდება. გვერდითი ნაგების დაუნაწევრებელ კედლებში სამხრეთით ერთი, ჩრდილოეთით ორი, ხოლო ნართექსის დასაღვლეო კედელში ერთი ცენტრალური კარია გაჭრილი. ბაზილიკის სიძველეზე მტყველებს საკუროთხველის აფსიდის ნაღისებური, ჯერ კიდევ საშოუყვლობელი მოხაზულობა და სამკვეთლისა და საფიაკონეს უქონლობა. გვერდითი ნაგები აღმოსავლეთ მონაკ-

ვეთში სწორკუთხა ფორმით მოაერდება და არც ცალკე გამოიყოფა დამოუკიდებელი პასტოფორიუმების სახით.

დასავლეთ საქართველოს ნართექსიანი ბაზილიკების სტრუქტურაში არაერთგვაროვნება შეინიშნება. ბიჭვინთაში, ციხისძირში ნართექსები სამივე ნაწილაგან კართით გამოიყოფიან. ამ მხრივ, გამოჩაქვის შუადგენენ ნოქალაქევის პირველი და ეაშნარის სამნავიანი ბაზილიკები, რომლებშიც ნართექსი ღიად უკავშირდება სამივე ნაწილს და ერთიან სივრცეს ქმნიან. მიღებული თვალსაზრისით, ექვარისტოული ლიტურგიკისათვის განკუთვნილი დამოუკიდებელი სათავსები – სამკვეთლო და საღიაკონე მხოლოდ V-VI საუკუნეთა მიჯნაზე ჩნდება საქართველოში და, ამდენად, ეს ფაქტი, ყველა სიქსოთქმილიან ერთად მკვლევარებს საფუძველს აძლევს ივარაუდონ, რომ ჯრისის დედაქალაქის ეს უძველესი ბაზილიკა V საუკუნის შუახანების საკულტო ნაგებობაა.

ურბნისის წმ. სტეფანეს სახელობის დიდი ზომის ბაზილიკა ისტორიულ შიდა ქართლში, ქარელის რაიონში, მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ნაქალაქარის – ურბნისის ტერიტორიაზე მდებარეობს. ურბნისის ნაქალაქარი საქართველოს სახელმწიფო მუხეუმის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გამოავლინა და შეისწავლა, რამაც მნიშვნელოვანწილად შეავსო ჩვენი ცოდნა ამ უძველესი რეგიონის ისტორიულ წარსულზე (სურ. 83). ამ ცოდნას ავსებს ეახუშტი ბატონიშვილის ის ცნობაც, რომ ურბნისი მურვან ყრუს შემოსევაამდე – VIII საუკუნემდე – ქალაქობდა, ხოლო შემდეგ დაეცა და აღარ აღმდგარა.

ურბნისის ნაქალაქარის ადრეული შუა საუკუნეების ძეგლებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ურბნისის სიონი, რომელიც სივრცით ბოლნისის სიონს აღემატება. სივრცით კი შედარებით უფროა (სურ. 84-88). არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, ბაზილიკის სამხრეთი, ჩრდილო და დასავლეთი ფასადების წინ გამოვლინდა მინამეხების ნაშთები, რომელთა არქიტექტურული ფორმების დადგენა მათი ფრაგმენტულობის გამო ვერ ხერხდება.

ურბნისის ბაზილიკაში უფრო მკაფიოდ არის გამოხატული ნაგებობის სივრცითი ღრძი, ვიდრე ბოლნისის სიონის ბაზილიკაში. ურბნისის სიონი ამ მხრივაც არის საყურადღებო, რომ, ამ არქიტექტურული ტიპის ევოლუციის თვალსაზრისით, მასში გარკვეული სიახლეები შეინიშნება. ეს სიახლეები კი უდავოდ ბოლნისის სიონის მომდევნო ეტაპს გამოხატავს.

ურბნისის ბაზილიკა სამნავიანი საკულტო ნაგებობაა. ჯვრისებური გეგმის სვეტების ოთხი წყვილი შუა სივრცეს სამი თანაბარი სივრცის ნაგებად ანაწევრებს. სვეტებს შორის მანძილი ბოლნისისაზე საგრძობლად დიდია, რამაც განაპირობა ნაგებობის სივრცითი ღრძის დაგრძელება. ასეთ ეისუფალურ აღქმას ხელს უწყობს კვლესის დასავლეთ კედელში გაჭრილი კარი, სადაც ურთიანად იშლება შუა სივრცის სივრცობრივი განვითარება.

ბოლნისის სიონისაგან განსხვავებით, ურბნისის ბაზილიკაში უკვე ჩნდება ექვარისტისათვის განკუთვნილი სალიტურგიკო სათავსები – სამკვეთლო და საღიაკონე, რომლებიც საკუროთხევლის აფსიდის ორივე მხარეს ნაწილდებიან. ბაზი-